

Sándor Iván

Amiképpen annak előtte és azóta is (5.)

Anyám anyja fejkendőjét a homlokára húzva járkált a lakásban, mindig talált igazítanivalót a csipketerítőkön, az ezüsttálcaikon, a porceláncsészéken, a függönyrojtokon, apám könyveiről naponta törölgette a port, amikor anyám megkérdezte, miért nem hagyja a szolgálókra, sűgva válaszolt, mintha titkot árulna el, apád könyveit is én tartottam rendben

a ruházatomat naponta kefélte, rakosgatta a cipőimet, figyeld meg, mondta, ha nagy leszel, magadnak kell mindent rendben tartanod, észrevettem a kíváncsiságot a tekintetében, mintha járkált volna az időben, látott engem a jövőben, megfogadtam-e az intését

halkan beszélt, akkor emelte csak fel a hangját, amikor apám könyvszekrényéből kiemelt egy könyvet

azt ne...

hallottam, amint este sűgva figyelmeztette apámat

nézegette csak, én is apám könyveinek a hatására lettem orvos, nem árt, ha megismerkedik önmagával, megérti, hogy miből vagyunk

testrészek ábrái voltak a könyvben. Nyílak vezettek a nevükhöz. Legjobban a szem érdekelt. Mitől változnak a tekintetek, nagyanyámé, anyámé, apámé is? Tizenhat ábrát számoltam össze. Apám szobájában a tükör elé álltam, figyeltem a tekintetemet, hogyan változik, miközben változnak a gondolataim

mi érdekel?

apám állt mögöttem

miért változik a tekintetem, ha valami az eszembe jut... aztán ha valami más

leültetett az egyik karosszékebe

ilyeneket kérdeztem én is a nagyapádtól, ilyeneket kérdeznek tőlem az egyetemen a diákjaim is... a szemed nem elegendő ahhoz, hogy ne csak nézz, hanem láss is...

esténként olvasott, nem akartam zavarni, anyám szobájában két tükör is volt. Figyeltem bennük a fogamat, forgattam a fejemet, hunyorogtam, emelgettem a karomat, változtattam a tekintetemet, apám szavaira gondoltam, a szemem nem elegendő ahhoz, hogy ne csak nézzek, hanem lássak is

anyám mögöttem állt, mosolygott

mára elég, menj aludni,

nem lesz korán, kérdezte másnap a reggelinél apámat, éppen beléptem a szobába, meghallottam, apám nevetett

nem lehet elég korán kezdeni

nagyanyám riadtan lehajtotta fejét, imát mormolt

másnap anyám kikészítette az ünnepi öltözkékemet, hasonló volt apáméhoz, fekete bársonykabát, hozzá illő fekete nadrág, csipkegalléros fehér ing

elmegyünk az Anatómiai Színházba, mondta apám

színházról nem hallottam. Bohócok képeit szívesen nézegettem a könyvekben. Néha papírcsákót is tettem a fejemre, titokban anyám pirosítóit az arcomra kentem

kézen fogva vezetett
emeletes, kupolás épülethez értünk. A tölgyfa kapu felett márványlapba vésett felirat: *Theatrum Anatomicum*. A tágas előcsarnokban újabb felirat: *Ismerd meg magadat!* A teremben félkörben magasodó padsorok. Gazdagon öltözött hölgyek. Cilinderes, fekete öltönyös urak. Társalogtak, nevetgéltek

híres Theatrum, mondta apám, nézz körül, figyelj

a számára fenntartott helyre ültünk az első sorba, mögöttünk angolul beszélgettek, tanultam nyelveket, értettem őket, kék kötényes szolgák gyümölcsöket árultak, csitult a zsongás, a terem közepére bádogasztalt helyeztek, két fehér köpenyes targoncát tolt be, lerántották róla a lepedőt, meghajoltak, a közönség tapsolt, a két férfi a bádogasztalra emelt egy halottat, újra meghajoltak, a taps közben kivonultak. Három férfi lépett be

a professzorok, súgta apám, a kollégáim, kezdődik az előadás

a test fölé hajoltak, villogó szerszámaikkal vágta, csipeszekkel a nyílásokba nyúltak, felnyitották a hasat, a mellkast, a koponyát
nem félsz?

nem félttem, mégis reszkettem, behunytam a szememet, így még jobban reszkettem, magamat láttam a fémasztalon, mintha az én szívemet, tudómet mutatták volna fel, a közönség újabb tapsára felpillantottam, tálcákra helyezték a szívet, a májat, a vesét, körülhordozták a közönség előtt

te is, én is feküdhetnék az asztalon, súgta apám, ezekből vagyunk, figyeld meg, az előadás abból áll, hogy mindenki magára ismerhet abból, amit lát, ilyen az igazi színház

az angolok izgatottan beszéltek mögöttem, jó volna, mondták, ha nemcsak Leidenben, náluk is volna ilyen színház, felvillant előttem egy jelenet, nemrégiben színészcsapat érkezett a városba, az egyetem kertjében rendeztek előadást, ott is az első sorban ültem, apám és anyám között, színes köpenyekben, hegyes csákókban komédiáztak, egy törpe szaltókat ugrált, egy magas fickó varázslót játszott, számárrá változtatott egy legényt, a legény négykézlábra ereszkedett, számárhangon ordította, a közönség tapsolt, nevetett, a varázsló mindenkit átváltoztatott, volt, akiből gyilkost, gazdag urat, királyfit, szolgát varázslott, ennyifélék vagyunk, súgta apám jókedvűen, a hölgyeket is férfiak játszották vállig erő parókában, a varázsló latin szavakat mormolva fordult a közönséghez, mintha bennünket is mássá akart volna változtatni, apám mellett testes férfiú ült, hallottam, hogy odasúgja, az *Aranyszamár*, az író latin nevét is mondta, híres történet az ember átváltozásairól, nemrég nyomtattuk ki, előadás után apám bemutatott neki, Mathias bácsi, a város híres nyomdásza, a bácsi megsimogatta a fejemet, gyere el egyszer, megmutatom, hogy készülnek a könyvek, a taps elcsöndesedett, az orvosok visszahelyezték a szerveket, nem a fémasztalon fekvő testbe, azt targoncára helyezve kitolták a fehérköpenyesek, külön tálcákra helyezték a szívet, a tüdőt, a májat, a vesét, a tálakat szétosztották az első sorban ülők között, valóban olyan volt, mint amilyennek egy színházi előadást képzeltem, az én kezembe is tálcát helyeztek, ebből értettem meg, amit apám súgott, együtt játszik a test, az anatómusdoktor és a közönség, elhangzott a felhívás, álljunk fel, emeljük magasra a tálcáinkat

nekem a szív jutott. Kábító szaga volt, hasonló a folyadékéhoz, amivel anyám fertőtlenítette a sebet, ha megvágta az ujjamat, felálltam, remegett a kezem, a mellemhez kellett szorítanom a tálcát, a két szív, a tálcán lévő és a magamé egymás mellé került, kis szivacs, nyúlványokkal, nem is szív alakú, legszívesebben a földhöz csaptam volna, de utánoztam a többieket, felmutattam, meghajoltam, mintha szereplő lennék, tapsra várva, elfintorítottam az arcomat, mint otthon a tükör előtt, hallottam a tapsot, apám átvette a tálcát, az egyik orvosnak mondott valamit, megragadta a kezemet, átvezetett a színpadon, sötét folyosóra értünk

megnézzük közelebből
mit?
az agyadat
hogy lehet?
nevetett
a tiédhez hasonlót
kisebb terembe értünk, üvegtárolókban agyak sorakoztak
apám elmagyarázta, mi a preparálás, kis pálcával megmutatta, hogy melyik nyúlvány
mire való, melyik segít gondolkozni, melyik emlékezni
ez a látásban segít, mutatott egy másik tárlóban a szem idegeire, nézzük még egyszer,
itt tárolod az emlékeidet, ezek meg a felidézésüket segítik
kintről beszűrődött az újabb tapsvihar
apám már nem csak nekem magyarázott, diákok álltak körülöttünk
otthon tálcával a kezemben anyám tükre elé álltam, újrajátszottam mindent, figyeltem
közben a tekintetem változásait, ahogy a két arc, a tükörbeli és a magamé egymásra tekint,
anyám meghallotta a nevetésemet, átjött a másik szobából
mit csinálsz?
nem válaszoltam
figyelte a tükörbeli arcomat, mintha a közönségem lett volna, ő is nevetett, ez lett a ked-
venc szórakozásom, a tükör előtt különböző helyzetekbe képzeltem magamat, figyeltem,
hogyan változik a tekintetem, közben az üvegtárlókban látott agytekervényekre, idegnyúl-
ványokra gondoltam
este apám magához hívott
holnap megnézzük, hogy a testrészeknek mi a kapcsolata ahhoz, amit gondolkodásnak,
ismeretszerzésnek mondunk
hogyan lehet? hová megyünk?
Mathias bácsi könyvnyomdájába

Péter Márta

panácea

*nincs a létre
orvosság
csak a
láz
abban
lenni
léteződni,
a
láz minden-
közti állagában
testnélküli
szállásában
az egyetlen
helyen, mi
fogadja
testem
is
(velem)*

teremtve

*várok, s bennem a sejtek
mind, túl a saját
határon, másik szerviségen
szunnyadva készenlétben
s én töprengve,
mit él, miről van tudása
testi résznek, egésznek törött
semmijében, mit él a sok
parány, míg vár és vár
örök múlásában, míg
írja léte vonalát, s
közben tartom őket
meleg nedvekben
ragacs-vértezetben*

láthatóba rejtve
élem éltük, és élnek
engem, várunk
az örökben, utánig, test-
halálig, s a testi tagok
velem tűnnek
ahogy majd földnek
bomló órájában el-
bomlik minden részem
mely a világba nőtt
földéletbe, énszűkébe
látszatos magányba
szakadtságba egésztől,
lehullva létről, de
élésről
nem adhat számot,
ki létbe zárt,
kit e lét meghatároz
és várok falatra
ember-angyalra
míg kettős-szárnyam ég.
mért beszélünk annyi
szót, okost(?)
kényszeres hangon
kiáltva szét
távolnak, vissza-
hangzik-e
holmi tájon, ember-
formán, míg
hullásunk vele
takarva, rejtve
elvagytunk, de
félésben telik
időnk, hagyottan itt
s rettegő sejtjeink
csomóba félük maguk
s összetapadnak
bennünk, mert velünk
fél minden és a
félés átítat.
nyirkos bőrünk pórusán
leskedő bensőnk is
vár, igéjét várja
a véget, ami
kezdet is, 'hová tartunk

tudatlan énesülve (ha
még tudjuk
ezt akarni)
várni és
szárnyalni
nélküle
lenni vakon, s
tán ébredni
kormos szárnnyal
szemnyitással
sűrűben, sötétben
nedvektől ázva
testtel alázva
pillangószárnnyal
várva is
zuhanva egybe
végtelenbe
ahol vagyunk
tudatlan,
énesülve,
hisz'
benne
vagyunk
magunkra
zárva

(hideg)

hideg falakon
jár a hang, kitölti
hidegjét, szobát
mint fagyott fátyol
siklik üvegszélen
és messzivé magasul
az alvajáró, és befelé
hallgatok, míg tart
bennem áriája
a télkabátban, ahogy
opera szól meleget
csinálni

a késnek éle

Mint késnek az éle – ahogyan
csak egyetlen valami szeretheti,
'egymást'

(Csajka Gábor Cyprian: Azután)

*nem volt kezeden
kés, mikor születél
'mit utoljára mégis
versbe tettél
befogva
nekem hagyva
magad, magunkat
papíron a kést, a
verset. ahogy a kés meg éle
szereti 'egymást',
mint az egyetlen valami
és tíz éve már, de
mindig csak a kérdés,
mit szólnál mában
e világhoz, szólnál-e
hanggal, vagy lemondón
lesnél bárhová (mint
reménytelennel
szokás), s nem
érne öklöd asztalt
se, mint hajdan a
bajzából jövet,
amikor indulat
zizgett vízszintje felett, de
nem tört szét kezedtől
csak te törtél egyre
kristály
hullt belőled
köréd, nőtt a domb
a hegy, és
láttam, kristályban
halódsz, míg
csend lesz
bentszavad, a
magányos kés
dala. tudtad,*

egyedül vagy
éleiddel s
tudtad, hogy elég is
magadnak utolsó
vég-előttben. én
meg maradva
várok és idézlek
viszem agyad
sejtjeit magamban
és az jut eszünkbe
mily' jókor mentél
hogy finom élű kés
maradj a világ
testébe szúrva,
könnyű sóhajjal
tolva pengét
mélyre, lazán
ejtve tudatlanba
halálos vonást
mert
könnyű voltál
a húsban is
idegen könnyűség
és fiú voltál, légi
fizikád nehéz
sóhajával,
láttál és mindent
elvonszoltál végig
és vitted magad is
másik világba
álmokat feledve
éleken
lebegve
(egészen el), s
csak a hagyottban
fordul világnyi
sötét saját
bomlásába,
ahogy késed
élet nagy testű
gyerekek
fenik

kezeben

*szerszám vagyok a
kezeben,
a kezeben
vagyok.
teszem
dolgát*

átmozdulások

*a nemlétező
helyre vágytam
nemlét-helyre
itt, de nem
találtam
gyerekként, s
felnőttként sem
csak a bizonyosság
hogy igen, van, s
bennem rejtezik
finoman, puhán
csomagolva
mélyi napvilágnál
szárnyat bontva
repülve lentbe-
magasba, mozdulva
helyben, árad és
tart végtelenbe
végtelen
létekbe. s hiába
a véges birodalma,
vágó vándor útja,
van tovább is, testet
vesztő nyugság
hona, a
nemlét helye
fogalmin túli
tartomány*

Térey János

Cserszömörceszezon

Vasárnap délelőtt látom, hogy Borombovics átküldte a rekláminzertet. Ma megy először adásba. A tévé naponta tízszer fogja leadni, nekem máris állandóan ott a fülemben a hangja: „A *Káli holtak* ízig-vérig túlélőhorror, lenyűgöző kaland-sorozat Borombovics Gézától, a *Cián és encián* rendezőjétől, A *Marina-parti lányok* producerétől.”

Tavaly még babakocsin toltam a kislányomat a játszótérre, idén már kéz a kézben megyünk a hegyoldalba. Ha a próbaidőszak sűrűsödik, egyre ritkábban sikerül egy ilyen apás hétvégét összehoznunk. Igaz, mindez az anyján meg annak a barátján is múlik; elég gyakran utaznak, ahogyan én is.

Forgó, libikóka, hinta, megint a forgó. Egy kisfiú szép szóra sem adja oda a lányomnak a motorját, egy másik lelkesen, kérés nélkül kínálja neki. Mindig a másé kell. Kérdeztem, hozzuk-e a motort, de ő nem és nem!, pedig van otthon – náluk és nálam – legalább három darab, plusz tricikli, bicikli, különböző színűek és méretűek. Ha nem tetszik neki valami, hanyatt veti, földhöz vágja magát, de most megússzuk hiszti nélkül. Az egyik anyuka lefegyverzően aranyos, a másik őrült, akihez szólni sem lehet. Egy apuka indokolatlanul mogorva. Olyan, mint-ha Bókay, a fociedző lenne harmincöt éves, sértett és rosszkedvű kiadásban. A három kislányával meg a fakó feleségével pont úgy ülnek ott, mint egy diszfunkcionális család Franzennél. A papa nyilván narcisztikus, a mama meg neuraszténiás. Az egyik lányból telemarketinges lesz, a másikat nyilván megbabonázza egy anarchista csoport karizmatikus vezetője. A harmadikuk sorsába, aki eleve önbizalomhiányos alkat, nem merek belegondolni.

Nézem a többi, hozzám hasonlóan magyarázó, bukdácsoló, fölcattanó szülőt, és vegyeseket gondolok róluk. Néha keményeket. Pedig nincs jó véleményem az impresszionista ítélkezésről. És nem járunk ide annyiszor, hogy név szerint ismerjük egymást. Aztán csak állok, amíg el nem szégyellem magam a saját fekete gondolataim miatt. Máskor meg csak állok, és szégyellem magam a saját hülyeségem miatt (ha éppen én nem vagyok ura a helyzetnek, és mások gondolnak rólam keményeket).

Renáta szól, hogy pisilnie kell, lóhalálban intézkedem, de máris eláztatta a macskanadrágját. A szobatisztaság híveként pelenka nálam éjszakára sincs. Van viszont rutinom, hoztunk tartalékot, de mindent cserélnem kell, a felsőjét is.

Leülök a padra, szemben a János-heggyel. Renáta ajtókat nyitogat-csukogat a faváron, ki-be bújik, hosszú tízpercekre tűnik el, főleg nála idősebb fiúkkal barátkozva.

Részlet a *Káli holtak* című regényből

Ha hinnék benne, nem okozna nehézséget a játszótéri szülők válfajainak beazonosítása sem. És akkor jóleső érzéssel állapítanám meg, hogy én egyik csoportban sem ismerek magamra, bár gyöngéim és szabotázsaim nekem is vannak. Egyrészt nem vagyok felügyelő, aki gyámoltalan csemetéjének fél lépést sem hagy önállóan megtenni. Másrészt hogyan is volnék kitelepülő, aki másfél órára is tömött hátizsákkal érkezik, benne több váltásnyi alsó- és felsőruházat, egy hétre elegendő pelenka, keksz és folyadék; épp csak sátrat nem hoz magával. Az én szereléseim minimális. Előfordult már, hogy konfliktuskezelő voltam, aki elsimítja a csörtéket a homokozóban, de nem kiabálok sportból a szomszéd apukával. Renáta első évében, amikor még nem kaptam főszerepeket, többet jártam játszótérre is.

Aki viszont színházba nem jár, annak ritkán ismerős az arcom. (Habár múltkor azok az autogramkérő gyerekek a Hegyestűnél...) Ezen a játszótéren egyelőre teljes inkognitóban vagyok. Utolsó hétvége, hogy még nem vagyok kicsit híres. Kihasznlom részleges ismeretlenségem utolsó perceit. Hétfőn lesz a *Káli holtak* premierje a tévében. Hát nem várom úgy, mint tavaly a *Hamlet*t; de nem is hagy olyan érintetlenül, mint a *Saul fia*.

Elbóbiskoltam, nem alszom eleget. Fölnézek. Renáta göröngyöket dobál szerteszét a homokozóban, mint egy fiú, de legalább nem vesz célba senkit. Odamegyek, próbálom lebeszélni, készítek neki tortát, árkot húzok kislappáttal és a többi.

Vissza a padra. Bár nem vagyok megúszós szülő, aki elhelyezi gyermekét egy rugós játék hátán, aztán a telefonjába merül, ötpercekre mégis vétekezem. Látom a telefonomon, hogy Petya, a gimnáziumi osztálytársam kiírta a Facebookra, a kislánya képe mellé: – Szóliúsatok csak Pucikának. Mindenkit pusziolok.

Megállapítom, hogy Petya átesett a ló másik oldalára. Ugyanolyan csecsemő-soviniszta családfő lett, mint azok, akiket tavaly ugyanő szanaszét cinkelt a babafotóik gátlástalan és nyakló nélküli megosztásáért. Szép számmal akad tehát mézes-mázás apuka vagy anyuka, akinél az önzés palástja marad a család. Leginkább mint jelszó. Átlátható érv a saját fontosságának igazolására és mások hatékony sakkban tartására. Akkor miért voltak gyermektelenül olyan fékevesztetten dühösek a képeket posztolókra?

Föltápaszkodom, és sikerül előcsalogatnom a lányomat is a homokozóból. Irány a Kis-Svábhegyi erdő, előbb az ösvény a gerincen.

„A déli lejtőt vesszük célba”, magyarázom a káli rutinommal Reninek. – „Tudod, ott hamarabb fölmelegszik a föld, és nem árnyékolnak annyira a fák.”

Egyik napsütötte tisztás a másik után. Mászni való fák. Reni kipróbálja az egyik alacsonyabb ágas-bogasat. Kerékpárgumiktól hámlo mészkőlejtőn kapaszkodunk föl, már ő is segítség nélkül. Megint köveket dobál lefelé a lejtőn, és csak annyit tudok elérni, hogy a méretüket csökkentse.

„Érzed a hiúzzagot?”, kérdezi Renáta.

„Én egy kicsit érzem.”

Ha erdőben kirándulunk, azt játsszuk, hogy hiúzt kergetünk. Soha nem hagy-ná ki. Hirtelen előreszaladok, és beugrom a bozótba.

„Ott menekült a hiúz, láttad?”

„Nem, de vizet, azt találtam.”

Nézem, mi az, víz egy rozsdás konzervdobozban. Ami lehetne lövedék hüvely is. Itt háború volt. Betonbunker is maradt utána. Mégis jobb hely, mint a külvárosi játszóházak, ahol az ugrálóvár meg az elektromos hintaló között választunk, és mindkettő életveszélyes egy kicsit.

Itt van a fennsík közepén a háromszögelési pont a kavicsok közé ágyazott vörösmárvány kockával. Egyetemista koromban ide jártam futni, és járok a mai napig is. Nyolcszögletű betonkerete van, mint az ömlesztett sajt dobozának gyerekkoromban. Azt hiszem, beletörődtem: lányom van, és a lányomat sosem fogja érdekelni, hogy a háborúban innen lőtték a mieink, nem túl nagy hatásokkal, az angol bombázókat. Légvédelmi üteg volt, picurkám, mantrázom magamnak. Ő közben föláll a peremére, és fejen dob egy fönn talált bottal. Majdnem fáj.

„Renáta, ezt miért csináltad?”, ripakodom rá, most aztán tényleg keményen. Az anyja sem helytelenítené ezt a hangot, tudom. Hároméves és lány. Próbálgatja a határait. Ez itt épp egy „ne tovább”.

A szétbiciklizett ösvénytől néhány méterre, egy napos tisztás szélén csíkos kecskerágót veszek észre. Házmagasnyira nőtt, kusza bokor. A sötét és kemény, keresztben átellenes állású leveleiről, meg persze a piros terméséről ismerem föl. De csak ezt. Megdörzsöljük a levelét, határozottan büdös. Néháynak szétfejtjük a tokját: szétnyílik a négy kis, rózsaszínű kopács, és előkerülnek a narancssárga köpenybe bújtatott magok.

Reni egyet a szájához emel, és éppen csak sikerül megakadályoznom, hogy belé is harapjon.

„Mérgező, pfúj! Kislányom, hányszor mondjam még?”

Azonkívvül eszembe jut, hogy cserszömörceszezon van. Nem nyugszom, amíg egy molyhos tölgy alatt meg nem találjuk az első bokrokat. Mélyzöldből pirosba játszanak a levelei, kicsit mint a leforrázott bőr, olyan.

„Látod, Renikém, ilyenkor ősszel elszíneződik. Van olyan kicsi levél, amelyik mélyvörös.”

Azok a kerekded, amúgy is szépen erezett levelecskéi! Egyedül ezt a két bokrot ismerem föl, mert ezek jellegzetesek, minden ősszel meg is találom őket, elég jó találati aránnyal. Reni figyelmét nem igazán sikerült fölkeltenem.

„Apa, te tényleg minden fát ismersz?”, ásítzik.

„Dehogya, ezt anya mondta?”

„Igen.”

„Szép tőle. A platánt meg a gesztenyét megismerem, na jó. Fenyőket. Bükk, tölgy, de hát ezekből többféle van...”

És tényleg mindegy nekem, hegyi juhar vagy mezei juhar. De biztosan nem tudom megkülönböztetni mondjuk a barkóca berkenyét a borbás berkenyétől, vagy a magas kőrist a virágos kőristől.

Hazafelé még egyszer beugrunk a játszótérre, közben cserélődött a fele társaság. Renáta megint elkezdi a tortasütést a homokozóban, én pedig megnézem a postámat. Miközben játszótéreztünk, 10 712-ről 10 718-ra ugrott a követőim száma a Facebookon, és megjelent néhány hozzászólás a falamon, a *Káli holtak* inzertje után.

„Alex intellektuális alkat. Szerintem csak a pénzért játszik ilyen trash akármiben.”

„A trélerből ne akard megítélni.”

„Inzert, nem tréler.”

Még csak egyszer ment le az inzert a tévében, de már körbefutott a neten is. Van pár komment. Záporoznak a még le sem vetített sorozatra mért ítéletek.

„Agrárapokalipszis? Ez önparódia, vagy annál is rosszabb.”

„Szerintem menő lesz a *Káli holtak*. Pont ő meg aztán telitalálat benne.”

„Elég béna, mégis csinálja.”

„Zseniális.”

„Nem értem, mit esznek rajta.”

„Durván jó.”

Fölnézek, Renáta bökdösi a hasamat.

„Apa, hagyd már abba.”

Átölelem. Ugyanakkor jön Eszter SMS-e idegen számról: „Nem tudtalak hívni, lemerültem. És nincs nálam a töltő. Tudod délután korábban hozni Renit? PS: Érdekes, mihez adod a neved.”

Háy János

Szakítás

*Kettőbe vágtam,
amit egybe kellett
volna tartanom.
Belül fájás,
kívül pokol,
működik az összes
rossz motor.
MZ, Pannónia,
apa ül rajta, kioszt.
Mit akarsz
már megint?
Zúrzavart?
Káoszt?*

Mondóka

*Tép az ideg tép,
nem alszom, mert tép,
tépi a húst, tépi a zsírt,
széttép minden sejtet.
Tép az ideg tép,
összeomolnák.
Tép az ideg tép,
összegörnyednék.*

Terhes

*A terhes nő azt akarja,
hogy a férfi
a hüvelyén keresztül
lökдösse a magzatot.*

Használt ruha

*Használt ruhát vesz
egy idegen városban,
ahol pár éve százezreket
költött el másokkal.
Neki ennyi jár, egész
jók még, alig hordták.
Minden ajándék, nem
számít kinek volt a tulajdona,
egy kövér fekete,
valaha ő hordta,
a hasa folyamatosan nőtt,
édes italok, dzsank fűd,
szarul eszik, de ezt
tudja megfizetni, vagy
gyerekkorában megszokta,
de már eleget hordta,
és bedobta az inget
egy second handba.
Pár gomb leszakadt,
mikor még azt hitte,
mármint a fekete,
akié korábban volt,
hogyan tudja gombolni,
de nem.
Jó ez, mondja magában,
aki épp megtalálta, csak
ki kell mosni belőle
a fertőtlenítő szagát,
jó ez, vagy legalább
valami más.*

Támasz

*Az út csúszik,
megtámaszt valaki.
Kerítés.
Vagy utánam jött
egy ember.
Azt mondja, szeret.
Én meg próbálok
továbbmenni,
de nem megy.*

Pályi András

Álmok szirtje

1.

- Lea?
- Olyan jó duruzs a hangod, Jani.
- Felhívtalak.
- Hallom. Megfulladok a hőségtől.
- Rohadt egy este van.
- Unom magam, rémesen unom.
- A bátyád?
- Balázs? Forgat.
- A bébi?
- Alszik.
- Hányig tart az a forgatás?
- Kettőig legalább.
- Odamegyek hozzád.
- Mindig hülyülsz, Jani.
- Jó combod van.
- Jani, én egyszer még oltári nagy kurva leszek.
- Mikor?
- Tényleg jó a lábam?
- Jó barna.
- Hülye vagy.
- És még?
- Lemosdattam a bébit, lefektettem, már alszik is.
- Elég későn, nem?
- Még nem volt fél tizenegy.
- Nem értesz a gyerekekhez.
- Az baj?
- Nem baj.
- Balázs se szokta korábban.
- Nem leszel valami jó anya.
- Egyáltalán nem leszek anya.
- Lemezt is vigyek?
- A Demis Roussost.
- Nem unod még?
- Látni a holdat, előbújt.
- Az is benne lesz a filmben?

- Meg az öregisten.
- Nem veszel komolyan, Leácska.
- Lefekszem.
- Velem?
- Nem, az ágyba.
- Azt mondtad, menjek oda.
- Gyere.
- Halló?!
- Mi van?
- Nem hallak, Lea.
- Viszket a seggem.
- Ne mondd!
- Szúr ez a gyékény.
- Nekem másom viszket.
- Disznó!
- Meztelen vagy?
- Naná.
- Rohadt egy este van.
- Ezt már mondtad. Huszonnyolc fok, megnéztem.
- Jó kis csaj vagy ruha nélkül. Láttalak.
- Nem igaz, nem is láttál.
- Bizony isten.
- Mikor?
- Kenesén.
- Belestél?
- Miért? Tilos volt?
- De nagy kurva vagy, Jani.
- Ha bekerülsz a főiskolára, úgyis végigmegy rajtad mindenki.
- Mi az, hogy *ha* bekerülsz?! Leszek én még kaposvári színész, meglátod.
- Pont kaposvári?
- Az a legmenőbb.
- Nekik őrzöd a szüzességedet?
- Nem vagyok szűz.
- Szűz vagy!
- A Zolival lefeküdtem.
- Egyszer!
- És ha egyszer?
- Az semmi. Attól még szűz vagy.
- Mi ez a kattogás?
- Szar a telefon.
- Tedd le, visszahívlak.
- Várj, most jó.
- Odamegyek.
- Te is meztelen vagy, Jani?
- Úszógatyában.

- Na, jellemző.
- Miért? Mi bajod?
- Csak jár a szád.
- Tudod, hány csajt meghágtam már?
- Na? Hányat?
- Nem hiszed?
- Nekem kell megerőszakolnom téged.
- Jó, ne késlekedj. Még jár a busz.
- És a Saci? Mit szól hozzá?
- Nincs itt, hazament. Holnap hajnalban kezd.
- Akkor is.
- Nem a feleségem.
- Nekem a barátnőm.
- Beleegyezett.
- Kenesén? Csak idétlenkedtünk.
- Az istenbe már.
- Tudod nyomni a szöveget, az tény.
- Én?
- Milyen lehet most a filmgyárban, Jani?
- Sötét.
- Naná, hogy sötét. Nem ott forgatnak, utcai felvétel van.
- Hát akkor?
- Mit akkor, te hülye. Oltári nagy színésznő leszek, meglátod. Mondjuk, mint a Vanessa Redgrave.
- Ripacs vagy, Leácska.
- Te meg egy szar. Tudod, mikor voltál jó? Saciéknál azon a bulin, amikor oda-szorítottál a falhoz. Égett a szemed. És akkor még nem is jártál a Sacival.
- Elég régi eset.
- Ráadásul meg sem csókoltál. Hogy az istenbe? Nem is értem.
- Egyszer még én is forgatni fogok. Egy filmdrámát. *Álmok szirtje*, ez lesz a címe. Abba beveszlek. Egy csupa érzelem és csupa szenvedély nő eltéved a szerelem országútján. Ilyen cuki leszel, ni.
- A Balázst is beveszed?
- Lehet.
- Isteni színész, tudod.
- Te Lea.
- Mi van?
- Nagyon gusztá a segged. Ha egyszer filmezel, nem hagyhatod ki a seggedet.
- Most udvarolsz?
- Komoly.
- Mulatnom kell rajtad.
- Bizony isten jó. Fenomenális.
- Röhögök. Olyan fantasztikus sódert tudsz levágni, hogy tátva marad a szám, és közben te vagy a szűz. Szerintem. Mint aki még életében nem kefélt.
- Micsoda?!

- Tényleg.
- Én?
- Te, naná, hogy te! Hát nem veszed észre, hogy itt ülök ezen a kibaszott gyékényen anyaszült meztelenül, csak várom, hogy valaki rám törje az ajtót és felnyársaljon. De semmi.
- Úristen! Röpülök hozzád.
- Már késő, elmúlt tizenegy, bezárták a kaput. Balázs is előbb-utóbb megjön a forgatásból. Na, jó éjt, drágám.
- És Saci?! Még hogy senkivel! És Sacival, vele se? Hát azt hiszed, csak a combját fogdosom a moziban? Most mi van? Mit hallgatsz? Itt vagy?
- Mocarog a bébi.
- Gyűlöllek.
- Az jó.

2.

- Lea drága, megismered a hangom?
- Jesszus, Jani! Te hívsz?
- Én.
- Honnan tudod a számom?
- Tudom.
- Ez az életem első mobilja, tegnap vettem, és pont te hívsz. Itt van az asztalon, és most szólalt meg először. Egész összerázkódtam.
- Hát az Imre a szakszervezettől. Tőle tudom.
- Ja, nekik megadtam. Nem kellett volna.
- Fontos ügyben kereslek.
- Milyen rég láttalak, úristen!
- Még az átkosban, mi?
- Vagy tizenöt éve.
- Hogy bírod a dörgést?
- Péterről tudsz?
- Milyen Péterről?
- Ne viccelj már! A Saci öccse a férjem. Programozó. Ez most egy vadonatúj dolog, rettenetesen érti. Igazi zseni.
- Magadról beszélj inkább.
- Nem is tudta, hogy férjhez mentem?
- Nem tartom a kapcsolatot Sacival.
- Házasok voltak, nem? Hány évig?
- Három, nem egészen. Lényegtelen.
- Hát az alatt a három év alatt nem találkoztunk. De végül szegről-végről csak rokonok lettünk.
- Jó szöveg.
- Hagyjalak ezzel?
- Inkább. Túl vagyok rajta.
- Azt mondtad, magamról beszéljek, azért.

- Melyik színháznál vagy?
- Egyiknél se.
- Hülyéskedsz.
- Betelt a pohár.
- Még ilyen! Sosem szerződöttél Kaposvárra?
- Az már úgyis szarrá ment.
- Azt mondd?
- Azt.
- De azért tartod magad?
- Mit akarsz? Mit faggatsz?
- Figyelj, nincs sok időm. Én vagyok a gyártás az új Szaniszló-filmnél. Van egy ilyen vén kujon amerikai befektető a filmben, aki a Gellértben szállt meg, és azzal kezdi a napot, hogy minden reggel lemegy a fürdőbe, úszik egyet. Jön visszafelé, eltéved, és a női napozóban köt ki. Egy szem meztelen nő napozik ott. Egy zseniális női popó kell nekem, érted? Ennyi.
- Ez vicc, Jani, ez egy oltári nagy vicc.
- Nagyon is komoly.
- Hát te még mindig itt tartasz, drágám?!
- Nem érdekes, hogy ki hol tart. Kell egy zseniális popó, érted? Amitől csurog a néző nyála.
- És én lennék az a zseniális segg?
- Jaj, ne ízetlenkedj már, kis csillag.
- Te meg ne popózz itt nekem, az istenbe is! Az én seggem az segg, mindig is az volt. Amikor elolvadtál tőle, akkor is.
- Ez költészet lesz a vásznon, Lea, képi költészet.
- Nagyon jó. És mikor láttad a seggemet, ha szabad érdeklődnöm?
- Láttam.
- Kenesén?
- Nem érdekes. Vállalod?
- Nem akarnád véletlenül szemügyre venni, amire alkuszol?
- Meghíztál?
- Ne szórakozz már velem! Férjhez mentem.
- És?
- Emlékszel, amikor a Balázs gyerekét pesztráltam?
- Nyögtél is bele.
- Néha nyögtem, néha nem.
- Mit akarsz ezzel?
- Csak mondom.
- Jó, de minek?
- Néha bizsergett a szívem az irigységtől, hogy neki csak úgy van egy ilyen édes kis lurkója. A Margó ugyanis lelécelt Kanadába.
- Kicsoda?
- A Balázs szöszi felesége. Egyszerűen disszidált, na.
- Jó kis sztori.
- Balázs meg úgy játszott esténként, hogy ott maradt kettesben a gyerekekkel.

- És te pesztráltad.
- Muszáj volt.
- És?
- Mondom, hogy férjhez mentem.
- Gratulálok.
- Szültem egy kisbabát.
- Babát? Épp most!
- Cuki kis Petya.
- Na, jól nézünk ki.
- Hallod? Ez ő. Ilyenkor egyszerűen imádom. Ráadásul az a kis gribedlije!

Észbontó.

- Hány hónapos?
- Mindjárt fél éves.
- És a színészet?
- Mondom, betelt a pohár.
- De azért nem adod föl?
- Jaj, unom! Beszéljünk inkább a Saciról!
- Összejártok?
- Naná. Egy család vagyunk.
- Engem most kizárólag a popód érdekel, te félnótás.
- Hiába érdekel. Lekésted.
- Téboly.
- Szoptatós anya vagyok, drágám.
- Örökké nem lehet babázni.
- Imádok szoptatni, képzeld.
- Mindig perverz voltál, az tény.
- Te állat!
- Jó, bocsánatot kérek.
- Nem kell, Jani, úgysem hiszek már neked.
- Rendesen kikosaraztál, azt meg kell hagyni. Nem gondoltam volna.
- Sajna.
- De jön még kutyára dér.
- Mármint rám?
- Fogsz még nálam szerepért kuncsorogni.
- Soha. Soha többé. Nem megyek vissza a pályára, eldöntöttem. A mobilszámomat sem kellett volna megadnom a szakszervezetben. Tegnap még azt hittem, hátha. Soha, érted, soha! Anya leszek, csak anya, semmi más. Megengedhetem magamnak. Imádom az anyaságot. Jól érzem magam benne.

3.

- Kézcsókom, Lea. Gyere.
- Ha megengedi az igazgató úr...
- Ugyan már, hagyj.
- Micsoda iroda ez, atyáúristen. Óriás datolyapálmával.

– És a kilátás, mi? Leülök az íróasztalhoz, és elmerülök a látványban. Kész szanatórium.

– Mit nézel úgy rajtam?

– Semmit. Foglalj helyet.

– Köszönöm.

– Nos, mivel szolgálhatok?

– Jó sok idő eltelt megint, egy fél élet.

– Két évtized, ha jól számolom.

– Többé-kevésbé.

– Max húsz percem van rád.

– A régi hangod, kedves igazgató úr, igazi, jó duruzs volt. Mint aki eleve biztat, ha megszólal. Most meg olyan hideg.

– Hideg? Épp hogy hideg nem vagyok.

– Ne nézz így!

– Hogy nézek? Sehogy sem nézek.

– Követelsz.

– Ja persze. Szakmai szemem van. Észrevettem, hogy feszül a szoknya a fenekeden, meg a combodat is, ahogy leültél.

– Jaj, ne a seggemmel gyere már!

– Miért? Most is egész jó.

– Könyörgök, Jani, klimaxos vagyok!

– Színésznő vagy.

– Bajba kerültem. Elkapott az alkohol.

– Nem bírtad az anyaságot?

– Az anyaságot? Röhej. Az pár év, amíg aprók a srácok, és abajgatni kell őket.

– Két fiad van?

– Ja. A feszültséget nem bírtam. Tudod, én itt kezdtem a pályát, ebben a színházban. Balázs féltett is, nehogy leragadjak, jó messze leszek Pesttől. De megbecsültek, négy évadot lenyomtam. Az akkori igazgatónak persze nem volt ilyen lakosztálya.

– A *Mirandolinában* olyan dögös voltál, hogy máig emlékeznek rá.

– Nem igaz.

– Épp emlegette valaki.

– A feszültséget nem bírtam. Azt csak a színpadon tudtam kiokádni magamból. Amíg játszottam, ment is ez a maga útján. Erre nem gondoltam. Hogy csak gyúlik, gyúlik majd bennem fesz, és a végén megőrülök.

– Volt szeretőd?

– Előbb Péternek, aztán nekem, két pasi is egymás után, azt már nem lehetett elviselni.

– Nyilván mindennap eláztál, ismerem.

– Ismered? Honnan?

– Színészsors.

– Péter beadta a válópert, neki ítélték a fiúkat, gyakorlatilag kirakott az utcára. Balázs is csak egy darabig tűrt meg.

– Ragyogó, ahogy mesélsz. Ez most igazi Lea-tűz, az lobog benned.

- Tűz? Bennem?
- Emlékszel arra a forró nyári estére? Anyaszült pucéran ültél a gyékényen, és vártad, hogy odamegyek hozzád...
- Nem. Nem arra vártam, hogy megbaszol! Kikérem magamnak.
- Kis csillag, kis háborgó csillag...
- Mi van? Miért álltál fel?
- Csak.
- Ne fogdoss!
- Finom pipihús.
- Megőrültél? Bekulcsolod az ajtót?
- Ne nyissanak már ránk.
- Igazgató úr!
- Jó, beszéljünk komolyan.
- Már kijöttem az elvonóból. Nem iszom. Élni akarok!
- Nagyon helyes.
- Talpra állni. Dolgozni. Játsszani. Élni.
- Magyarán, kéne neked egy színészi szerződés.
- Úristen, mit művelsz!
- Elképzelem a riportot a megyei lapban. „Visszatért hangos ifjúkori sikerei helyszínére a...” Ki tért vissza? A kicsoda?
- Senki vagyok, mi?
- Ne becsüld alá magad.
- Az előbb még mindenki emlékezett a *Mirandolinára*.
- Ezt akarom látni. Hogy mi maradt a régi dögös Leából.
- Mit csinálsz? Mi ez? Mit dörgölőzöl?!
- Én még azért férfi vagyok, a rohadt életbe!
- Könyörgök, segíts rajtam!
- Szerződést nem osztogatnak könyörületből. Annak ára van.
- Ára?
- Látni akarlak.
- Te hülye!
- Nem. Ez már nem a hülye Jani, ez a színigazgató, édesem.
- Kilel téled a hideg.
- Kívánlak, nem érzed?! Hát ennyire fapina lettél?
- Ilyen szégyent...
- Ne szipogj! Vetkőzz!
- A táskás szememet nézd.
- Elég!
- Hogy lettél te pont most igazgató, amikor mindenkit leváltanak?
- Hja, érteni kell a dörgést.
- A dörgést azt érted, látom.
- Gyerünk, ne húzd az időt. Úgysem mész el úgy, hogy nem történt köztünk semmi. Harminc éve sóvárgok utánad, és újra meg újra kikosarazol. Most nem hagyom.
- Jani!

- Azt is vedd le. Azt is, úgy. Mindent. Nem vagy szűz, a szentségit neki.
- Kérlek, Jani, inkább a számba veszem, csak hagyj békén.
- Mit?
- Azt, mondom, azt, csak ne kelljen...
- Széttrobbanok, nem bírom, nem látod, megveszek, jaj!
- Gyere.
- Hát legyen az.
- Így, így.
- De jó vagy, az istenbe már! Nagyon jó vagy. Aj, aj, te papnő. Te szerelem papnője. Te Vénusz, aj, gyönyörűségem... Köszönöm, Lea. Tudtam, hogy megmaradtál fantasztikus, dögös nőnek.
- És?
- Ott az igazgatói mosdó, ha szükséged van rá.
- A szerződést kérdem.
- Ja persze.
- Azzal mi lesz?
- Pillanatnyilag nincs egy fillér keretem se...
- Micsoda?!
- Majd meglátjuk.
- Te szemét! Te állat! Te genyó!
- Nem tehetek semmit sem.
- Semmit?!
- Most nem megy, sajnálom.
- Gyűlöllek. Iszonyúan gyűlöllek.
- Az jó.

Ferdinandy György

Elek-pusztá

Verőfényes tavaszi vasárnap. A csendet – mint mondják – vágni lehet. Ilyenkor, ebéd után, az emberek alszanak.

Kapaszkodunk a zárda felé. Három órára szól a meghívó. Felmászni évről évre nehezebb. Szinte hihetetlen: a légítámadások idején felszaladtunk a hegyre percek alatt.

Kétszer szírenáztak. Először: légi veszély. Másodszor: riadó. Éppen elértük a bunkert, mire a busa bőgés abbamaradt.

– Mindennap? – kérdezi feleségem.

– Tizenkettőkor – feleltem. Percre pontosan.

Hogy kicsodák? Angolszászok? Amerikaiak? Mit számít ma már! Elmúlt hetven év. Azóta már én is többé-kevésbé amerikai vagyok.

A régi zárda most gimnázium. Az apácákat – a *mammereket* – kiutasították a háború után. Mondják, hogy Costa Ricába került, aki életben maradt. Kis híján követtem őket én is. Egy apró karibi szigeten töltöttem én is fél évszázadot. De az, hogy felkutassam őket, akkor, ott, eszembe se jutott.

Csak most és csak itt. A helyszínen.

– Ide jártál? – kérdezi a trópusi asszony.

– Másfél évig. Mezítláb slattyogtam fel minden reggel a hegyre. A cipőmet már kinőttem, és akkor még nem nyitottak ki az üzletek.

Megérkeztünk a Sionba. Néhány éve minden tavasszal itt találkoznak az öregdiákok. Fiúk és lányok, mert a fiúkat is befogadták a *mammerek*. Lent a városban romos volt minden épület.

Az auditoriumban asztalkát állítanak a széksorok elé. Két gyertya áll rajta és egy apró feszület. Civil ruhás apáca fogad. Régebben még sokan összejöttünk, de mára a régiekből alig tucatnyi maradt.

Betipeg a korelnök is, Mária néni, a százéves Kammerer lány. Megölel, nevet:

– Az Erzsike kisfia! – kiáltja. Nem felejtette el a nevemet.

Hát igen. Elek-pusztá, a Kammerer család. Erzsike, anyám, már több mint tíz éve halott.

Fiatal pap mondja a misét. Szépen beszél. De vajon tudja-e, hogy kik ezek a matuzsálemek itt, a Sion épületében, ahonnan már több mint hetven éve elzavarták a nővéreket...?

*

Elek-pusztá! Létezett-e egyáltalán? Nem szerepel sem a régi, sem az új térképeken. De hát ma már a vasútállomást is eltörölték. Minket akkor, negyvenöt tavaszán még Almamelléken tett le a vonat.

Rémlik, hajnalban. Toporogtunk a pályaudvaron, vacog a negyven pesti gyepek. Később lovas kocsik kanyarodtak elénk. Emberek ugráltak le a bakról, körülvették kíséronket, a főtisztelendő urat.

Villámgyorsan zajlott le minden. Nem volt itt se sírás, se búcsúzás. Szétosztottak. A gazdák feldobták a kasba a gyerekek motyóját, a tiszi kipipálta a nevünket. Még fel sem kelt a nap, és útnak indultak a szekerek.

Vannak dolgok, amiket nem felejt el az ember. Még ma is érzem a lovak illatát, a szekér hullámozását a puha homokon.

A falu talán tíz kilométerre lehetett a vasútállomástól. Két hosszú ház sor. Sár. Apró, fehérre meszelt épületek.

Megérkezünk. Valami sűrű fehér levest tesznek elé, egy főköttös asszony megsimogatja a fejemet. A gazdám, Miklós, fiatal ember. Nemrég jött meg a háborúból, hosszú, mély vágás van a vállán. A felesége átkötözi, amíg én eszem. Magyarul beszélnek, a hangjukra ma is jól emlékszem. Hárman élnek a portán, ők ketten és a mama. Most pedig én. A pesti gyerek.

– *Der Bursche!* – mondogatják. Még nem tudják a nevem.

Egyetlen szoba van a házban. Miklósek a nagy ágyban alszanak, nekem az ablak alá állítanak egy fekhelyet.

Reggel a mama ébreszt:

– *Nicklaus!* – suttoja. *Steig auf! Es ist ja schon ganz hell!*

Miklós felül, belép a klumpaiba:

– *Loss!*

Kihordjuk a trágyát, friss almot terítünk a tehénke alá. Lecsutakolom Babát, a lovat. Az asszony beviszi a tejet, mire végzünk, már vár a leves.

Felkel a nap, becsöngetnek. Apró, hatosztályos iskola van a faluban. Fiúk és lányok, egyetlen teremben. Fél száz kenderszőke gyerek. Hatéves kicsik, és hátul, a fal mellett, nyúlánk tizenévesek. Együtt fújuk az egyszeregyet, újra meg újra belevágunk, ha a tanító úrnak más dolga akad.

Van közöttünk egy szeplős, szőke lányka, a Rézi. Másra nem is emlékszem. Meg hát a pestiek. Regényt lehetne írni róla, hogy mi minden történt velünk ebben a kis faluban. Attól a naptól, amikor befogadtak, addig, amíg bevagonírozták (kitelepitették) a sváb családokat.

Rémlik, hogy a lányok nem hordtak bugyit a szoknyácskájuk alatt. A dolgok lassan eszembe jutnak. Csak nehezen találom hozzájuk a szavakat.

*

Például akkor, a front után, még rablóbandák járták az utakat. Miklós vasvillát állított az ajtó mellé, kolompoltak, így mondták. Főzőkanállal vertek egy fazekat. Cigányok voltak. Katonaszőkevények. Zabraló oroszok.

Hét végén kimegyünk a hegyre, borért. A pincesoron beköszönünk a szomszédokhoz:

– *Na, und?... Teletöltjük a demizsonokat.*

Van úgy, hogy én viszem ki Miklósnak az ebédet. Ülök a bakon, *hot, hár!* – biztatom Babát, a lovat.

Egy reggel meglessem a bikát. Hosszú, hegyes szerszáma van. A tehének bögnék, menekülnének előle. Aztán megállnak. Kidülld a szemük. Hagyják magukat.

Van egy Tóth Jutka nevű kislány a pestiek között. A szüleit elhurcolták, őt az apácák mentették át a vészorszakon. Másnap őt is magammal viszem. Hasalunk a bozótban, nézzük a lökődő bikát, a bögő tehenet. Amikor felállunk, Jutka pofon vág:

– Miért hoztál ide! – kiáltja. Te istentelen!

Csupa ilyen emlék. Megannyi kaland egy városinak. Máskor – jut eszembe! – fedeztetni visszük Babát. A monyáshoz! Monyás – csődör – nincs a faluban. Így jutok el a majorba. Elek-pusztára, ahová felviszik a kancákat a falusiak.

Baba prüszköl, elsírja magát. Ketten is tartják. Milyen gonoszak az emberek! Remeg a gyomrom. Sajnálom szegény lovamat.

Elek-pusztán még a régiek élnek. Kammererek földbirtokosok. Vasárnap lejárnak a faluba. Mária, a nagylány mise után meghív két gyereket. Bemutatkozik, kezet ad.

A templom előtt sokan ácsorognak. Hírlik, hogy kitelepítik a svábokat. Mise után átsétálnak a kocsmába a férfiak.

Elek-pusztára még nem értek el az oroszok. A kastély olyan, mint egy régi, békebeli díszlet. Elegáns urak diskurálnak, és ezüstoneszág csillog az asztalokon.

Hát akkor hogy is van ez? Körülöttem kormányt alakítanak a környékbeli földesurak. Nálunk, Pesten apa rendelőjét kiigényelte a hadtáp. Apát akkor már elvitték a nyilasok. Kimentek – bejöttek hozzánk a katonák. Magyarok, németek, oroszok.

Elek-pusztán, verőfényes, tavaszi vasárnap. Kirohanok, amint asztalt bonتانak. Mária mutogatja nekem a versenylovakat. Felültetnek egy vén paripára (az, hogy felmászhatnék Babára, soha eszembe se jutott). A lány a ló tomporára paskol, az pedig nagyot ugrik és elrohan.

Mária kacag. A Kammerer lány. Az egyetlen, aki ma is itt van, a Sionban. Akinek ma is az Erzsike kisfia vagyok.

Leemelnek. Milyen volt? – kérdezik. Pesten nemrég még baltával szeleteltük a lovakat. Itt, Keresztúron Baba az egyetlen barátom. De ma már ritkán lát az ember élő lovakat.

*

A régi zárda most gimnázium. A színpad előtt csendesen misézget a pap. A régiek járnak az eszemben. Jól emlékszem valamennyire. A Piri ikrekre, a két Nyíri lányra. Veronika alig néhány hónapja halott. Vali, a nővére, odaát él, az Újvilágban. Ha ugyan. Mert ennél többet róla se tudok.

Aztán Szalay Benő, lent, a Liga (ma Kálló esperes) utca sarkán. És Szabó Ákos, a festő. Meg Jutka, az író. Az, aki pofon vágott Keresztúron. Ők ketten Párizsban élnek. Ha ugyan...

Csak én jöttem vissza ide. Forgatom a kottát, amit kiosztott a százéves Kammerer lány. Kezdésre, dicsőségre, áldozás alatt.

A mi osztályunkat *mère Margarita* tanította. Egy karcsú, fiatal apáca. Az alattunk járókat a szelíd *mere Ilona*. Volt aztán még egy *Szosztén-anyja* is. Rajta, szegényen, ma már csak mosolyogni tudok: a neve melltartót jelent a trópuson.

Csupa kedves emlék. Vidám dalocskák, francia szavak. És hát hogy vége, igen, vége van a háborúnak!

Azután azok, akik befogadtak. Ki tudná ma már felsorolni őket! Disztl Miklóst, a somogyországi sváb családokat. Mondják, hogy a Rajna völgyébe kerültek. Egy másik nagy folyó. De hogy ők mindmáig Duna-völgyi németeknek tartják magukat.

Ereszkedünk le a hegyről. A csendet vágni lehet. Az apró trópusi asszony megszorítja a karomat.

Pintér Lajos

vakrepülés

Benes Józsefnek

segesvár fölött
jártam
a hegyek mint
feltartott kezek
tartották a
leszakadni készülő
eget
tűzött a nap
a napsugár itt
sokezer dzsidás
át- és átszúrja
megsebzi a tájat
vérviz a napraforgó tábla
piros csövet leltem
a kukoricásban
vérviz az is
és egy-egy csőben
üszkösödik a seb
és akkor felszálltam
mint aki álmában
repülni tud
felszálltam a táj fölé
repültem
kettészelt madár
két kezemet
kitártam
behunyt szemmel repültem
vakrepülésben
nem tudni mit hoz
a múlt
nem tudhatom mit hoz
a jövő
nem tudhatom előre
ne lőjetez rám
zuhanó repülőre

Füzi László

Benes hintázó angyala*

Kettőezer-tizenöt őszén láttam egy minden addigitól különböző Benes-képet. A képen a szokásos, a Benes-képeken szokásos fóliasátras tájat láttam, a fóliák tartóoszlopai mint varratok tartották össze a sátrat, a képen, mintegy a sátrak által képzett két part között viszont egy addig szokatlan jelenség tűnt fel, egy figura, talán egy hintázó figura. Amikor megláttam a képet, megéreztem, hogy valami új kezdődött Benes festészetében, s azonnal mondtam neki, ha a hasonló képekből összegyűlik egy kiállításra való, akkor azokat bemutatjuk.

Benes József létrehozta, megrajzolta, megfestette, szitázta ezeket a képeket, egy kiállításra valót, pontosan kiszámítva, mennyi kép fér el ebben a teremben. Valamennyi itt látható képet erre a kiállításra készítette, s valamennyi itt szerepel először kiállításon, ennyi a történet, egyszerű történet ez, mondom.

Hanem a képek láttán gondolkodhatunk erősen, mondom.

Az egyik kérdés az, hogy mitől, miben újak ezek a képek a korábbi Benes-képekhez viszonyítva. Azt kell mondanom, hogy ezek a képek teljes egészében kötődnek a korábbiakhoz, mégis szinte mindenben különböznek tőlük.

Talán a táj megjelenítése rokon a leginkább a korábbi képekkel, itt is látjuk a Tisza-partot, a megrepedezett, sivatagosodó alföldi tájat, de vannak új elemek is, a város fényeire való színes utalásra, az embert körülfogó szövevényre, a dróthálóra, vagy éppen az ártatlan áldozatok emlékére vitt virágok halmazára gondolok ennek kapcsán, megjegyezve, hogy Benes korábban sosem festett virágokat.

Új, teljesen új ezeknek a képeknek a színvilága, de a pontosság kedvéért inkább ennek kapcsán is azt mondom, hogy a korábbi képekből kinövően új ezeknek a képeknek a színvilága. A korábbi képek színeit a visszafogottság jellemezte, a feketére és a fehérre való redukáltság, s bár a tájképeken más színek is jelen voltak, azok mégis visszafogottak voltak, ezeken a képeken viszont a színek intenzitását, gazdagságát, áradását figyelhetjük meg.

A legtöbb újdonságot azonban a képeken látható figura jelenti. Igaz, figurák, emberi alakok korábban is szerepeltek Benes képein, gondoljunk az összevissza rugdosott, pofozott gólemjeire, a *Már az anyaméhben* című sorozat összevarrt szemű, összevarrt szájú magzatára, ezeknek a figuráknak is megvoltak a maguk

* Elhangzott Benes József *Vakrepülés* című kiállításának megnyitóján Kecskeméten, a Kápolna Galériában.

magyarázó, aztán jöttek a munkák címeiben is szereplő figurák, ezek, jellegzetesen benesi módon a maguk belső világát, gazdagságát mutatták meg.

A mostani képeken szereplő figura azonban szinte minden vonatkozásban különbözik a korábbi képek figuráitól. Nézzük, mi mondható el róla.

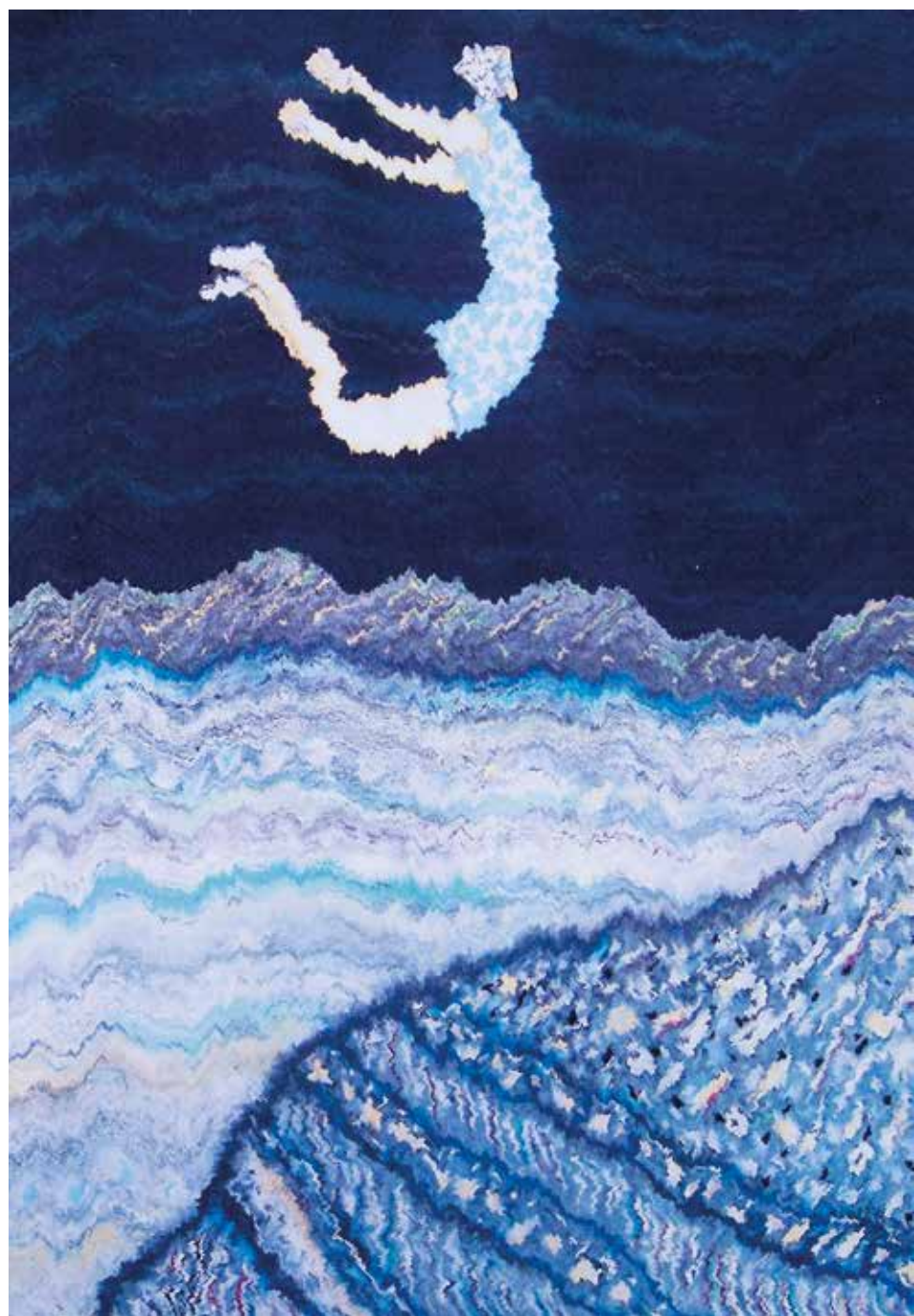
Először az, hogy nő, vagy inkább az, hogy a legtöbb esetben nő. Aztán az, hogy leginkább a hintázáshoz hasonlítható mozgást végez, minden képen a hintázáshoz hasonlító mozgás egy-egy mozzanatát láthatjuk, kimerevítve. Ez a figura úgy hintázik, vagy inkább azt mondom, úgy lebeg, hogy maga a hinta nincs jelen a képen, így nincs miben ülnie, s nincs mibe kapaszkodnia, ezért ez a hinta nélküli hintázó mozgás szinte természetellenesnek, groteszknak tűnik. Olyan képet is találunk ezen a kiállításon, amelyiken a figurának nincs keze, a szeme viszont mindegyik képen be van kötve, ezért nem lát semmit, vakon lebeg, hintázik, vagy ahogyan Pintér Lajos, s ennek a kiállításnak a címe is mondja, vakrepülést végez.

A képek meghatározó jelensége ez a lebegő, repülő alak, az ő vakrepülése adja ezeknek a képeknek és ennek a kiállításnak a diszkrét báját. Sem a jelenséget, sem a képeket nem akarom értelmezni, különösképpen nem akarom rövidre zártan magyarázni őket, már csak azért sem, mert a képek széles értelmezői mezőt nyitnak meg.

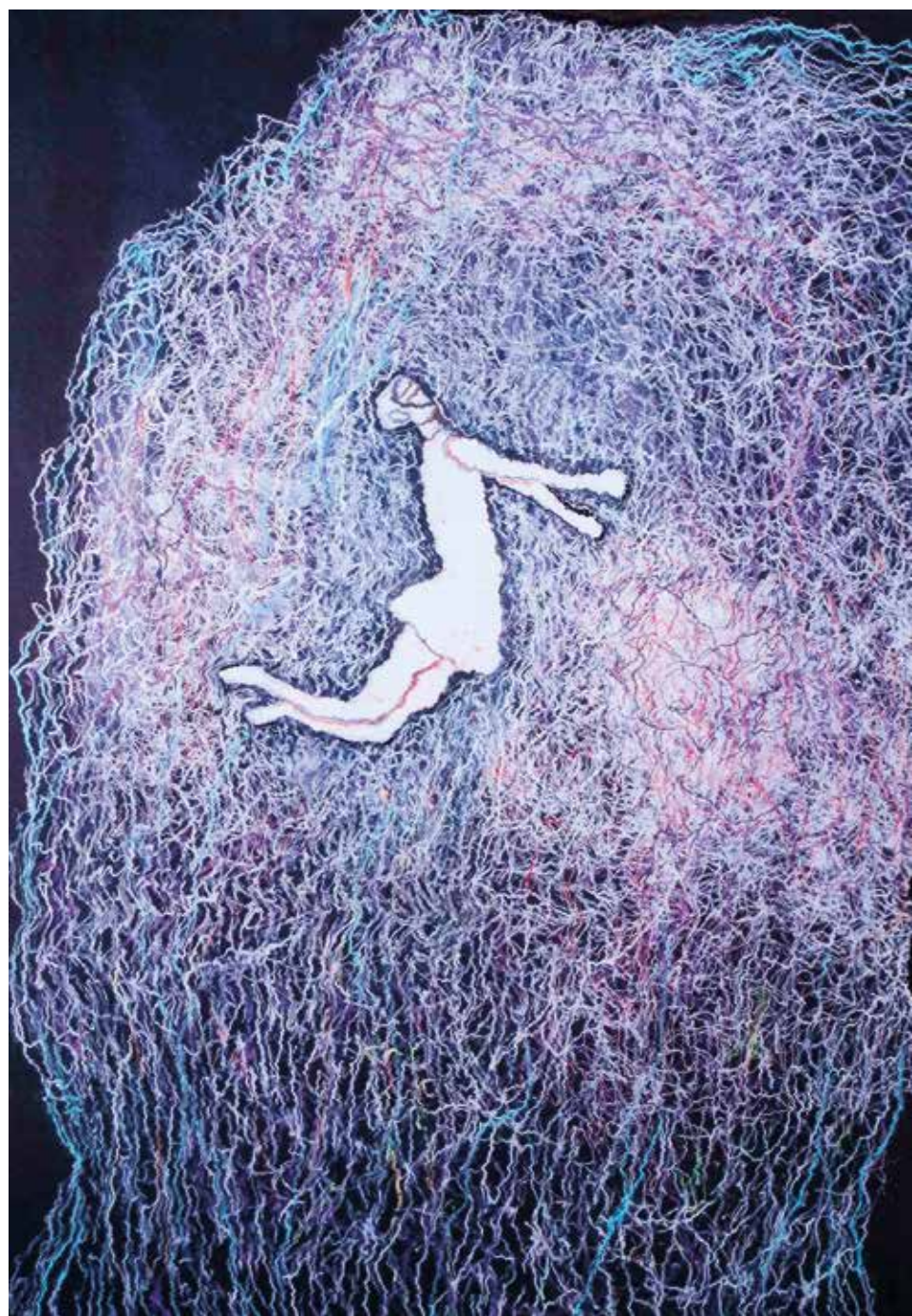
Egy-két értelmezési lehetőséget mégiscsak felvillantok itt. Először azt mondom, úgy tűnik, hogy Benes elengedte korábbi lekötözött-összekötözött alakjait, biztosította számukra a lebegés lehetőségét. Másodszor azt mondom, hogy a világon, a világ feszültségein túl, a képeken a világ veszélyeztetettségére, robbanásokra, a migrációra, a terrorizmusra találunk utalásokat, szóval mindezeket túl, de leginkább kívül van egy figura, alak, aki figyeli mindazt, ami megtörténik velünk. Látható, a természeti törvények nem vonatkoznak rá, én leginkább a történelem angyalának nevezném, aki ott van mindenütt, s szárnyalásában figyeli a történeteket.

Mindezek után azt mondom még, hogy a kiállításon szereplő képek hallatlan invenciózussággal, munkakedvvel születtek meg, mindegyik kép önmagában is az alkotókedv erejéről beszél. Kíváncsi vagyok Benes Józsefnek, hogy alkotóereje maradjon meg a továbbiakra is.

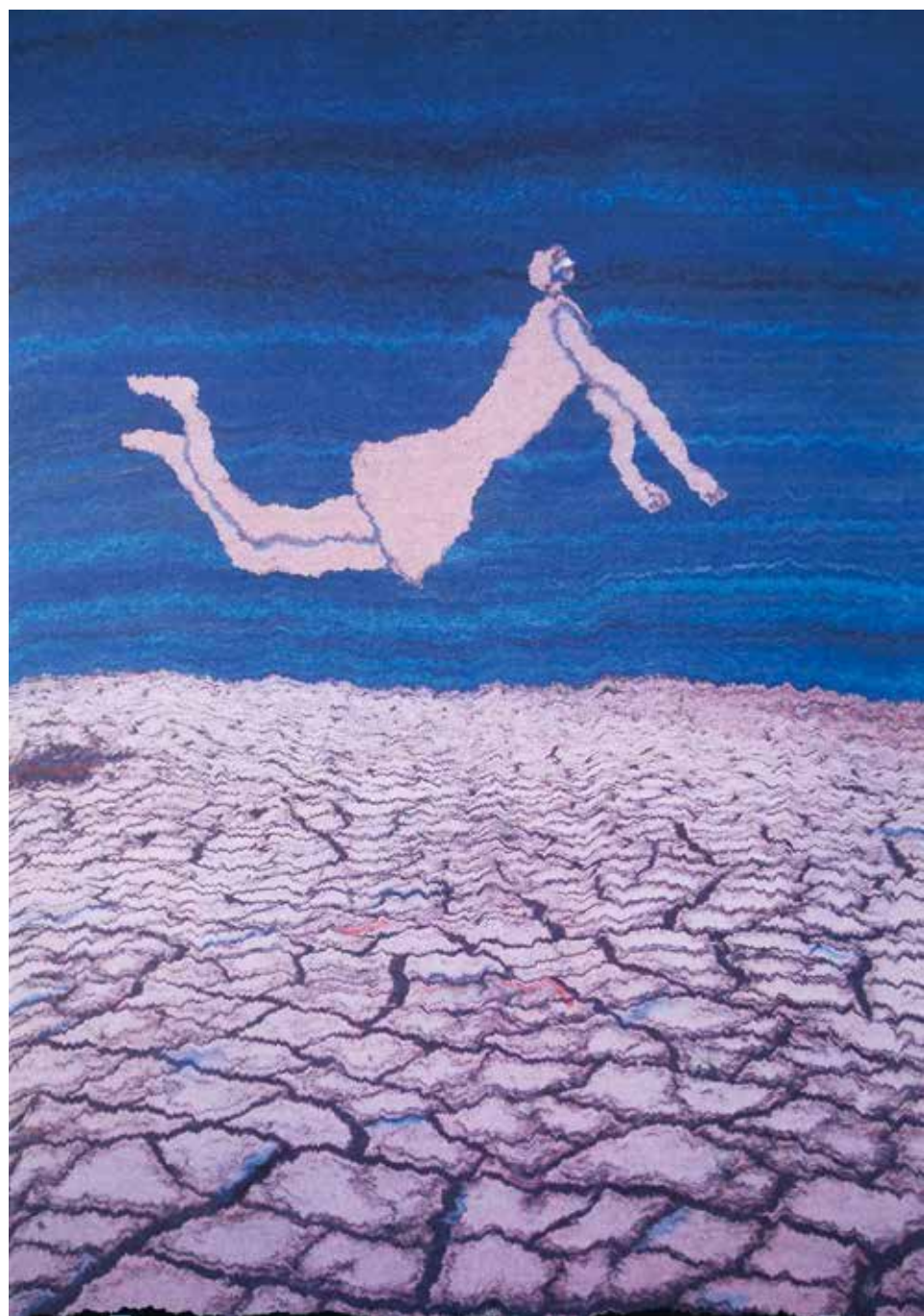

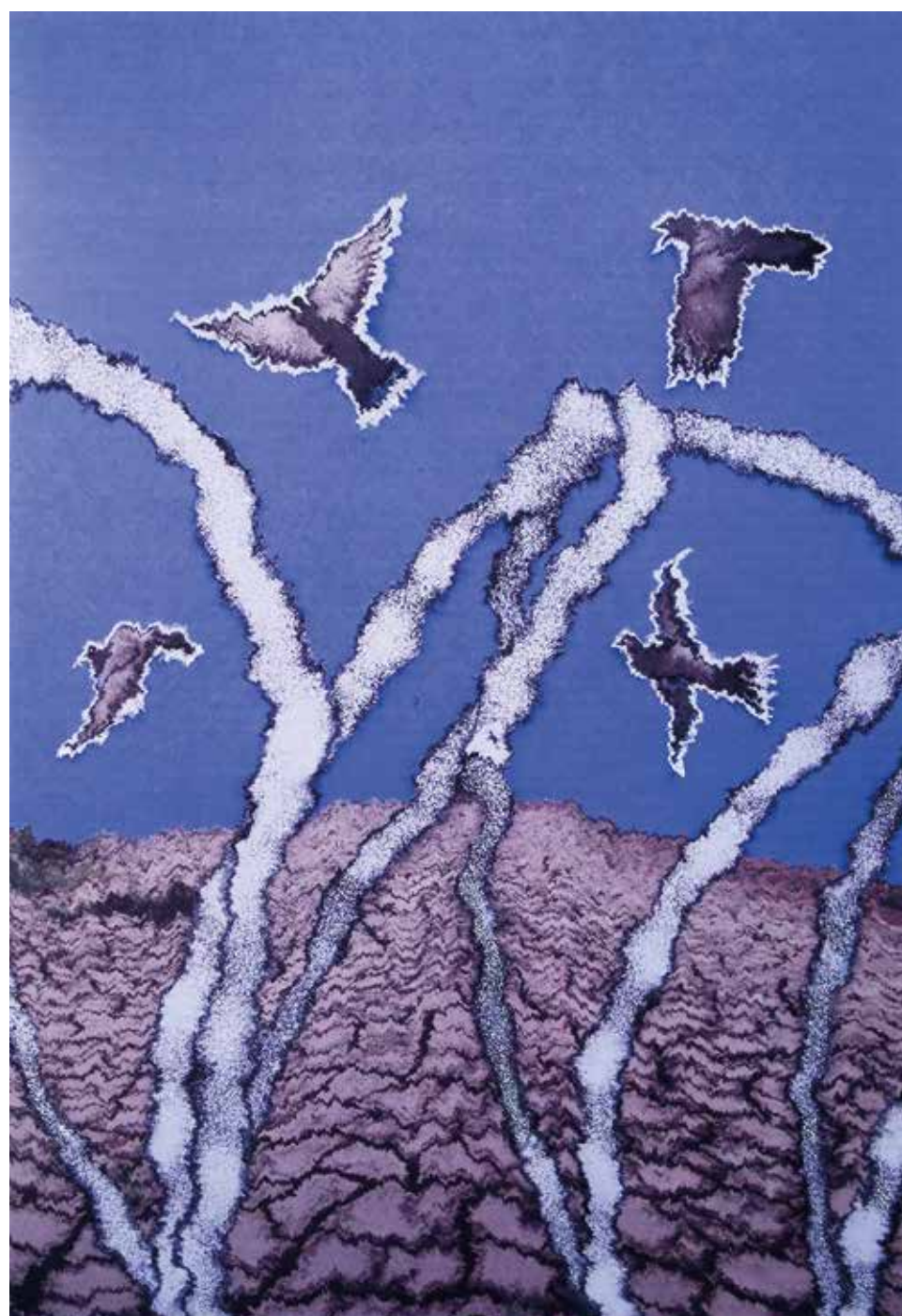

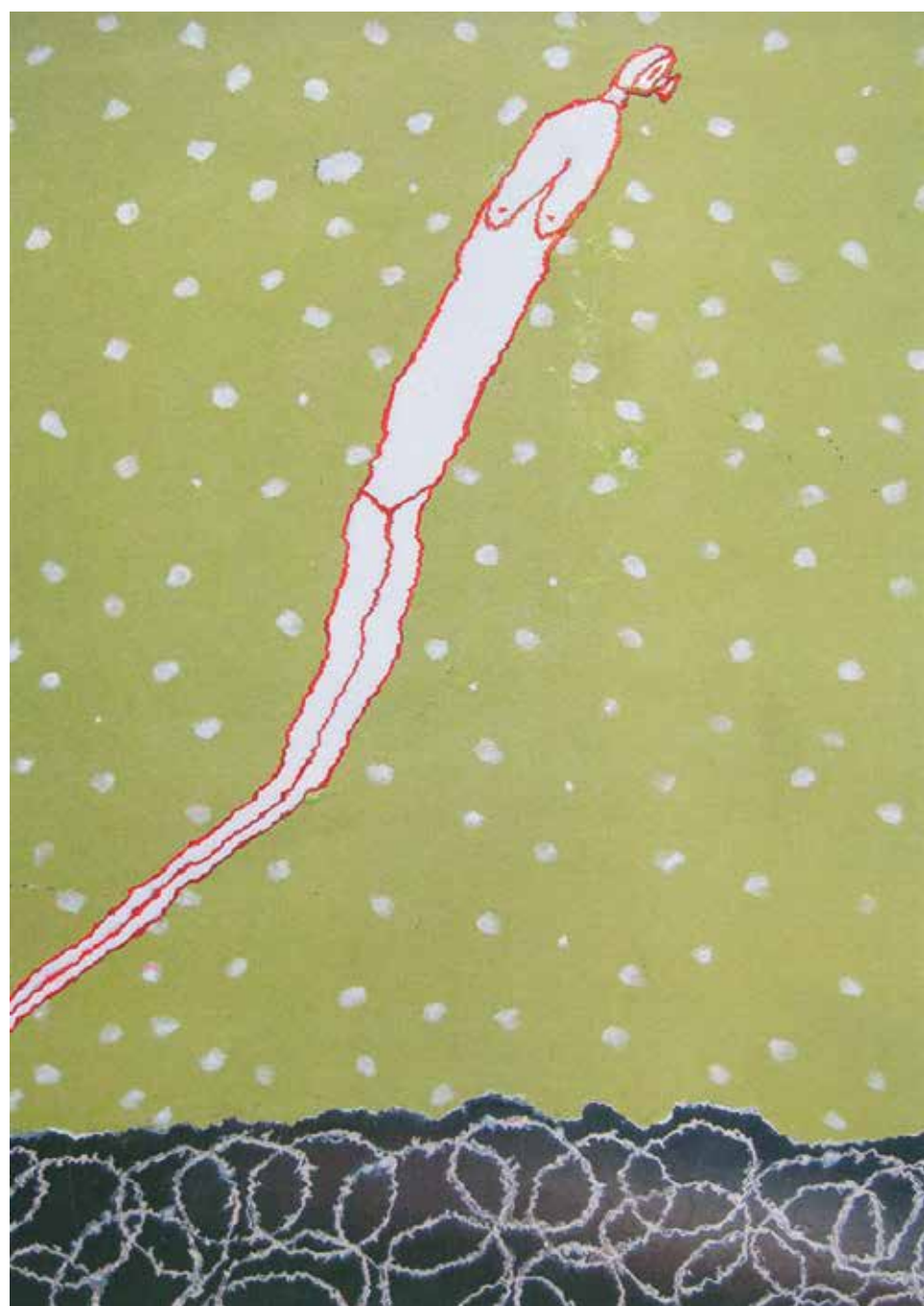

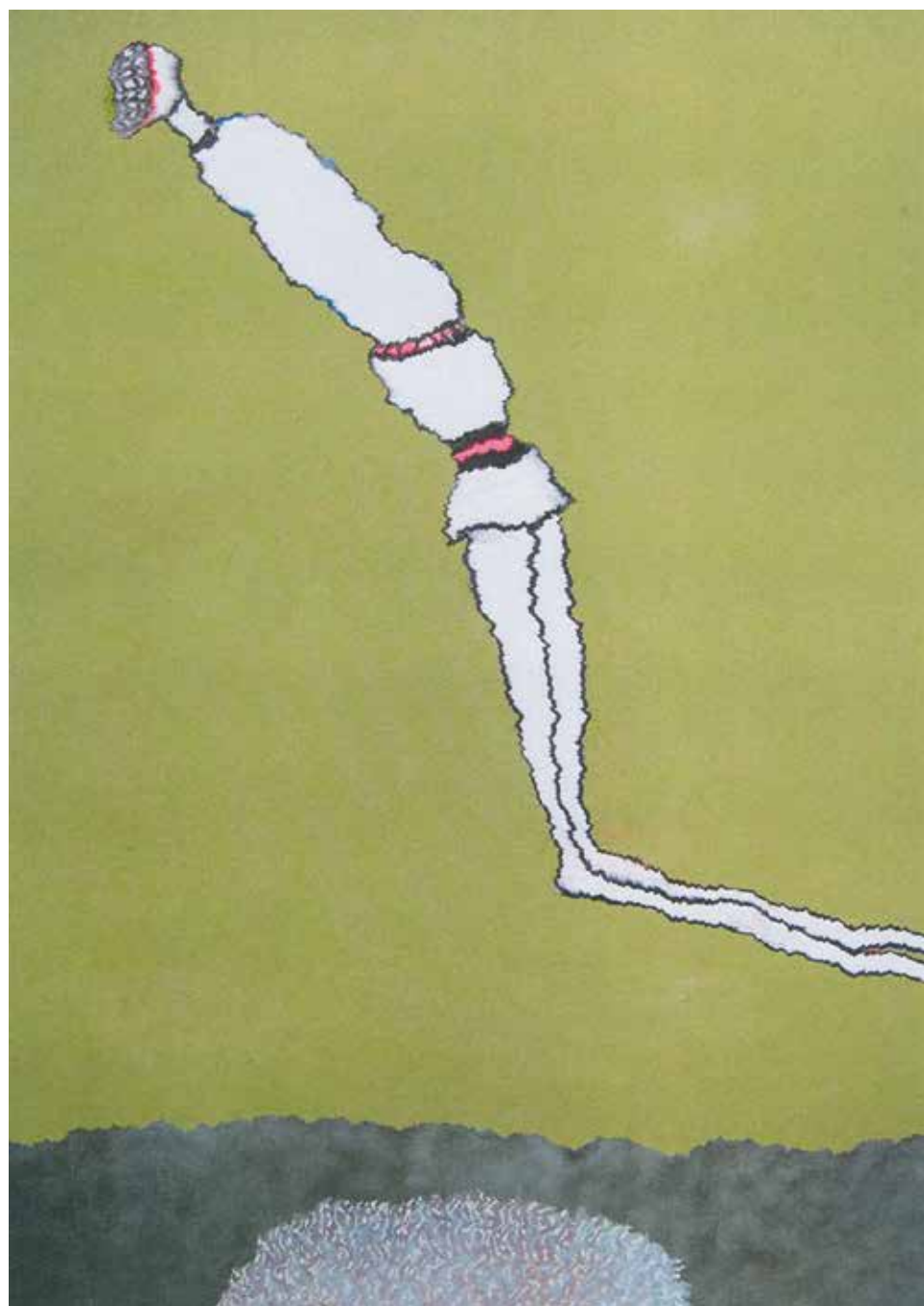

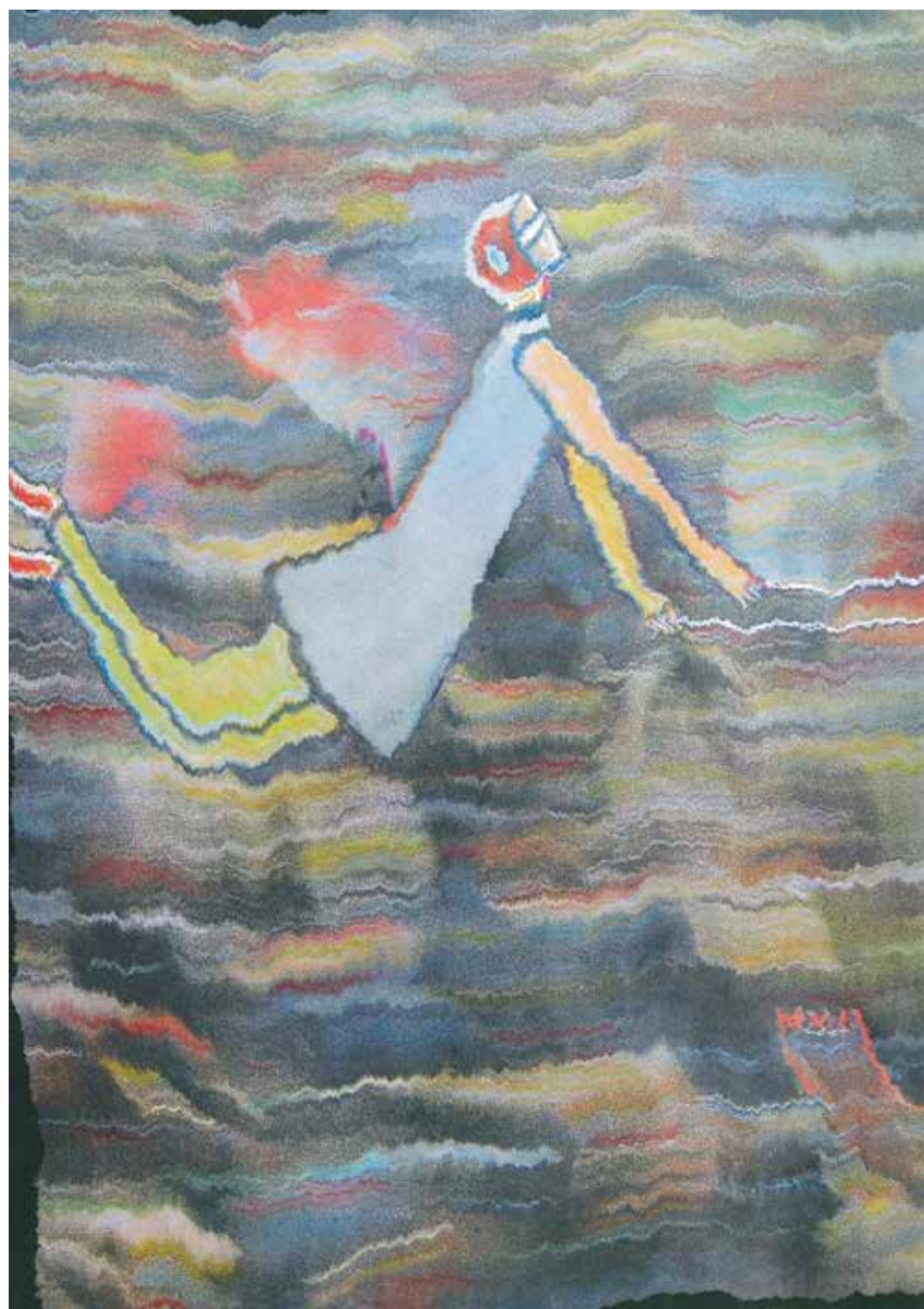

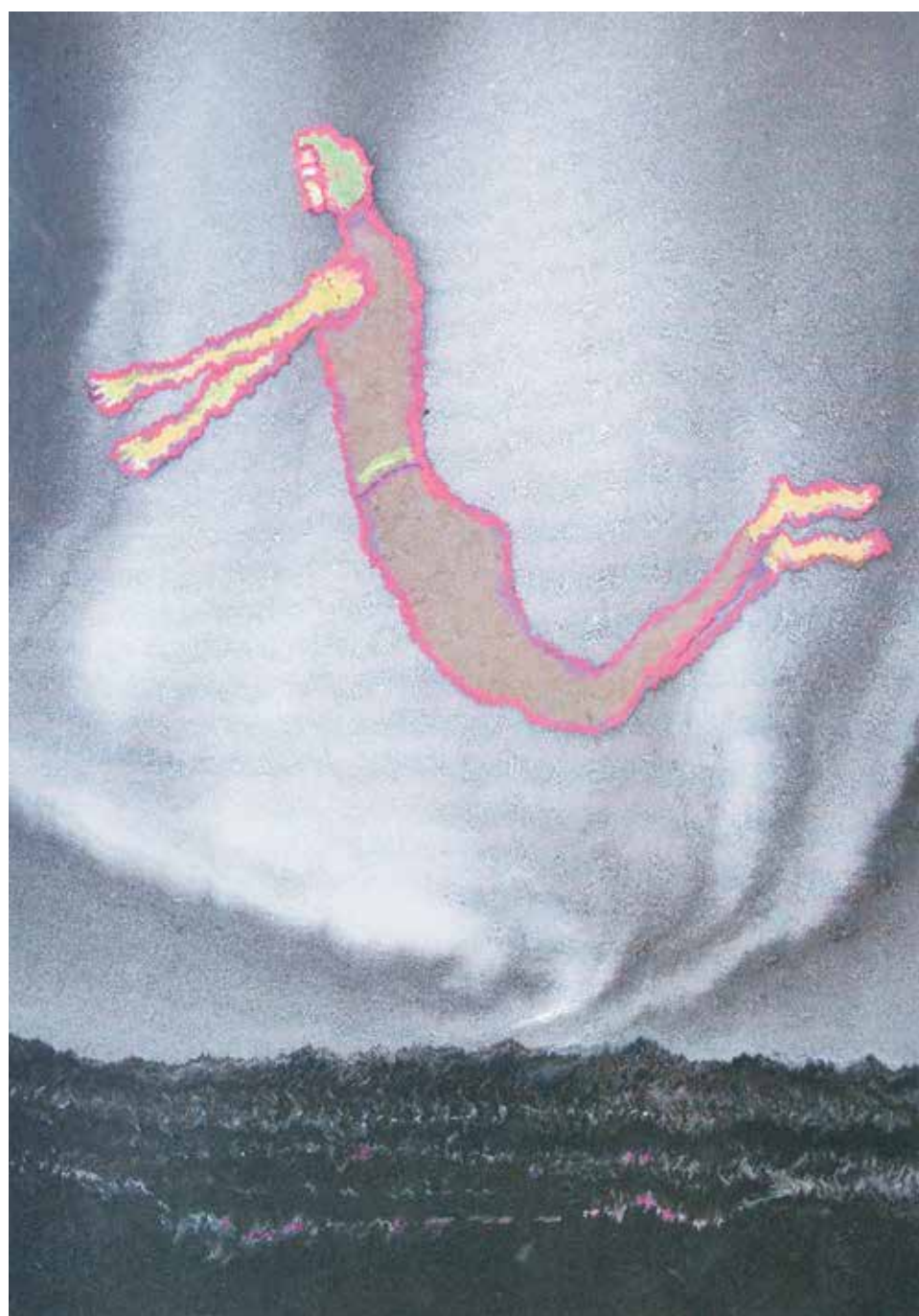

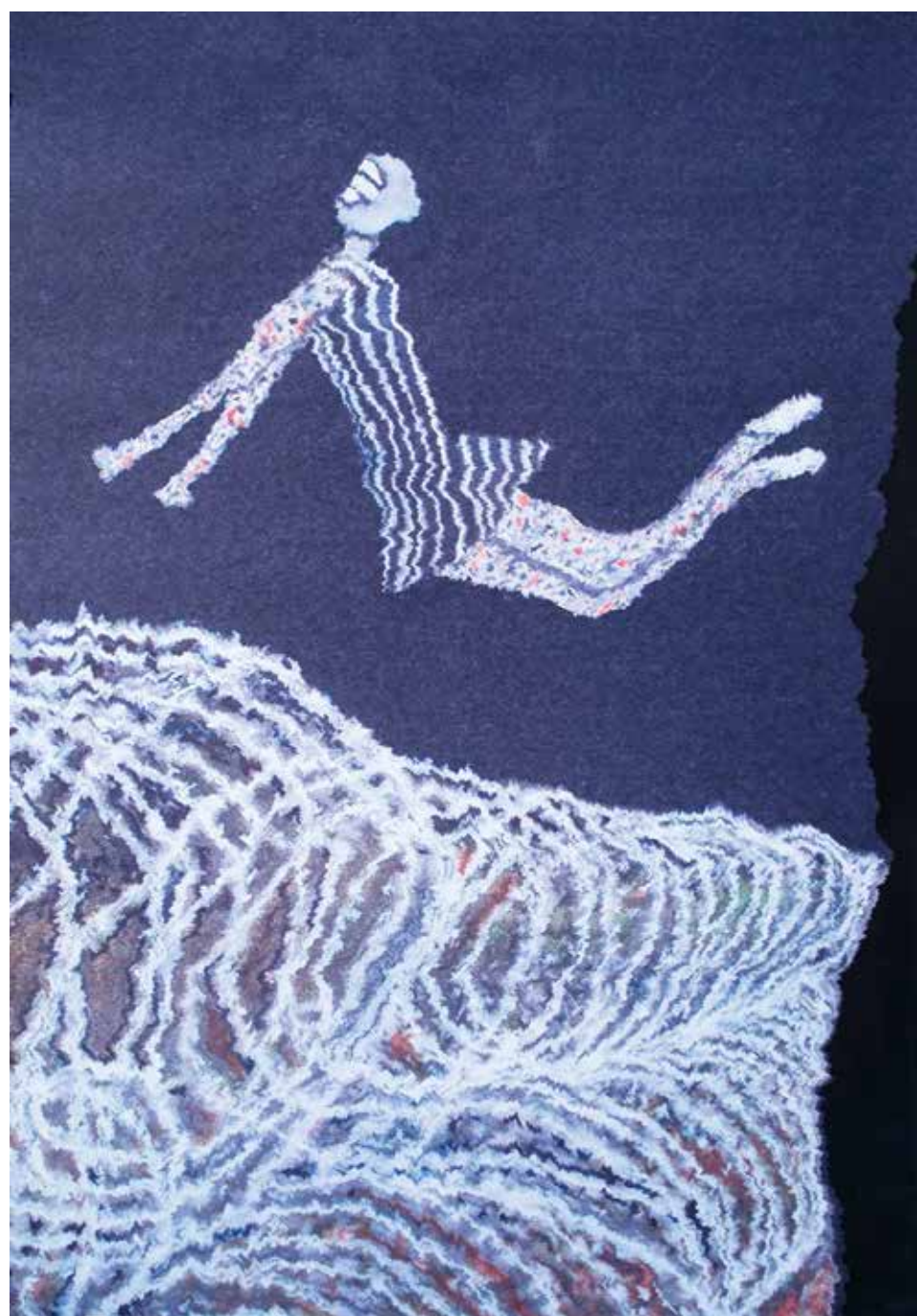

Gömöri György

Álom, halottakkal

*A halottak háttal ülnek
nem mutatják arcukat*

*Lehet hogy még megölelhetsz
egy-egy szellemalakot
lehet hogy még megtalálhatsz
egy jól ismert valakit
de a kép sötét homályos
és az emlék nem segít*

*orfeuszi alvilágban
vendég vagy csak jövevény
amit régen elrontottál
jóvátenni nincs remény*

*A halottak háttal ülnek
nem láthatod arcukat*

Haikuk

1.
*fehér tulipán
szélesre tárja csőréét
papagájmód*
2.
*széthabzó szirmok
zöld rovátka fehérén
tulipapagáj*
3.
*a sárga rózsza
gyors hervadásával mély
bánatot áraszt*

Magyarok vagyunk!

*„I. most már hetek óta
mások vérén él” – mondja
a felesége, aki mindig hosszan
meséli, hogyan kezelik,
vagy kezelik félre I.-t. Most
már nem is értik az orvosok,
hogyan marad életben. „Viszont”
mondja a feleség „nem szenved”.
És még nem is szenvedte meg
a jövőndőt, ami minden magyarnak
kijár, mert ilyen szenvedős
nép vagyunk, tele a magyar múlt
balsorssal, vérzivattarral, száműzetéssel
és még ennyi szenvedésből se futja
egy tisztességes, belátható jövőre.*

Büky László

„Ott látunk rákot enni nyolc olasz papot...”

„HENRIK (hirtelen kiált): »Megyünk Rómába – jöttök mind velem?« – írja Füst Milán *Negyedik Henrik* című drámájában. Henrik a pápa ellen készül. A környezetében lévő mulatozó urak is kiáltoznak: „Megyünk, megyünk, hajrá, mi elmegyünk!...” – „Mind elmegyünk!” Van egy kiáltás (jambikus lejtésben): „Ott látunk rákot enni nyolc olasz papot...”¹ A történetelmondás színművekben párbeszédekkel valósul meg, itt is a királynak szólnak a beleegyező kiabálások, a rákot evő papokról szóló is, amely közvetve fejezi ki a Rómába menés szándékát. A beszédettelmélet az efféle megnyilatkozást asszertorikus beszédettelnékné hívja, ennek a szövegmondatnak tulajdonképpen ugyanaz a jelentése, mint a megelőzőknek, a kijelentés lényege tehát: *megyünk veled, Henrik Rómába.² Az egész mondat önmagában véve, tehát a közvetett jelentésre most nem figyelve, digresszió: klasszikus retorikai gondolatalkzat, kitérés a fő cselekmény sorából. Magának a kijelentésnek a szó szerinti jelentése, az, ami; s az olvasó (színházban: a néző) töprenghet, hogy miért érdekes látni a rákot evő nyolc papot. A rák nyilván itáliai frutta del mare, amely a német urak konyháján aligha gyakori, de a papok ennyire pontos száma is meggondolkodtató.

Füst Milán könyvvé formált egyetemi előadásában mondja: „[...] hacsak lehet, ne azt írd, hogy »egy« részeg ment az utcán, jobb szokott lenni, ha úgy írod, »két« részeg volt ott, s az egyik röhögött. Általában, ha határozott vagy ebben, és megszámlálod a dolgokat, az rendszeresen intenzívebb hatást tesz, mint az általánosság. S épp az egyes szám túlságosan általános jellegű, tehát nem hat képzeletünkre, a többi páratlan szám viszont annál jobban, de tapasztalat szerint a kettes is. – Nem »egy« patak, »két« patak szakadt le a hegyekből.”³ A költő Füstnek van is ilyen tartalmazó vesszora: „[...] | S két átkozott patak forr a hegyekről, dörgő patak párhuzamosan...” (Arménia!). A nyolc pap efféle tekhné miatt nyolc, nem szólva arról, hogy ez a szám a kozmikus egyensúly száma is. Noé bárkájában nyolc lélek menekült meg, így a szám további képzettársításokra adhat alapot.

Az Itáliára utaló rák más kapcsolatokat is mutat, jóllehet a Henrik-drámán kívül. A gyermek Füst Milán édesanyjának beszámoló fóti nyaralásáról egyik 1902-i levelében: „Holnap, vagy holnapután rákot fogni megyek.”⁴ Amikor tüdővérzése után Abbáziában van 1904-ben, ugyancsak megírja: „Mai déli menue: leves, rák és hal vajban mint előétel [...]”⁵ Egy másikban pedig: „[...] délben megeszem a levest, iszonyú mennyiségű tengeri halat vajjal, (mert azt nagyon szeretem) vagy rákot, azután borjú vagy marha sniczlit vagy angolosan készítve, vagy mártással egy szeletet, azután egy, két drb. csirkét (mert ez min-

1 Füst Milán: *Negyedik Henrik király*. In: *Drámái*, Magvető Kiadó, Budapest, 1966. 189.

2 John R. Searle: *Elme, nyelv és társadalom*. Vincze Kiadó, Budapest, 2000.

3 Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*. Magvető, Budapest, 1980³. 246–7.

4 Füst Milán: *Összegyűjtött levelei*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2002. 9.

5 I. h. 20.

dennap van), azután egy nagy szelet tortát, azután egy vagy két mandarint és egy almát és datolyát, aszalt szőlőt. Ez az ebéd.”⁶ 1933-ban már feleségének említi Dubrovnikból: „A rák kitűnő volt. Igen keveset dohányzom.”⁷

Naplójában kétszer ír rákokról, mindegyik 1926-ból való. „Egész nap a testiünkkel vagyunk elfoglalva: naponta ötször eszünk, – aztán az emésztés zaklat, a felfúvódás, gyomorrontás, – futkosunk, hogy elrejtjük társaink elől állati létünk áruló jeleit... aztán lefekszünk. Miben különbözik ez az élet a rákokétól, akik a kövek alatt lapulnak?”⁸ Ezt a filozofikus augusztusi bejegyzést személyesebb követi ugyanez év októberében: „Mátrafüreden például kiderült, hogy neki még sokkal nagyobb fájdalom a rákokat a forró vízbe dobni, mint nekem, s hogy csakis az én kedvemért teszi meg mégis. – Szó nélkül vállalta. S aztán egy este kiderült, hogy ő bizony, azalatt míg e »szörnyű« munkát végzi: imádkozik. (Egy kis hős!) Egy borús estén odatorleszkedett hozzám a homályba s így szólt hozzám: – »Észrevétlen ment át a másvilágra.« – Ki? – kérdeztem. – »A rák, – szegény!« – felelte. Ő ezért imádkozott. – Nem szabad többé rákásznom, – még ezt sem szabad!”⁹ (Füst 1923-ban házasodott meg, bizonyára feleségéről van szó.) Az író gyerekkori és későbbi élményei mint áttételek magyarázzák a Henrik körében felkiáltó uraság szavait.

A dráma harmadik felvonásában a király fiaival vitatkozva szintén kitérést tesz: „No lám, tudod. – Mert kizenélik ám a fejemből a dolgokat. – Diót eszem. Egy csöppet sokat éltem, úgy lehet. – No lásd, Konrád, az élet ebből áll... majd fel, majd le.”¹⁰ Lehetne színi utasítás a dióevés, de fontosabbá van téve a párbeszédben szóban kijelentve, így jelzi, hogy az idős Henriket már nem érdekli a hatalom. Hozzá is teszi még: „Fel és le, lásd: – én unom...”

A diót ropogtató király megjelenítésében allúzió is van, minthogy a diónak nem kevés jelképesége van, bár magyar nyelvterületen szórványos a karácsonykor és szilveszterkor szokásos haláljósó szerep: aki ilyenkor rossz diót tör fel, rövidesen megbetegszik vagy meghal.¹¹

A dióevés motívuma *A részeg kalmár* című versében¹² is megvan, amely húsz évvel a *Negyedik Henrik* megírása (1931) előtt jelent meg, és ebben ugyancsak lappang a haláljósó szerep:

*Jaj, földdel van teli a holtak szája!
S kik ettek Szilveszterkor májat és diót,
És puttonyból kik ettek szép gyümölcsöket:
A lelkük vízfénéken alszik mint a hal.*

Van motívumegyezés egy másik versével: *Ballada az elrabolt leányról*.¹³ Ebben a szövegműben, amely három évvel követi a drámát, egy üvegfüvő mondja el, hogy lányát elrabolták, meghasonlott a világgal:

6 I. h. 23.

7 I. h. 260.

8 Füst Milán: *Teljes napló I–II*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999. II: 206.

9 I. h. 367.

10 Füst Milán: *Negyedik Henrik király*, i. h. 218–9.

11 Ortutay Gyula főszerk.: *Magyar néprajzi lexikon I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1981.

12 *Nyugat* 1911. I, 175.

13 *Nyugat* 1934. I, 299.

Az emberekhez nem volt már közöm...
 Csak azt vigyáztam, el ne fogyjon kis borom
 S evégből olykor kiszóltam az ablakomon...
 Szemben egy kocsmá volt... S odébb egy gyűlölt kastély...
 Négy sarkán négy torony.

Henrik efféle meg hasonlításban a harmadik felvonás zárójelenetében orvosának mondja: „Jer, Dávid, lásd, beteg vagyok. Csak kis boromat tőlem el ne vedd. S Speyerbe vigy, ha meghalok.”¹⁴ A kis borom az élet egyetlen értelmét, csekély örömet jelképez. A csendes megnyugvásba érő Henrikkel azonos helyzetű Az új szobrászhoz! című vers lírai alanya is, aki „[...] S ha fáradt, lepihen és sárga almabort iszik...”¹⁵ A sárga almabor is bizonyos különösség megnyilvánulása, érzéki megjelenítés; hasonlóképpen „Nem álom kell, de bor | S a forralt borba méz [...]” (A vagány esti éneke).¹⁶

Az egyik utolsó jelenetben Henrik már Lüttichben (Liège-ben) van, egy apáca szolgálja ki vacsorával: „Hideg sült jó lesz Önnek, Sire?”¹⁷ A „hideg sült” Karinthy Füst-parafrazisának egyik részével is párhuzamba vonható: „Jaj, roppant hideg hagymákat eszek.”¹⁸

Nem véletlen Karinthy észrevétele, aki maga is meglehetősen figyelmet fordított étkezésére. Első házasságából való fia, Karinthy Gábor apjára való visszaemlékezését így kezdi: „Nagyon szeretett enni. Emlékszem, a régebbi években esténként vacsora utáni csemegének mindig hozott haza kerek édami sajtokat, különleges kolbászokat és déligyümölcsöt.”¹⁹ Kosztolányi Dezsőné hasonló módon ír Karinthyról: „Nagyon szeretett enni, sokat és sokfélét. Egy ízben újságíró barátjához éppen akkor toppant be, amikor azok ebédnél ültek. A táblán az asztalon marhasült párolgott, paprikás lében. Karinthy zsebébe nyúlt, kivett két darab kelettengeri heringet, sok hagymával, szó nélkül a tábla dobta a marhasült közé, tányértért kért és a paprikás marhasültsel összekevert pácolt halat jóízűen megette.”²⁰

Karinthy a svédországi agyműtétre utazva – mint regényének főszereplője – beszámol étkezéseiről: „Az étkezése meggyünk reggelizni. Helyes kis vendéglő, oldalt kasszafülke, a kasszírkisasszony, világosszőke Solweig, barátságosan mosolyog, úgy kell neki mondani: »fröken«. A pincér – »szmór gusz burt«-ot ajánl, most hallom először a fogás nevét, ami hat hétig étrendem tengelyévé válik. Gondolom, afféle apéritív, elszörnyedek, amikor negyvenféle ízelítőt kezdenek lerakni asztalunkra – a rózsaszínű és kék és zöld halak és sülték és vagdalt-golyócskák közepén hatalmas ezüstszilken tejszín. Sajnos, nem érzem az ízt semminek (akárcsak tegnapi álmomban), csak az egyik halról állapítom meg csodálkozva, hogy édes: hogyne volna, hiszen málnalekvárral van elkészítve.”²¹ (A „szmór gusz burt” egyébként 'Gempilidae; vajhal'.) Hol van már az ifjú Karinthy, aki Harmos Ilonáéknál „[...] kiment a konyhába, kenyeret kért, sőt, paprikát. Kínáltam, hogy kenek neki vajaskenyeret, bontok

14 Füst Milán: *Negyedik Henrik király*, i. h. 225.

15 Füst Milán: *Összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 15–6.

16 Füst Milán: *Összes versei*, i. h. 163–4.

17 Füst Milán: *Negyedik Henrik király*, i. h. 247.

18 Karinthy Frigyes: *Így írtok ti I–II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 26.

19 Karinthy Gábor: *Én, fájdalomherceg*. Pátria Könyvek [Budapest], 1999. 13.

20 Kosztolányi Dezsőné: *Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 118.

21 Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. In: *Cirkusz I–II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956. 403.

befőttet vagy valami mást. Nem kellett neki csak kenyér, só meg paprika. A kenyeret megsózta, telisteli szórta pirospaprikával, jóízűen megette.”²²

És másik megfélemlés is van a Füst Milán-i hideg ételekről. Füst vacsoráiról a hat évvel fiatalabb és kezdő író, Déry Tibor így emlékezik meg: „[...] a konyhában bejárónője odakészítette volt vacsoráját, párolt marhahúst, mindig párolt marhahúst, valahányszor megfigyelhettem, s a költő azt a lábasból, hidegen levébe fagyva, s ezt kenyérrel kitörülve, ott a konyhában általában mohón elfogyasztotta! Hogy a téli lakás éppoly hideg volt, mint a marhahús, s mint a levendulaszagú ágyhuzatok, melyeket Füst Milán a szekrényből kiszedett, hogy a szomszéd szobában saját kezűleg! megágyazzon nekem, a Nyugat főmunkatársa!”²³

Gyermekkoráról írja naplójába Füst: „[...] a legnagyobb nyomorban küzködtünk. Konyhában laktunk, a legnagyobb piszokban és nyomorúságban. [...] hét éves koromban egyszer csodálkozva hallottam, hogy az emberek vacsorázni szoktak: még akkor nem tudtam, mi a vacsora – s később is a rendes élet egyik legfőbb szimbóluma lett előttem a rendes vacsorázás gondolata.”²⁴ A vacsorázásával kapcsolatos anekdotikus történet szerint a már egyetemen tanító író megvacsoráztatta egyik kedvenc hallgatóját, aki közben mesélte, hogy sokszor vágyódik a menza helyett a mamája paprikás krumplijára. Füst ezután rendszeresen azt tálaltatott neki, míg ő mint „A házigazda rostélyost evett vacsorára. [Új bek.] A vendég szomorúan paprikáskrumplizott. [Új bek.] Milán bácsi nagy étvággal nyiszatolta a »pult alól« vásárolt, érett, zafos, sült hagymával megáldott hússzeleteket. Resztelt burgonyát küldött a hús után, különféle zöld körettel. [Új bek.] Egyszercsak fölneéz a tányérjából és így szól: [Új bek.] – Látod, fiam, látod, mit eszem! Hiába. Beteg ember étke.”²⁵ Maga Füst egyszer a naplójában álmai kapcsán említi a vacsorai húsokat: „A nagy húsok vacsorára: ez már emlék? – kérdezem magamtól [...]”²⁶

A Szózat az agastyánhoz című Füst-vers is tartalmaz gasztronóm vonásokat:

Vérző fogakkal álmodol, forognak súlyos álmaid s ki pitvarodban netán lányt ölel,
Riadtan áll odébb, mikor mozdulni hall. Azt mondják, ételek az eszményképeid
S valóban képzeleted kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – egy nagy leves,
Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödöt körül
S te lassan ingatod a fejed erre – s titkaidat magad elhallgattatod [...]”²⁷

A vers korábbi szövegváltozata (Az élet alkonya) ez a rész még inyenecbb:

Vérző fogakról álmodol s ha ki nyéríteni merne pitvarodban a nemi gyönyöröktől:
[gonoszúl neveted...
S nem fogadsz el tőle semmi indoklást. Mert rétesek az eszményképeid, –
Azt képeled, hogy kövér nőknek hízelegsz az ételért, – egy nagy leves,
Hatalmas sült-tökök és répák, hízott medvék veszik olykor ültödöt körül
S te lassan ingatod a fejed erre s nem beszélsz.”²⁸

22 Kosztolányi Dezsőné, i. m. 14.

23 Déry Tibor: *Ítélet nincs*. Ciceró Könyvstúdió, [Budapest] 2007. 139.

24 Füst Milán: *Teljes napló*, i. h. I: 467.

25 Galsai Pongrác: *Füst-rapszódia. Élet és Irodalom*, 1985. május 24. 14–5.

26 Füst Milán: *Teljes napló*, i. h., I: 378.

27 Füst Milán: *Összes versei* 109.

28 *Nyugat* 1932. I: 559.

A költő egyik levelében, amelyet feleségének írt, ez az alkotáslélektani vonatkozás olvasható: „[...] azt akarom, hogy olyan kövér légy, mint a mangalicák. (Csak a kövér nőket szeretem, – tudod [...])”²⁹ Ami pedig a „Hatalmas sült-tökök és répák” dalgát illeti, a már említett *Részeg kalmár* című versben is ott vannak:

Kezdetben vélem akkor láthatatlanul
Civódtak démonok, de később megsűrűdve
Mind kivált a légből és testetlen ütlegekkel
Ütni kezdték engemet és szidtak is:

Az egyik répát hámozott s a haját felém hajítá [...]

Karinthy nem csupán az említett persiflage célzásával szól az étkekről, hanem a Füst verseiről írt dolgozatában is kitér erre, mondván, hogy a szellemek és a kísértetek „[...] gyakran beszélnek ételekről. Májat és diót esznek: sokat esznek, az Ősz perszifikált szelleme is eszik: zöld, hideg almákat eszik [...]”³⁰ Vas István saját bevallása szerint évekig Füst Milán bűvöletében élt³¹, ami különös módon is megnyilvánult: „S tekintve hogy e versben egy jószívű szellem »zöld, hideg almákat hoz s ő is eszik«, kedvenc almafajtám a zöldszínű volt, az őszhöz és bánathoz csak ezt tartottam illőnek”³²

A digresszióban szereplő, rákokat evő nyolc pap említése retorikailag nézve digresszió, ábrázolástechnikai szempontból a műalkotás érzékletességének is megvalósítója, a szerző életével kapcsolatban irodalompszichológiai jelenség, más műveivel való kapcsolatában motívumazonosság. Hasonló az élet értelméről beszélő Henrik király *Diót eszem* kijelentése és a fentiekben bemutatott nem egy dolog.

29 Füst Milán: *Összegyűjtött levelei*, i. h. 217.

30 Nyugat 1911. II: 63–5.

31 Vas István: *A félbe szakadt nyomozás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 400.

32 Vas István: *Az ismeretlen isten*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 738.

Szűgyi Zoltán

Pillangóhaiku a tisztánlátásról

*Állj arrább Sátán!
Takarod Krisztus arcát.
Nem rád figyelek!*

A gonosznak idejében

*akár a víz mellett növekvő
gyümölcsben
vesszőben bővelkedő
szőlőtő
olyan volt
a reménytelenségből
hirtelen
előtűnő*

*óriás fürtökben csüngtek
válláról
az aranysárga
piros és bordó
és a lilásan kék ékszerek*

*s nagyok
erősek voltak kezei
vastagok
egyeneseek*

*botokat
zászlórudat
tartani valók
– emberáradatban is –
messziről jól láthatók*

*talán ezért tépte meg
oly mohón a végzet*

*szaggatta szét ruháját
a vihar
szárította el lelkesedését
a szél*

*ezért emésztette el
oly gyorsan
a láng
a tűz*

*teljességgel
– egészében*

*hogyan hamuja
szomjas földbe hullva
se törhessen elő
már
a gonosznak idejében*

Testében szenvedő lélek

*lehet nem is napkocsi az
hanem lélekkocsi*

*az is lehet
hogyan nem a csiga
a dísz
hanem a leopárd
vagy
a virágok
a liliomok
hisz
szirmaikon ül a homok*

*és nem sérült –
sebtetovált a homlok*

*fölötte nem ék
az állati szemfog*

*s a hatalmas fogak között
a korong nem is forog*

*talán
csak
onnét nézelődik
bánatos szemeivel*

a testében szenvedő lélek

Kedves illat

*aranyból vert koronája
bíborpiros palástja
és zöld ruhája
legyen
a mirtuszkoszorús ifjúnak*

*jobb kezében az ibolya
baljában a kosár*

*a kosárban zsenge borsó
mogoró
articsóka
mandula
dió*

*a száz szűz leány
előtte
kimérten lépdelve
énekek énekeit énekelje*

*s a menet diadalittasan
ám szép lassan
haladjon*

*hogy a kedves illat
minden lelken
áthathasson*

Amikor elsötétedik

*amikor elsötétedik
a nap világa
meg a hold
és a csillagok
és újabb felhők érkeznek
az eső után*

*akkor majd elhalkul
minden
énekszó*

*bezárulnak
az utcára nyíló ajtók*

*megfélemlenek a házak
őrizői*

*megállnak a malomban
a lányok*

*támolyognak csak
az erős férfiak is*

*elhomályosulnak
az ablakon kinézők*

*és az utakon
minden irányban
siratók járnak*

elszakad az ezüstkötél

összetörik az aranypohár

*a korsó eltörik
a forrásnál*

*és a kerék
belezuhan a kútba*

*és semmi sem lesz többé
olyan
mint volt
soha – újra*

Fehér Zoltán

Állat alakú lámpás, állat alakú boszorkányelhárító jel

(A bátyai néphit egy tárgyi emléke)

2015. február 26-án Bátya népi építészeti emlékeit kutatva eljutottam Csanádi Ferenc, egykori tanítványom Úttörő utcai szülői házába.¹ A lakatlan, nyeregvetős, timpanon oromzatú, nyújtott, vályogfalú ház hátsó traktusában, a lakóházzal egy fedél alatt, a szín és a hombár előtt az istállóajtó szokatlanul nem a fal síkjából nyílt, oldaljászlás helyiség volt, hanem az épület sarkából. Az istállóajtó elhelyezésének szokatlan módja arról árulkodik, hogy a ház gazdája/építője jól ismerte a helyiségek sarkának mágikus szerepét.² Az alsó-felső szárnyú istállóajtó tokjának süvegfáján egy furcsa, kovácsoltvas ábrázolatra hívta fel figyelmem a ház örököse, aki Sükösdön él, ám akkor éppen otthon tartózkodott. *Talán még a nagyapám szögelte oda boszorkányok ellen* – mondta nevetve. Az istálló mágikus sarkában álló ajtó tehát újabb meglepetést is tartogatott. A különös „leletnek” megörülve, gyorsan néhány fényképet készítettem róla. A számítógépen kinagyítva aztán meglepő részletek derültek ki belőle. A helyszínen ugyanis nehezen lehetett kivenni szabad szemmel a „jel” belső formáit, mert az istállóajtó tokját a rend és konzerválás céljából már évtizedek óta sokszor átmázolták zománc- és olajfestékekkel. Most éppen halvány rózsaszínben „pompáztott.” Próbáltam azért kitapogatni, s így is fontos információkhoz jutottam erről a magyar néphit ikonográfiájában – szerintem – páratlan, nagyon archaikusnak tűnő boszorkányelhárító jelről. A leletről szinte azon nyomban értesítettem néhány hivatásos néprajzkutatót, följárlna nekik, hogy írjanak róla tanulmányt, de egyikük sem vállalkozott rá. Így – szerény elméleti felkészültségem ellenére – kénytelen voltam ezt a feladatot magam elvégezni.

A boszorkányelhárító jel azért került az istállóajtó szemöldökfájára, mert a magyar és az európai néphit boszorkányának egyik fő tevékenységi formája az istállóban tartott állatok megrontása volt, s a jel ezt volt hívva mágikusan elhárítani. Fejős Zoltán karancskeszi

1 Fehér Zoltán 2015. 65. A Csanádi család nagy valószínűséggel Bátya magyar eredetű lakosai közé tartozott. A családnevet többféleképpen is írták: Canach, Chanachi, Chanachich, Canadi, Csanády. A jel tulajdonosának ősei között tanító is volt a XVIII. században nemesi jelzővel (nobil Michael Csanadi), akiről megjegyezték, hogy latinul, németül és magyarul jól beszél, de a *bunyevác nyelvet nem bírja*. Utódai kétnyelvűekké váltak, és elvesztették nemesi státusukat.

2 Fejős Zoltán 1985. 168. A szoba négy sarkának megszentelése villám ellen 163. A négy sarok felől összesöpört szemét gyógyításra. 502.

Fehér Zoltán 2006. Szobában a „szentsarokban” a falon szentkép, szentelt gyertyák. Aprószentek napi suprikáláskor megkérdezik a háziak a köszöntőktől: *Hányan vannak az aprószentek? – Minden sarokba jut négy.* (Tehát 4444-en.) Apokrif imádságokban a szoba négy sarkában egy-egy angyal tartózkodik.

néphitgyűjtéséből vonta le azt a következtetést, miszerint a számos, állatokhoz fűződő hiedelem-cselekmények között jóval nagyobb a negatív tartalmú, rontó praktika, mint az aprójságokhoz fűződő varázscselekményekben. A tehén, a ló a paraszti gazdaság legértékesebb haszonállatai voltak. Tehát a közösség hiedelemrendszere ezért e pont körül „sűrűsödik”.³ Bátyai néphit-monográfiám is ezt tükrözi.

*Az az elgondolás, hogy az embert bármi bántalom éri – írja Solymossy Sándor –, annak feltétlenül ellenséges gonosz szellemek az okozói, az emberiség általános megszemélyesítő eljárásában gyökerezik (...) ellenük, ha nem egyetlen, de leghathatósabb ellenszerűl a vasanyagból való tárgyak mutatkoznak.*⁴ A boszorkány neve alatt azonban sokféle hiedelemlény és hiedelemalak szerepelhetett, amelyek alakváltoztató képességgel rendelkeztek.⁵ Különösen fontos a tűzben, lángban, fényben megjelenő, mégis állati formájú, Bátyán magyarul és rácul egyaránt leginkább *lámpás*nak nevezett hiedelemlény.

A magyar-rác kettős gyökerű kultúrában élő bátyaiak⁶ néphitében igen intenzíven él a táltos-garabonciás hiedelemkör.⁷ Vagyis keverednek benne a bolgár-török eredetű totemisztikus hagyományok az európai sámánisztikus hagyományokkal.⁸ Szempontunkból ennek azért van nagy jelentősége, mert a Balkán népeinél ismert az a sámánisztikus varázsló, a *zmej*, akinek őrző/beavató szelleme a sárkány (kígyó). Ennek pedig, tehát a (szárnyas) *kígyó*, *sas* és *egyéb madár alakjainak csakúgy, mint a (román) bolaurnak és pozonynak, mennyi, tűz, fény attribútumai vannak.*⁹ A bátyai boszorkányelhárító jel megformálásában ez a hagyomány keveredhetett más (magyar) hiedelmekkel, például az istállóban őrzött lovakat (teheneket) megrontó, sokszor ló alakjában megjelenő boszorkány képzetével.

A boszorkányelhárító jel – egyik értelmezhetősége szerint – állatalakot formáz, de szimbólumainak üzenetét csak akkor érthetjük meg, ha ismerjük Bátya néphitének legalább azt a szeletét, amely kapcsolatban van az állattartással. Írásomban tulajdonképpen erre a jelre szeretném felhívni a magyar és az európai néphit kutatóinak figyelmét.

A bátyai lámpás lidérc

Bátya néphitének intenzív gyűjtésekor, az 1952-től 1975-ig terjedő időben¹⁰, majd az ezt követő kiegészítő gyűjtések során, az 1976–1996 közötti években gyakran jegyeztem le *lámpásról* szóló memorátokat és hiedelemmondákat. A lámpás a falu néphitében többé-kevésbé azt a természetfölöttinek tartott lényt jelöli, amelyet a magyar néprajzi irodalom a lidérccláng néven tart számon. A lidércclángot télvíz idején a régi mocsaras tájakon látták, amikor is titokzatosnak tűnő mozgó fények jelentek meg az éjszakai határban. Pócs Éva így határozza meg a *lidércfényt*: a népi hitvilág fényjelenségek formájában megjelenő, egymással

3 Fejős Zoltán i. m. 56–57.

4 Solymossy Sándor é. n. 294.

5 Pócs Éva: 1990. 611. *A boszorkány hiedelemalakja többféle ártó természetfeletti lény (...) alakját, hiedelmeit magába olvasztotta, de a mindennapi mágia rontó módszereit is elsősorban neki tulajdonították. (A szerző címünkben jelzett boszorkányelhárító jelről nem tud.)*

6 Fehér Zoltán 1996. Uő. 2010.

7 Fehér Zoltán 1975. Uő. 1978.

8 Uő. 1975. 646. *A hagyomány zavaros értelmezésére példa: Rácul táltos, magyarul garabonciás. A táltos másképpen garabonciás.*

9 Pócs Éva 2002.

10 Uo.

rokon természetfeletti lényeinek gyűjtőfogalma. Fő vonásaiban tulajdonképpen a kísértet hit része, más tekintetben rokon a lidérc fényjelenség formájában megjelenő alakváltozataival, továbbá a bizonyos alkalmakkor fellobbanó, elásott kincset jelző tűzzel (kincs), valamint a keresztleletlen gyermek lelkére vonatkozó hittel.¹¹ A lámpás népi terminus technikus a Dunántúl több pontján ismert, de Bátyán is használt elnevezése a lidérclángnak, míg Karcsán a bolygó mérnök jelenik meg lámpással¹², Ócsárdon meg a tüzes ember viszi a lámpát.¹³ Ez utóbbi esetekben – mint látjuk – a világító eszköz természetfölötti lények (bolygó mérnök, tüzes ember) kezében van, és róluk kapja a mondatípus is elnevezését.

A lámpás lélek vagy az elásott arany lángja

A bátyai lámpás azonban ezektől eltér, mert itt maga a lámpa/lámpás (néha gyertya) a természetfölötti lény, így leginkább a magyar mondakatalógus O/2 Tüzes ember 1. alcsoportjához illenék, amelyet Bihari Anna így ír le: *Tüzes ember éjjeli lámpa/tök alakú fény alakjában kísért, fel-le emelkedik. Temetőnél felszáll. Ha találkoznak vele, szótlanul el kell menni mellette, akkor nem bánt. „Szent kereszt veszítsd el!” felkiáltásra eltűnik.*¹⁴

A bátyai lámpás soha nem jelenik meg tök alakjában, és az említett felkiáltást sem használják elűzésére, csak néhány esetben tűnik el „imádság” elmondása után. Mindezek alapján önálló altípusnak látszik, annak ellenére, hogy az adatközlők véleménye alapján – eredete szerint – kapcsolatban áll más mondaalcsoportokkal.

Az első kapcsolatot a tüzes ember 3/A altípusa, amikor szerencsétlenül meghalt ember lelke láng alakjában kísért. A bátyai lámpás mint elkárhozott lélek elhárításáról csak a következőkben idézett néhány mondában van szó. Miután megjelent a lámpás hát nem fét az ember tőle, mer nem bántotta űtet a lámpás. Akkor megkérdezte egyszer, és azt mondta neki: hagyott imádságot, hogy három évig milyen imádságot végezzön. (...) Mondogatta, hogy mennyi imádságot hagyott. Hát ű imádkozik és folytassa.¹⁵ Bátyán nincs szó tüzes emberről, mert itt is maga a lámpás a kísértő. Vót itt a Tirába szárnyék. Ott szokott meggyulladni először a lámpás. Mint a parázs, ugrált, világosan táncolva ment. Mondta öregapám: a lelkek azok, eltévedt lelkek, mer ártatlanul akasztófára kerültek.¹⁶ A délszlávok körében a fákon ugráló tüzeket vámpíroknak nevezik.¹⁷

A bátyai mondákban a hazajáró halottat ugyan ráolvasásszerű szöveggel küldik el, de a halott szelleme ritkán jelenik meg láng alakban.¹⁸

A lámpásokat szintén lelkeknek mondta Vidané Farkas Margit is. Ezökrül a lámpásokról valamikor nagyon régön azt meséték az öregök, hogy azok vótak az elátkozott lelkek, akiket bűnök miatt elátkoztak. És a bűnök miatt nem fogadta be a föld. És ezek vótak az elátkozott, örökké kóbor-gó lelkek. Addig, amíg itt a földön nem töltötték le a bűnüket.¹⁹ Egy memorat a lüdvércet is a

11 Pócs Éva 1980. Lidércfény

12 Balassa Iván: *Karcsa* 274. MOA 2106

13 Mándoki L. Ócsárd 1961. MOA 6487

14 Bihari Anna 1980. 140.

15 Fehér Zoltán 1996. 344.

16 Uo. 746.

17 Strausz Adolf: *Bolgár néphit* Bp. 1897. 160. A vérszívó vámpír alakja ismeretlen a magyar, és így a bátyai néphitben.

18 Fehér Zoltán 1975. 1667–1769.

19 Uo. 356.

lélekkel azonosítja: *Hát egyszer csak valami az ablakba pislog. Érzöm ám, hogy kezd a hajam nőni. Végre begyűtt az istállóbul az uram. Ű is látta, lüdvérc vót. Mondták, hogy az lélek.*²⁰

A második ilyen kapcsolat sem fér bele a magyar mondatkatalógus O/2 3/C (Elátkozott pap tüzes ember alakjában kísért) alcsoportjába. Én a *fejetlen papok* címen tartom számon az egyetlen szöveggel fellelt mondat. A lámpás itt már egy önálló lény (nem is ember), a fejetlen papok kísérlőjének világító eszköze. *Történt a Gyurina-barába, a Papkertbe. A papok odajártak minden éjjel, de fej nélkül, és mindegyiknek vót egy kísérlője, aki lámpát vitt. Ez a lámpás nem is ember, hanem állati bőrből vót.*²¹ Az utolsó szavak arra utalnak, hogy a fejetlen papok lámpásait állatok hordozzák.

A harmadik kapcsolat a *kincsmondákhoz* vezet.²² Az elrejtett kincsnek ugyanis az a jele, hogy időnként (lidérc)lánggal tisztul.²³ E szerint az értelmezés szerint a lámpás nem lélek, hanem az elásott arany jele. *A mondás szerint, ha egy ilyen világító lámpával találkozott, akkor az a lámpa, ha nem követte őt, azon a helyen ásni köll. (...) De ha mégis szól valamit, akkor az ásott gödörből előjön két ördög, és elviszi a pokolba. Ezeket az aranyakat az ördög aranyainak hívták.*²⁴ Egy bátyai memorat szerint a menekülő törökök a határban ásták el kincseiket, hogy majd visszatérve megtalálják. *Jóval később mikó elsták, akkó este kilenc óra körül ezön a helyön, ahun elásták valami világított egész két óráig. Három órákkó megin eltűnt(...) Így vót ez mindön nap. A tizedik napon fölszállt ugyanarra a helyre az a fény, ahol a kilencedik napon vót, és akkó elkezdött ugráni jobbra-balra. És mindig magasabbra szállt. Akkó mondták az embörlök: ez lámpás löhet, mer nagyon világít. Egypár hétig még visszagyűtt arra a helyre, de utána má nem. Innen születött a lámpás. És azé világít ugyan nagyon, hogy azt az aranyat mind magába szödlte, ami el vót ásva. Az az arany csillog benne.*²⁵

Negyedszer: a lámpás nagyon távoli kapcsolatban lehet a *tévesztő fű* mondatípussal. A kapcsolatot az adja, hogy ahol a lámpás ugrál-táncol, s ott terem a *tévesztő fű* (*bludna trava*). A *Magyar Hiedelemmonda Katalógus Mitikus növények* című fejezetében a bátyainak megfelelő mondatípusokat nem találunk.²⁶ Az ebbe a típusba tartozó bátyai hiedelemmondákban arról van szó, hogy a bátyai baromkút mellett található tévesztő fűre (senki nem tudja milyen) nem szabad rálépni, mert aki rálép, eltéved. A fű mágikus rontó erejét így magyarázzák: *Állítólag ott pénz van elásva. Boszorkánymesterség.*²⁷ Bosnyák Sándor a gyimesvölgyi csángóktól közölt olyan adatokat, amelyek szerint a *lüdvérc* ellen *lüdérclötte füvet* használtak.²⁸

A név hasonlósága ellenére lámpásunk nincs kapcsolatban a *természetfeletti lények* közé tartozó *lidérccel*, amelyet a fekete tyúk első tojásából a hóna alatt költ ki gazdája, akinek később minden parancsát teljesíti.²⁹ Ez a hiedelemlény is ismert ugyan Bátyán, de a néven kívül nincs semmi köze a lámpás-lidérchez.³⁰

20 Uo. 773.

21 Fehér Zoltán 1975. 742. A bátyaihoz hasonló etnikumú Dusnokon is ismerik ezt a típust. (Fej nélküli szerzetesek) Bárh János 2010. 434

22 Bihari Anna 1980. 128. N/Kincs III.

23 Bihari Anna 1980. 128.

24 Fehér Zoltán 1996. 337.

25 Fehér Zoltán 1975. 775.

26 Bihari Anna 1980. 123–124.

27 Uo. 136–138.

28 Bosnyák Sándor 1982. 203., 204.

29 Bihari Anna 1980. 235–239.

30 Fehér Zoltán 1975. 778–786.

A lámpás neve, nevei

A bátyai lámpásról szóló hiedelmek önálló monda-altípussá állnak össze. Bizonyítja ezt az a tény, hogy többféle megnevezése ellenére azt hasonló formájúnak írják le, s a mondákban játszott szerepük is nagyjában hasonló. A lidércfényt leginkább *lámpásnak* neveztek, de mondták furcsa ikerszóval *támpas-lámpasnak*, *lidércnek*, *lámpának*, *lidérc-lámpáknak*, sőt – mint idéztem – *lűdvércnek* is.³¹ A lámpás természetfeletti jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint ahogy egyik adatközlőm mondta: *A lámpás isten vót.*³² Miként a hiedelemvilág többi lénye, a lámpás is az emberi világtól, tehát a háztól, az udvartól, a kaputól távolabb, a lelkek világában érzi magát biztonságban. Hatalma a két világ határán megszűnik. Megszabadulni csak úgy lehetett tőle, ha a jelenséggel találkozó hazatér, behajt a kapun, átlépi a küszöböt, becsukja maga mögött az ajtót, az ablakot.³³ Körülbelül a tizenhét-tizenennyócas évekbe, gyerekkoromba vótak ilyen lidérc-lámpák, amelyek csak december három-öt táján szoktak létezni. És ettől a napoktól kezdve karácsony első vagy másodnapjáig. Többszörönkint láttuk Körtevényes felül, ahol vót egy major, onnan szoktak hármas-négyesével a levegőbe felszállni, és a most úgynevezett Bajai út mellett vót a régi temető, ugyan vótak magos diófák a temetőbe, és a fákra szoktak szállni. Bizonyos ideig ott vótak. Visszafelé irányult az útjuk, ahol fölszálltak a levegőbe.³⁴ Egy morbid humorú hiedelemmonda így szól: ...be vót csípve. Ahogy gyütt, bottal vót, kocsnábul gyütt. A baromkútná akkó fölszállt egy lidérc, és neki, éppen neki gyütt, mer sötét vót. Hála istennek, nem gyüvök most má sötétbe, lösz világítóm. De aztán egy darabig hol elől, hol hátul világított. És akkó utóvégre, akkó a lábai közt is átbújált. Ő meg akkó má megharagudott rája. Fogta a botot és belescapott bottal. Az a lidérc kettészakadt, kettő támadt belőle. Akkó aztán egyik elől, másik hátul kísért. (...) Két hétig feküdt az ijedtségtől.³⁵

Állatalak a lámpás fényében: lófej, bikafej, tehénfej, szarka, varjú, lófejű madár

Azt hiszem, egyedülálló ebben a mondatípusban az a bátyai sajátosság, hogy a lángban valamiféle alakot látnak, de sohasem embert. (Épp ebben különbözik az Európaszerte ismert ember alakú lidércfényektől.) Leggyakrabban lófejet formázott, valamint előfordult tehén- és bikafej, és egy esetben szarka formában is. *A lámpás lófej. Senki se tudja, hogy mi vót. Az ijedős embernek, aki má úgyis megijedt tőle, az ablakára száll.*³⁶ *Kimentünk kukoricát szedni. Ott aludtunk is. Tíz óráig fosztottunk, aztán ledültünk pihenni. Két óráig aludtunk, aztán fölébredtünk, rágyújtottunk. Hát párszáz lépés távolságra van egy kút a pusztán. Ahogy mi beszélgettünk, hát a lámpás kigyütt a földből. Hát az ulyan nagy vót, mint a lófej. Gyütt a koponyán, a szemhelyen a világosság. Mondtam: ott a lámpás! Kibuggyant a földből. Elkezdett szaladni erre Bátya felé. De az mén ám gyorsan.*³⁷ *Mikó nagyapám egyik nyári este ment szállásra a lányokhá, akkó látta, hogy mögötte szalad egy lófejű lámpás, és kiabál, hogy álljon meg. Ő még gyorsabban kezdett szaladni. Odaért ez egyik házhoz és bezörgetett, hogy nyis-*

31 A Csallóközben *lűdvérc*. (Bátya egész népi kultúrájában feltűnően gyakori a dunántúli hatás.)

32 Uo. 768.

33 Pócs Éva 1983.

34 Uo. 754.

35 Uo. 757.

36 Uo. 763.

37 Uo. 762.

sák ki. Kinyitották. Mikó a belső fény felvillant, akkó a lófejű lámpás nagyot ugrott és eltűnt.³⁸ Valamikor az embörök szoktak mönni legeltetni a tarlóra este. Mikor a lovak legeltek, akkó a lámpás csak odajött a lovak elé. Ez is lófejű vót. Akkó a lovak hazaszaladtak. Féték az embörök is.³⁹ Haszán István lámpása lófejű, egyszemű.⁴⁰

A lámpások csak a tudományos emberekkel voltak jó viszonyban. Őket nem bántották. Régös-régön vót egy bácsi. Az mikó ki szokott gyünni az udvarra, és ha mönt valahova, akó fütytett egyet, és a lámpás ott termött a vállán. Errű tudták, hogy ű jár a határba.⁴¹ És mikó gyüttünk be ide a gödrökbe, odagyütt a lámpás, oszt ugrát a libák mellett. Azér összementek a libák, mer féték attul. És aztán egy darabig elgyütt az a lámpás, akkor bennünket otthagytott... az a támpas-lámpas.⁴²

Harangozó István adatközlőm bikahomlok formájú lámpással találkozott. Hát még gye-
rek vótam, ugye, abba reményködtem, hogy mögyök áldozni, nem vagyok bűnös, meg így, meg úgy, nem bánt ez engömet. Szóval féni nem féttem, de hát annyira nem... Mer hát abba ízétem, az Istenbe hittem, hogy hát majd csak megsegít, hogy hát nem vagyok bűnös. És annyira, annyira közel jött az a fény, egy olyan bikahomlokot láttam és egy szarvat így (mutatja) és arra a szarvra mint hogyha rá lett vóna akasztva egy lámpa. No, akkor osztán én is álltam, a is megállt olyan harminc-negyven méterre. Állok ottan, állok. Nizek. Mondom: ez vagy rámnízés, vót (igézés) vagy rémlött előttem, vagy valami, hogy, hogy nem tudom. De én azt láttam, hogy olyan bikahomlokot, meg olyan szarvat, azon mintha olyan lámpa világított vóna. Világosság. S akkor egyszer fölfogta magát, föl arra a fára, a fűzfára. De akkor ágrul-ágra ott ugrát. És egyszer aztán fogta magát és arra Körtvélyesnek nekiment Miske felé.⁴³

Szücs Istvánné tehénfej alakú lámpásról mesélt. ...Kísérte a lámpás. Az régente vót ám. Aztán megin rácsapott a görbeshottal. És akkor ráütött, a lámpából tehénfej lött. Tehénfej alakú vót. Mikor otthon megint elmeséli, így mondja: hát rácsaptam először, aztán tehénfej lött. Másodszor mög má itt, közel a háznál, akkor meg lófej vót. Jaj, mi löhet az? Nagyön félök.⁴⁴

Jéló Antal, a híres bátyai javas ember szarkának, varjúnak látta a lámpást. Mink meg azé fétünk tüle, mer nem vót más, mint má fölemlítettem is, csak egy szarkamadár. Egy olyan alak, illetve egy vargyú. De jobban hasonlít a szarkához, mer hosszabb vót a farka. Olyan hosszú farka vót, mint a szarkáé. (...) Nem bántott senkit, hanem a röpdöséssel, és ráröpiült, és a lábaival lökött valamennyit, mint a madár a lábaival. Evvel ijesztgette a népet. (...) És ennek a lidércnek a szokása áprilisba és májusba szokott lönni.⁴⁵ Egy másik mondában: Kora esténként szoktak járni ezök a lidérccek. Olyan, mint a lámpa. Közelebből úgy nézött ki, mint egy szarka. És a fülibe ott szokott lönni az a világosság. És mikó a fülei lehúzták, akkor a világosság eltűnt.⁴⁶ Vagy: Olyan mintha szárnyaik vónának. Úgy csapkodták az utat. Mérgébe hányta szikrákat.⁴⁷

38 Uo. 764.

39 Uo. 758.

40 Fehér Zoltán 1996. 328.

41 Uo. 343.

42 Uo. 752.

43 Fehér Zoltán 1996. (Kézirat) 320.

44 Uo. 349.

45 Fehér Zoltán 1996. 353.

46 Fehér Zoltán 1975. 750.

47 Uo. 774.

Vidané Farkas Margit egy összetett alaknak, lófejű madárnak írta le a lámpást. (...) Akkó fogta a botot és ütötte, de az mindig elugrott. Hanem a lámpás ötet ütötte úgy, mintha szárnyyal ütötte volna, de mást nem látott, csak valami lófej alakot.⁴⁸

A lófejű lámpás nem csak az embereket kísértette, hanem a lovakat is. Egy asszony vót szálláson csipedni paprikát, és beesteledett, amikó hazafelé indút. Egy ember arra jött kocsival és fővötte a kocsira az asszont. Má félúton vótak, mikó a kocsi után megjelent a lámpás. Lófej alakja vót. Az asszony a kocsi végibe ült, és mikó meglátta, nagyon megijedt. Szólt a kocsisnak, hogy gyorsabban hajtson, mert jön a lámpás. Hát a kocsis hátranézett, és ő is meglátta. A lámpa már a kocsi tetején vót. Onnan a lovakra ugrott. A lovak megbokrosodtak, és gyorsan szaladni kezdtek. A kocsis ütötte a lámpást ustorral, de nem ment el. Így hazáig kíserte őket a lámpás. Mikó befordultak a kapun, otthagya őket, és visszafordult a lámpás. A kocsisnak meg az asszonynak kiütések vótak az arcán másnap.⁴⁹ Egy asszony meg egy ember gyűttek Bajáru, és mikó má a bátyai szállásokhoz értek, egy lámpás szállt rá a kocsirúdra és egész hazáig kíserte őket. És mikó be akartak mönni (a kapun) a rúd eltört és a lámpás eltűnt. Akkó azt kommandálták, hogy el kell égetni a rudat, és a hamuját a trágyába el kő ásni.⁵⁰

A bosszúálló lámpás

A lámpás tehát félelmet kelt az emberekben (égnek áll a hajuk – nő a sapkájuk), néha bele is betegszenek, és megijeszti az állatokat. A lovak megbokrosodnak, a libák „összemennek”, a kutyák elbújnak. A lámpás lidérc egy mondában így búcsúzik a halálra rémült embertől: Szöröncséd, hogy nem bántottál, mer különben elvöttem volna az életödet.⁵¹ A történetekben nagyobb baj csak akkor következik be, ha a megkísértett ember rátámad a lámpásra. De bizony fogta a botot és rávágott. Akkor, azt mondja, úgy durrantott az, úgy elverte a durranás után, egy hétre meg is halt.⁵² Fogta a bunkóst, odavágott neki. De mindig csak a levegőbe vágott. Az a... mindig elugrott. Megin megy tovább, megen csak ugrál. Megen meg akarja ütni, megen csak nem tudja. Csak a levegőbe. Ment tovább, de mindig csak útját állta. Megen megüti. Nem lehetett. Hát egyszercsak elvette tüle az a valami a botot, úgy összeverte, muszáj vót neki visszajönni. Csupa kék fótos vót a háta, úgy elverte.⁵³

Alakváltoztató boszorkányok, lámpás alakban – állatokat rontanak meg

A bátyai lámpás mondatípus legközvetlenebbül mégis a boszorkány-hiedelmekkel áll kapcsolatban. Mikor nagyon sötét vót, akkó lámpa forma kezdött ugráni, és ahun látták, hol táncol, ott reggelre leégett a fű. Legtöbbször a kútgémre szállt föl. Ezök boszorkányok vótak.⁵⁴ Az idézet azt bizonyítja, hogy az ugráló-táncoló lámpásban boszorkányokat, boszorkánymulatságot láttak. A boszorkány tehát lámpás alakot is fölvehet. A multság után a tánchelyen leég a fű.

48 Uo. 355.

49 Uo. 765.

50 Uo. 767.

51 Fehér Zoltán 1996. 325.

52 Uo. 335.

53 Uo. 351.

54 Fehér Zoltán 1975. 769.

A következő élménymondában a lámpást a boszorkány elhárításához hasonló módon teszik ártalmatlanná az önmagában is óvó-védő szerepet betöltő, ember alakú kapufélfánál. *Régön lámpások szoktak szállni a levegőbe. És aki azt mögfogta, az boszorkánnyal álmodik. Egyszer a nagyapám gyűtt haza a Hattyasbul és mögjelönt neki (a lámpás). És először nagyon mögijedt. Egészen hazáig kísérte. Akkó megin mögjelent és nem engedte be. Kiabált a felséginek, és akkó az hozott ki egy bögre tejet. Azt a kapufélfára öntötték, és akkó eltűnt a lámpás.*⁵⁵

A boszorkány alakváltoztató képessége során egyebek közt megjelenhet (fehér) ló képében⁵⁶, állkapocs nélküli ló⁵⁷ alakjában. Amikor meg lámpás alakot vesz föl, az lófej alakúvá válik. Emberek elleni rontó tevékenységük mellett nagyon gyakran az állatokat is megrontották, hasznukat elvették. A paraszti gazdaság építményei közül az istálló szolgált a tehenek és a lovak szálláshelyéül, ezért az istállóajtó és küszöb mágikus védelmére mindig nagy gondot fordítottak. Egy élménymondában az elbeszélő tehenét *Lámpásnak* nevezték.⁵⁸ Ilyen nevet adtak gyakran a *hóka orrú* lovaknak is. Valószínű, hogy a név óvó-név volt a lámpás alakjában rontó boszorkány ellen.⁵⁹

A boszorkány felismerése és elhárítása

Ha boszorkányok látogatták az istállót, abból állapították meg, hogy *befonyták a sörényt a lónak. Ha rajta csípték a nőt* (nem nevezi boszorkánynak!), *akkor kocsikerékké változott. Merész emberek vasvillanyelet átdugtak a puskán, és akkor muszáj vót neki megjelenni, mer mintha a fülin át húzták vóna.*⁶⁰ Az istálló, illetve állatállományának védelme érdekében többféle eljárást is használtak. Ezek során használták a vaseszközöket (a bicskát és patkót), a fokhagymát, a piros rongyot és a tükröt.

*Az istálló elé fokhagymát köll tönni azért, hogy a boszorkányok nem szeretik a fokhagyma szagot, és akkor nem is mönnek az istálló közelébe.*⁶¹ *Hogy a boszorkányok ne fonják be a ló sörényét éccaka, szúrjon a gazda az istállóajtóba bicskát, és hagyja ott.*⁶² *Este gyűttek a boszorkányok, meg szokták fonyini a lovak haját, és hogy többet ne gyűjjenek, fokhagymás vízzel mög köllött mosni, és abba a vízbe éccakára piros rongyot mártani, és a lónak a nyakára kötni erős madzaggal.*⁶³ *Ha a lónak a sörénye be van fonyva, akkor másnap patkót kell verni az istállóküszöbre, és a ló elé akkora tükröt kell tenni, hogy a ló saját magát láthassa. És ha jön a boszorkány, akkor meglátja és elkezd nyeríteni. Akkor a gazdája tudja, hogy jön a boszorkány.*⁶⁴

A rontás gyógyításában – érdekes módon – éppen a vashasználat hiánya (talán tilalma?) figyelhető meg. A rontott lovat a javas gyógyította mágikus módon. *Mikó a ló be van kötve az istállóba, és nem bír főkelní, akkó elhívják azt a bácsit, aki meg tudja gyógyítani a jószágot. Mikó elgyün a bácsi, akkó előbb azt nézi, hogy be van-e fonyva ló sörénye, és vizes-e. Ha be van fonyva*

55 Fehér Zoltán 1975. 1644. A kapubálvány tejjel való megöntése némiképp a bálvány etetésére emlékeztet.

56 Fehér Zoltán 1975. 1634.

57 Uo. 606.

58 Uo. 1162.

59 Ilyen (veszettség elleni) óvónévként adták Szeged környékén kutyáknak a Tisza nevet.

60 Uo. 1616.

61 Uo. 1623.

62 Uo. 1632.

63 Uo. 1631.

64 Uo. 1640.

a ló sörénye, akkó kért két darab mosófát a kezibe. Utána megütötte egy kicsit a lovat, ha még akkó se kelt föl, akkó egykézbe fogta a két mosófát, és háromszor megkerülte a lovat. Mikor harmadszor odaért a fejéhez, a ló hirtelen fölugrott, mögrázkódott, és nem vót semmi baja.⁶⁵ (A sulyokkal valójában nem a lovat, hanem a benne lévő láthatatlan boszorkányt ütötte.) A ló faesz-közkkel (sulykokkal és nem vastárggyal) való ütögetése emlékeztet a honfoglalás kori fehérló-mondára, amelyben arról értesülünk, hogy Szvatopluk az Árpádtól kapott fehér lovat bunkósbotokkal ütteti agyon.⁶⁶

A boszorkányelhárító jel

Írásom elején szóltam a mágikus jel megtalálásának körülményeiről. Itt meg kell jegyezmem, hogy a „lelet” egyedi. Készítője a mágikus elhárítás ritkán előforduló „speciálislistája” lehetett. Bár 60 év alatt majd minden bátyai házban megfordultam, ehhez hasonló jellel nem találkoztam, s gyűjtéseim során sem említettek hasonlót. Maga a jel körülbelül 25-30 cm széles és 20 cm magas. Míg a főttebb említett boszorkányelhárító jelek a patkó, a bicska, a fokhagyma, a piros rongy, a tükör ilyen szerepben másodlagos felhasználású tárgyaknak tekinthetők, addig a bátyai kovácsoltvas jel közvetlenül gonoszelhárító célból készült. A tárgyak, eszközök kategóriáinak listája – írja Fejős Zoltán – sajátos módon sokkal inkább a hiedelemrendszer egyéb mezői irányába utaló kapcsolatok mutatója, mint e kategóriák hiedelmeinek egymást követő sora. Ez azért alakult így, mert a tárgyi világ bizonyos mértékig inkább csak járulékos eleme, sajátos aspektusa a hiedelmeknek.⁶⁷ Már maga az anyaga is, a vas, a szellemvilág ellentéte. E képzet ősiségét Solymossy Sándor többek között E. B. Tylor szavaival is bizonyítja: *Európában a vas elűzi a tündéreket és egyéb szellemeket, s hatalmukat megsemmisíti. Ezek a szellemek eredetileg a kőkorszak teremtményei, s az új fém előttük gyűlöltté és veszedelmessé lett.*⁶⁸ Egyébként a tűz, mint az ősi világkép négy elemének egyike, a vashoz hasonlóan ugyanúgy misztikus jelenség. *A tűz és a vas misztikum*⁶⁹ itt nem a kovács személyében, hanem az elhárítójelben és a hozzá fűződő hiedelmekben ötvöződött. Nyilvánvaló, hogy a kovácsoltvas jel – minden szépsége ellenére – nem népművészeti alkotás, nem is díszítésként helyezték az istállóajtó süvegfájára, hanem mágikus (elhárító) céllal, hisz az ajtó a régi emberek világképében mindig is az emberi és az ember feletti világ határát jelölte, szakrális hely volt tehát. Az interneten találunk egy rajzot egy gyimeszközploki mágikus jelekkel televesett/rajzolt pajta-kapuról, s talán ez az egyetlen kép a magyar néphit ikonográfiájában ajtón/kapun elhelyezett, kifejezetten elhárító céllal készült jelekről. (Ezek nagy része azonban tisztán geometrikus motívumokból áll.) Ugyanitt olvashatjuk: *A rajzolt, leírt mágikus jelek a házi élet a gazdálkodás tárgyain töltötték be a védő amulett szerepet*⁷⁰ – írja Manga János.

A jel – szerintem – Pócs Éva kifejezésével élve az „önálló mágia” eszköze, mert ott *jele-nik meg (...), ahol a cél* (a rontás elhárítása, FZ) *racionális úton nem vagy kevésbé biztosítha-*

65 Uo. 1473.

66 Barta János – Klaniczay Tibor 1951. Képes Krónika 41. Szvatopluk szavai: *Azt a lovat üssék agyon bunkósbottal, a féket dobják a rétbé, a nyeret pedig vessék a Duna vizébe.*

67 Fejős Zoltán 1985. 59.

68 Solymossy Sándor é. n. 302.

69 Solymossy Sándor é. n. 299.

70 Mágia nek. inf.hu/02100/02152.html/07/423html (2015)

tó.⁷¹ Mondom ezt annak ellenére, hogy valószínűleg egy boszorkányrontás után – tehát *a mindennapi élet kritikus helyzetében* – hasonló esetek megelőzése érdekében szegeztek fel az elhárítójelet. Így az egyetlen művelet (varázscselekmény) volt. Ám attól kezdve minden emberi tevékenység nélkül évtizedekig „önálló mágikus eszközként” fejtette ki az alkalmazók hite szerint elhárító szerepét, „cél-jellege” erős volt, de a szokásos eszközöktől eltért. Ennek az egyedi jelnek a használatáról nem is kerültek elő hiedelemmondák. Amit Pócs Éva a mágikus eljárások második csoportjában, a gyógyítóeljárásokkal kapcsolatban mond, az esetünkben is helytálló. Eszerint *bizonyos specialisták* olyan mágikus eszközöket is használnak, amelyek miatt ez a csoport funkcionális kapcsolatba kerül az önálló mágiával.⁷²

Az amuletszerepet betöltő bátyai jel első pillantásra igen archaikusnak látszik. Lehetséges, hogy ez az elhárító figura évszázadokig fennmaradt volna? Ilyen ősi toposz? Dísz? Inkább elhárítófigurának mondom, hisz a díszeknek, az ékszereknek is eredetileg elhárító szerepe volt. Szépségükkel, csillogásukkal elvonták a rontó szándékú embert, akár a boszorkányt vagy mitikus lényt. Talán valami véletlen „régészeti leletet” rakhattak föl a bátyai istálló szemöldökfájára? Vagy jóval később egy vándor cigánykovács a maga keleti vagy éppen balkáni mitológiáját verte vasba s árulta a vásárban, s onnan jutott a bátyai istállóba? Ma már nem mondja meg senki. A magyar néprajz a fa, textília, bőr stb. anyagból készült „népművészeti” tárgyhoz képest viszonylag kevés vasból valót tart számon, ezek közül a kovácsoltvas fogasok és oromzatdíszek funkcionális szerepükön túl díszítő és mágikus jelentést is hordoztak. Ezek sorába illeszthető a bátyai „lelet”, azzal a különbséggel, hogy ennek nincs racionális, csak mágikus szerepe.

Szokatlan, sokértelmű formája valóságos szimbólumerdő. Megfejtése, értelmezése csak elemeinek számbavételével végezhető el. *A szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek* – írja Pál József –, *hiszen gondolkodásmódunk alapvető sajátossága a jelképek és analógiák használata.*⁷³ Emiatt utalok különféle népek hasonló szimbólumaira, hiedelmeire. Az orosz Rübakov viszont arra figyelmeztet, hogy *a szimbólumok olvasását veszélyes dolog különálló elemekkel kezdeni. Szerinte a legfontosabbra kell figyelni – a világmindenségről alkotott elképzelésekre, hiszen az ember mindennapi mikrokozmoszába az egész makrokozmoszt belefoglalta tudatosan, mágikus céllal belevonva magát a világmindenségbe.*⁷⁴ Ezért idéztem dolgozatom első részében azt a hiedelemvilágot, amely érthetővé teszi a jel szerepét.

A jel sokértelműsége

1. Virág (növény)

A magyar népművészetben a tulipánt általában kinyíltott formában jelenítik meg a szárával együtt, ami sok esetben tojásdad alakú, mintha a virág levelei a szárra tapadnának, ennek ellenére azonban a szárból oldalt is el szoktak ágazni levelek. Az egész növény pedig egy edényben (cserépben) gyökerezik. Ez az edény gyakran szívve alakul. Magában

71 Pócs Éva: 1980. 303. A mágikus eljárások fajtái (277–302) 1. A mindennapi élet céljait szolgálók. 2. A mindennapi élet kritikus helyzeteiben véghezvitt mágikus eljárások. 3. Alkalomhoz kapcsolódó mágikus eljárások. 4. Önálló mágia.

72 Pócs Éva 1980. 290.

73 Pál József 2001.

74 Rübakov, B. 1976/7. 31–41.

a tulipánban a szirmok között nem szoktak állati ornamentikát alkalmazni, de előfordul, hogy a szirmok közt halat látunk⁷⁵, de kerülhet hal a tulipán alá is.⁷⁶ (A tulipán és hal együttes szerepeltetése jelképes szexuális üzenet.)

A bátyai jelben sok hasonló vonást figyelhetünk meg. Az ornamentikát első pillantásra virágmotívumnak vélnénk. Fönt valami tulipánféle, lejjebb a tulipán elágazó szárai. Az ornamentika azonban tovább így értelmezhetetlen. Nincs szára a középső tulipánnak. A virágot itt ugyanis nem egy vékonyka szár, hanem egy kerekded test tartja. S maga a virág is valami állatfejet formáz, ami csak nagyításban látható belső vonalaival. Ez azonban nem hal. Négy hullámvonalas szár vagy inda – két rövidebb és két hosszabb – nyúlik ki a törzsből kétoldalt. Ezáltal a motívum mintha szimmetriára törekedne, de a részarányosság eléggé pontatlan. Ráadásul az indák végén vélt virágok inkább hasonlítanak kígyófejekre, mint virágra. A törzsen pedig egy csúcsára állított rombusz vehető ki. A díszítmény alján két vastag szárú ellipszis ágazik el jobbra-balra. Gondolhatnánk arra, hogy ez a tulipánt tartó szív két feléből alakult át. A virágnak vélt forma újabb áttekintés után inkább tűnik valami ördögi fejnek, amilyen korona, vagy inkább a szarvai látszanak. A „díszítmény”-t öt vasszeg erősíti a szemöldökfához, s mintha ezeknek a szegeknek is formaértelmező szerepük lenne.

2. Ember

Már a virág értelmezése is antropomorf jelleget sejtet. A bátyai boszorkányelhárító jel figurája felfogható egy törökülésben ábrázolt lőfejú, négykarú, mitikus, félig emberi, félig állati alaknak is. A mitikus lény törökülésbe hajlított lábait erősen érzékeltetik a két ellipszis hangsúlyos kontúrjai.

Jelünk, ha a délszláv mitológiai alakokból lenne eredeztethető, akkor maszkulin jellegűnek kell lennie. A magyar néphitben viszont a boszorkány általában nő, s mint ilyen genitáliái révén gonoszelhárító szerepet játszhat. Feminin jellegére utal virágbokornak is értelmezhető ábrázolása.

A mitikus alakok fölös testrésze – így a karja is – az általános ősi emberi elképzelés szerint mindig természetfölötti hatalmuk jele.

3. Állat (kígyó, ló)

Az alak a négy, karnak is felfogható kígyó miatt akár a délszláv *zmaj* (kígyó) *varázslóra* is utalhat, aki ember alakú ugyan, de kígyó az apja.⁷⁷ Fejére viszont a lámpás lőfej alakú lángban való megjelenése adhat magyarázatot.

Vajon azok a hullámvonalat idéző, kígyónak látszó indák (vagy karok) szintén jelentenek valamit? Zolnay Vilmos könyvében írja, hogy nem véletlen két latin szó, a *spiritus* (lélek) és a *spirális* (csigavonal) hasonlósága. Az *isteni kígyók – paradicsomi Gonosz Lélek* többek közt – bizonyosan a *spirálisból*, ebből az *elvont lélekjelből* született.⁷⁸ Lükő Gábor már 1942-ben eljutott az előbbiekre értelmezéséhez. Ezt írja: *A halak és kígyók hajlékonyságukkal, némaságukkal különösen alkalmasak a testtelen lélek kifejezésére, vonagló mozdulataikkal viszont az erotika megtestesítői.*⁷⁹ A kígyó a néphitben, mint annyi más, pozitív és negatív szerepű egyaránt lehet. Ahogyan az ember alakú kapufélfák az ősök lelkének őrizői, a kapubálvá-

75 Lükő Gábor 1942. 47. Zempléni kürt díszítésén.

76 Hoppál Mihály – Vass Katalin. 1978. 17. Ismeretlen eredetű szerelmi ajándéknak készült mosósulyok vésett díszítése.

77 Pócs Éva 2002.

78 Zolnay Vilmos 1983. 178.

79 Lükő Gábor 1942. 57.

nyon vagy kapuszárnyon ábrázolt kígyó, mint a nemző erő szimbóluma az újszülöttnen megtestesült őst jelképezi. Jelenlétével az utódok házát és lakóit védi. A bolgár néphitben az elhaltak lelke kígyókban él tovább, ebben keresendő a magyar néphit segítő *házi kígyójának* a magyarázata.⁸⁰ Gunda Béla a kígyómotívumot a népművészeti motívumok egyik olyan elemének tartja, amelynek elhárító-védő szerepe van, s néha geometrikus, máskor naturális formában jelenik meg. Ő említi meg, hogy egyes népeknél kovácsoltvas formáját is ismerik. A kígyó gyakori díszítőmotívum a palóc pásztorbotokon és ivócsanakokon. A kígyót naturálisan faragták ki, s védőszellemnek tartják. Védi az ivóvizet, az őrzött állatokat. Ugyanakkor horvát és román, a dél-dunántúli magyar pásztorok bronzkori formát őrző ivócsanakjain még régebbi jellegű, geometrikus díszítményt láthatunk, noha a kígyókultusz a Balkánon sem ismeretlen (pl. a szerbeknél a házat őrzi, az ünnepi kenyéren tésztából formált kígyó kúszik). A kígyómotívum feltűnik a szatmári, a székely, a déllengyel szekerek vasveretein is nyilvánvalóan azért, hogy védje a szekéren utazót, a fuvaros áruját.⁸¹ Gunda Béla idézett szövegében csak balkáni házőrző kígyóornamentikáról beszél, holott az a magyar kapukon is megtalálható. Lükő Gábor egy nádudvari fedeles kiskapu rajzát közli, amelyen két deszkából kifűrészt kígyó-„dísz”-t láthatunk.⁸² Péterfy László olyan nagykendű fedeles kiskapuk rajzát mutatja be, amelyeknek kapufélfáit faragott tarajos kígyók díszítik.⁸³ Dömötör Tekla pedig *kapukalapra* helyezett *fakígyó* fényképét közli Sárrétudvariból.⁸⁴

A bátyai holdimádságban (fogfájás elleni ráolvasásban) is szerepel a mitikus kígyó. Új hold, új király, / Amikor téged megcsíp a kígyó, / Akkor fájjon az én fogam.⁸⁵ A kígyó zsírja orosság.⁸⁶ Varázscselekmény szolgál a háztól való elűzésére.⁸⁷ Álomban szerencsétlenség, harag jele.⁸⁸ Bátyán azt tartják, hogy addig nem halhat meg senki, míg egy kígyót agyon nem ütött.⁸⁹ A bolgároknál ki egy kígyót agyonüti, jót cselekszik.⁹⁰

Az istálló ajtófélfája a „kint és bent” határa. Az emberi világ és a gonosz lelkek elválasztóvonal. Ugyanakkor az égig érő fa földi mása. Az égig érő fát (világfát) pedig több mitológiában őrző állatok vigyázzák. A kígyó a fa őrző állata.⁹¹ A mi motívumunk azonban egy testből nyúló négy kígyót ábrázol. Ez nem szokatlan a kozmikus kígyók ábrázolásában.

Nem véletlen az sem, hogy jelünk a felerősítésre szolgáló öt szeg közül kettő épp a két kígyó szemét jelzi.

Az archaikus ábrázolások szimbólumokban beszélnek, s gyakran élnek a többértelműséggel. Az antikvitásban az állatfejú emberek vagy a szárnyas ló elfogadott ábrázolása

80 Strausz Adolf 1897. 79.

81 Gunda Béla 1989. 177.

82 Lükő Gábor 1942. 210. Egy régi nádudvari kiskapu tetején olyan kígyókat látunk, amelyeknek farka is nyitott szájban végződik, mint a feje. Érdekes, hogy egy kínai kiskapu tetején a hasonló, egymást nyelteső kígyók egyikének farka ökörfejben végződik. (208.)

83 Péterfy László 1977. 117. I. tábla

84 Dömötör Tekla 1981. 192/9.

85 Fehér Zoltán 1975. 1198. Eredetileg rácul: Mlad mesec, mlad kraj, kad tebe zmija ugrize, onde nek mene zuboli.

86 Uo. 517.

87 Uo. 950.

88 Uo. 852.

89 S. gy. (kézirat)

90 Strausz Adolf 1897. 26.

91 Uo. 161.

volt valaminek. A néphitben sem ismeretlen az ilyen beszéd. Gondoljunk az idézett hiedelemmonda *lófejű madarára*. Ebben az esetben a bolgárok ember alakú vihardémona, a *zmaj* kínálhat párhuzamot, amelynek hóna alatt szárnya van, tehát az emberfejű madár.⁹² A szerbeknél a szárnnyal születő varázslót szintén *zmaj*nak nevezik.⁹³ A bátyai boszorkányelhárító jel egyszerre növényi, állati és emberi attribútumokat hordoz. A régi emberek, akik szimbólumokban gondolkoztak, ennek ellenére azonnal megértették ezeknek az üzenetét.

Ha alaposabban megnézzük elhárítójelünk tulipánját, benne elég határozottan egy lófej rajzolódik ki. Jól kivethetők a fej szembülső formái, a szemek és az orrlyukak is. És ha ezt észrevesszük, a „tulipán” szirmai is új értelmet kapnak. Nem szirmok azok, talán nem is szarvak vagy korona, hanem a ló fülei. (Persze értelmezhetjük az alakot tehénnek vagy bikának is. Ebben az esetben a szirmok mégiscsak szarvak.) Érthető, hogy istállón lovat ábrázolnak. Szoktak is ágaskodó paripákat festeni újabban dísznek a süvegfa fölötti falra. Itt azonban ennek is védő-elhárító szerepe van. A lófej alakú lángban érkező boszorkány a szemöldökfán, mint egy tükrőben, önmagát láthatja. Nyilván hasonló elképzelés hozta létre Bátya néphitében azt az *előírást*, hogy *ha lovat vezetsz, ne nézz a szemébe, mert nem megy utánad*.⁹⁴ (A ló a vezető gazda szemében, mint tükrőben, megláthatja önmagát.)

Népdalaink lóval kapcsolatos képei szexuális szimbólumok.⁹⁵ (Megkötése, felszerszámozása, megnyergelése, itatása.) Itt a szexualitás elhárítószerepben jelenik meg.

A boszorkányok a magyar, így a bátyai hiedelmekben ló képében is megjelennek. Ismert az állkapocs nélküli kísértető képze. Mint láttuk a lámpás lidérc is ló- vagy bikafej alakú Bátyán. A magyar néphitben a lókoponya *univerzális varázsszer: megvéd a szemmelverés, természeti csapás, állatok megrontása ellen*.⁹⁶ Kiskunsági lakodalmas kásakavarón két lófej között tulipánt faragtak ki, mintha a mi lófejes tulipánunk jelenne meg ott is. (A két lófej alul megismétlődik, ezért mondja a szerző, hogy az négylovas lakodalmas kocsit ábrázol.) Valószínű, hogy a mi elhárítójelünk is ezért ábrázol lófejet.⁹⁷ Faragó Laura interjúkötetében utal egy csángó hiedelemre, amely elemeiben a mi boszorkányelhárító jelünkkel párhuzamba állítható. Eszerint *lókoponyát kell az istállóba tenni, hogy a lidérc ne jelenjen meg, a lókoponyába pedig gyertyát kell égetni, vagy egy tükröt kell tenni a koponya szeme helyére, hogy amikor jön a lidérc, meglássa magát a tükrőbe, megijedjen, s megforduljon*.⁹⁸ Figyelemre méltó, hogy itt is lidértcől, láng alakban megjelenő rontó természetfölötti lénytől őrzik az istállóban tartott lovakat. Az elhárítójel azonban nem vasból készült, hanem valószínű lókoponya, s a belé helyezett gyertya miatt az olyan lehet, akár a bátyai *lámpás*.

A bátyai boszorkányelhárító jel a *homeopátiás mágia* jellegzetes megnyilvánulása, amely a makrokozmosz mikrokozmoszban való leképezését jelenti. Itt a hasonlót használják a hasonlóval szemben. A jel ugyanis a rontó *lámpás lidérc* képét tartalmazza. (Lámpás = makrokozmosz a lelkek világában, elhárítójel = mikrokozmosz az ember világában). A lófej (-koponya) alakban megjelenő rontó *lámpás* képét a szemöldökfára szögezik, mint-

92 Strausz Adolf 1897. 152–153.

93 Uő.

94 Fehér Zoltán 1975. 206/a

95 Lükő Gábor 1942. 90. A ló és a szarvas eredetileg szintén a lélek jelképei. Később totemállatokká váltak a törzs mondabeli ősenek szimbólumává. (...) a totemisztikus felfogás szerint az újszülöttben valamelyik ősenek lelke ölt testet, a totemállat tehát mindig erotikus jelkép. Így lett a ló és az ökör a szerelmi költészet szimbólumává.

96 Solymossy Sándor é. n. 299.

97 Lükő Gábor 1982. 65. 52.

98 Faragó Laura 2015. 109.

ha magát a *lámpást* szögeznék oda. (A *megkötés* mágikus cselekménye.) Így érvényesül benne a hasonlóság *elve*. Frazer szerint a szimpátia *elve* azt jelenti, hogy a dolgok titkos szimpátia útján hatnak egymásra a hasonlóság révén az impulzus átvihető az egyikről a másikra.⁹⁹ Esetünkben a lófej (-koponya) alakú elhárítójel a lófej alakú *lámpás lidércre*. Készítője, alkalmazója tanúságát adta annak, hogy tudja, ki a rontó, s ha tudja, hatalma van fölötte, tehát a *tudás törvénye* ezáltal érvényesül. A *kapcsolat törvénye*, miszerint ami egyszer kapcsolatban volt egymással, az továbbra is kapcsolatban marad, itt valószínűleg egy mára elfeledett mágikus cselekményben nyilvánulhatott meg, amelyet a jel készítésekor vagy elhelyezésekor végeztek. (Talán a befont lósörényből szegeztek oda egy-két szálát, vagy rontott ló patkójából kovácsolták?)

A sok titkot őrző, egyedi jellegű, archaikusnak tűnő boszorkányelhárító jel még megvan. Jó volna, ha néprajzosaink, régészeink alaposabban megvizsgálnák, netán múzeumba mentenék. Lehet, hogy a széthullástól már csak – az igazi formát is rejtő – sokszori átfestés őrzi, menti. Mi lesz, ha elbontják a házat? Szemétdombra kerül egy ősi szimbólumunk.

Irodalom

Balassa Iván

Karcsai mondák. UMNGY XI. Budapest

Barta János – Klaniczay Tibor

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból 1. rész. Budapest

Bereznai Zsuzsanna

Dusnok prózai epikus népköltészetéből. In: Dusnok története és néprajza.

Sz: Bárány János. *Dusnok*

Bihari Anna

Magyar Hiedelemmonda Katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest

Bosnyák Sándor

A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. In: Folklór Archívum 14. Budapest

Dömötör Tekla

1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest

Faragó Laura

Szülőföldem, zengő anyanyelvem. (36 beszélgetés írókkal) Budapest

Fehér Zoltán

Bátya néphite. In: Folklór Archívum 3. Budapest

Uő:

Bátyai hiedelemmondák (Kézirat)

Uő:

1978 *Bátyai táltos és garabonciás mondák.* In: Forrás 7–8. 39–45.

Uő:

2006 *Az imádságos Bátya.* (Bátya népi vallásossága) Kézirat. Pályamunka

Uő:

A legöregebb falu. Népiségtörténet és etnikai identitás egy kétnyelvű sárközi falu természeti és társadalmi narratíváiban. In: Hitel 7. 103–118.

⁹⁹ Frazer, James G. 1965. 25–31.

- Uó:
Bátyai nemesek és a nemesi közbirtokosság a XVIII–XX. században. Kalocsai Múzeumi Értekezések 14. Kalocsa
- Fejős Zoltán
Hiedelemrendszer, közösség, szöveg (Esettanulmány Karancseszi példáján.) In: Néprajzi Közlemények XXVII. Budapest
- Frazer, James G.
 1965 *Az aranyág.* Budapest
- Gunda Béla
A népművészet lényege. In: A rostaforogató asszony. Budapest
- Hoppál Mihály – Vass Katalin
 1978. *Mosósulkok és díszítményeik.* FA. 9. Budapest
- Lükő Gábor
A magyar lélek formái. Budapest
- Uó:
 1983 *Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete.* Kecskemét
- Mándoki László
Ócsárdi hiedelemtörténetek MK 4. 8. 16–19. Budapest
- Pál József
Szimbólumok és motívumok az egyetemes és a magyar kultúrából. Budapest
- Péterfy László
 1977 *Faragott sírkövek és díszítményeik a nagykendi temetőben.* In: FA 7.
- Pócs Éva
Tér és idő a néphitben. In: Ethnographia XCIV. 177–206
- Uó:
 2002 *Sárkányok, ördögök, szövetségeseik a délszláv-magyar kapcsolatok tükrében.* Budapest
- Uó:
A falu hiedelemvilágának összetevői. In: Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. Néprajzi Tanulmányok.
- Manga János
 Uó: 1990 *Néphit.* In: Magyar Néprajz VII. Budapest
- Rübakov, B.
A makrokozmosz a népművészet mikrokozmoszában. (Ismertetés: Művészet 1976/7. 31–41.)
- Solymossy Sándor
 é. n. *Hitvilág.* In: A magyarság néprajza. (Harmadik kiadás) IV. 299. Budapest
- Strausz Adolf
 1897. *Bolgár néphit.* Budapest
- Zolnay Vilmos
A művészetek eredete. Pokoljárás. Budapest

Lengyel András

A „tizedeltető” Lukács György

Egy politikai folklór-szüzsé történeti háttéréhez

„...a morális szempontból érdekes szituációk valahogy érzékenyek a részletekre”

(Mesterházi 2016: 7.)

1

Lukács György, a neves filozófus, állítólag, 1919. május elején, Poroszlón, mint politikai megbízott megtizedeltette a Vörös Hadsereg egy megfutamodó alakulatát. Ez az epizód a magyar politikai folklór egyik fontos elemévé lett (‘a gyilkos Lukács’), ismét és ismét előjön – legutóbb (2016) például Bayer Zsolt *Tűrhetetlen* című cikksorozatában (mint a Lukács Archivum és Könyvtár fől számolását előkészítő „történeti” argumentum). A vád mint „tény”, minden valószínűség szerint, egy nagyhatású propagandamű (Váry 1922) dokumentációjából terjedt szét, majd az úgynevezett „rendszerváltás” után, a „kötelező” antikommunizmus idején, egy újságírói kompiláció (Gerencsér szerk. 1993) élesztette föl, s adott lökést terjedésének. Az internet térhódítása pedig, kikapcsolva a szakmai kontrollt, mindezt szétterítette, s magától értetődő közös tudásként rögzítette. A vádnak nagy nyomatékot ad, s mintegy a hitelesség pecsétjét is ráüti, hogy az esetről maga Lukács György is beszélt, „elismerve” azt. Előbb, 1967. november 21-én egy párttörténeti háttéranyagot szolgáltató följegyzés rögzítette szavait, így: „Mikor átjutottak Tiszafüredre, tanácskozott Sárói Szabóval, hogy kell valamit tenni, különben a két, addig harckész zászlóalj sem lesz megbízható többé. Ezután állapodtak meg Sárói Szabóval, aki különben nagyon tisztességes kommunista elvtárs volt, a zászlóalj megtizedelésében.” (A följegyzést legutóbb idézi: Mesterházi 2016: 8.) Ez a párttörténeteszek informálására szánt pár mondat ugyan önmagában, az egészből kiemelve némileg enigmatikus és kiegészítő információkra szorul, de magát a tizedelés tényét, illetve Lukácsnak a tizedelésben játszott (valamiféle) szerepét így is elismeri. Utóbb, élete végén pedig, életútinterjújában, élőszóban ezt az esetet élesebb és sarkosabb megfogalmazásban is fölemlgette: „Tiszafüredre küldtek, ahol védekező hadállásban voltunk. Tiszafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztességesen védekezni, szintén nem védhette az állásait, úgyhogy a hátuk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet: amikor átmentünk Poroszlóra, összehívtam egy rendkívüli hadbírósgót, és ennek a megfutamodott zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren föbe lövtem.” (Lukács 1989: 164–165.) E két emlékforgács, kivált a második, „beismerő” (azaz „terhelő”) vallomásnak is fölfogható. S ezek alapján annyit még Lukács föltétlen hívei sem tagadhatnak, hogy e két vallomás tükrében Lukácsnak valami köze mindenképpen volt az eseményhez. A két elbeszélés eltérő hangsúlyai és szerkezete azonban óvatosságra intik az értelmezőt. Az egyik „csak” konzultatív szerepben jeleníti meg az elbeszélőt, a másik – a későbbi – viszont kezdeményező és döntést hozó szerepben. A különbség, nem is kétséges, releváns. Ám kérdés, az

életút végi, anekdotikusan poentírozó elbeszélés vajon már nem maga is a folklór része-e? Nem a kortársi vélekedésekre a maga módján reflektáló énonotológia (önéletrajzi mitológia) végső alakra hozása-e, amely a történetek elbeszélését tudatosan, a retorikai hatás kedvéért, poentírozza? Egy biztos, magáról a tizedelésről szólva mindkét „beismerés” jórészt általánosságban mozog, és túlzottan kevés részletet tartalmaz ahhoz, hogy igazán meggyőző legyen. S ellentmondásos is: az egyes szám első személyben előadott főbe lövetés és a hadbíróság léte kizárja egymást. Vagy Lukács, vagy a hadbíróság lövetett, a kettő együtt nem mehetett. Ráadásul e második, éppen a döntő vonatkozásban részletszegény elbeszélés szerkezetileg, narrációját tekintve is inkább a fiktív alakítás szabályainak látszik engedelmesskedni, semmint az aprólékos történeti rekonstrukció logikáját követi. (Hogy „tartalmilag” a más elbeszélésekben fölmerülő elemekkel sincs igazán összhangban – majd látni fogjuk.)

Lukács „beismerései”, jogi szempontból, természetesen többféleképpen értékelhetők. Ismeretes, volt már olyan gyakorlat, amelyben a beismerés önmagában is elegendő volt akár a legsúlyosabb elmarasztaló ítélethez is. (A hajdani boszorkányperek vagy a 20. században az úgynevezett „konceptiós perek” például ilyenek voltak.) Jogállami körülmények között azonban a beismerés önmagában nem elegendő – azt megerősítő bizonyítékokra is szükség van. S ha a jogi ítélezés esetében indokolt a sokoldalú bizonyítás, a történeti mérlegelés esetében még inkább elvárható ez. Még akkor is, ha – természetéből adódóan – a történeti rekonstrukció utólag már soha nem lehet maradéktalanul „teljes”, s benne valami mindig homályban marad. Az összkép ugyanis, a hiányokkal és homályokkal együtt is hitelesebb, adekvátabb, mint a célirányosan szelektált, aktuális politikai igényeket kiszolgáló megbélyegző „retorika”, a stigmatizáció, amely az ellenfelet (s annak segítségével a rivális politikai opciót) megsemmisíteni, de legalábbis ellehetetleníteni akarja.

2

Ha valaki végigolvassa a poroszloi tizedelést főlemlegető történeteket (s erre ma az internetes keresőprogram révén már jó esély van), könnyen észreveszi, a megfogalmazás egyéni vonásai ellenére valamennyi verzió egyetlen összövegre megy vissza (amelyet Lukács „beismerése” mintegy „hitelesített”). A történet földidézése a politikai diskurzus része, és kísérlet sem történik az elbeszélésnek a (lehetséges) elsődleges forrásokra való alapozására. Az összöveg (s a „beismerés”) elegendő a magabiztos történetmondásra és a megbélyegzésre – a cél csupán a gyűlölt „komcsik” erkölcsi megsemmisítése. Az összöveg pedig nem más, mint Váry Albert (1875–1953) koronaügyész-helyettesnek a „bolsevizmus bűneit” leleplező könyve, pontosabban annak néhány ide vonatkozó vagy ide is vonható mondata. A könyv, az 1922-ben megjelent *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*, nevezetes könyv: valamennyi későbbi, rendszerváltások utáni, politikai megtorlást „igazoló” „fehér könyv” magyar prototípusa. Sok „adatot” vonultat föl, de nem jogi, s nem is történeti szakmunka. Célja a „leleplezés” és az erkölcsi, jogi, politikai distanciálódás a bukott „kommüntől”, illetve, következeképpen, az új rezsim igazolása. Dokumentációja eszerint állt össze, a gyűjtés (válogatás) szempontja nem az ellenőrzött hitelesség volt, hanem az „aktuális” használhatóság. A valós és a valótlan amalgámot alkot benne, noha a könyv természetesen az autenticitás álruhájában lép föl. („Hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján” készült, mondja önmagáról.) Jellegetes, de nem hatás nélküli propagandamű ez, az adattömeg a célnak megfelelő recepciós légkört szükségképpen megteremti. (A valódiság ellenőrzésére pedig az átlagolvasónak nincsenek, s nem is nagyon lehetnek eszközei – „hinnie” kell a „bizonyítékoknak”.)

Váry könyvének szempontunkból releváns adatai a 104–105. oldalon találhatók, több részletben. A 104. oldalon, táblázatba foglalva, a következőket közli „A meggyilkolt neve, életkora és foglalkozása” rovatban: „395. Csupor Lajos, 396. Málik Ferenc, 397. Fenyő Nándor, 398. Sück Emil, 399. Tóth Lajos, 400. Varga Károly, 401. Ismeretlen egyén, állítólag bpesti rendőrök.” „A gyilkosság helye és ideje” rovatban: „Poroszló, 1919. május elején a Tiszaparti vasúti töltés mellett”. „A gyilkosság módja” rovatban: „agyonlövés”. „A gyilkosság ürügye” rovatban: „gyávaság”. „A gyilkosságot elrendelte” rovatban: „Lukács György 36 éves, izr. vall. író, népbiztos és Sárói Szabó Tibor hadosztályparancsnok”. „A gyilkosságot végrehajtotta” rovatban: „Terroristák, Saskói Miklós 24 éves, rk., autószerelő, vörös századparancsnok”. A 105. oldalon egy ehhez kapcsolódó, hármas tagolású magyarázó táblázat csatlakozik. Itt „A gyilkosság elkövetésének rövid leírása” ez: „Saskói Miklós vörös századparancsnok századával 1919. május 1-én a túlnyomó román erő elől Poroszlóig vonult vissza. Állítólag Lukács György népbiztos parancsára Sárói Szabó Tibor zászlóaljparancsnok gyávaságukért Saskói kijelölésére megtizedelte a csapatot s a megjelölt vöröskatonákat, kik állítólag budapesti rendőrök voltak, terroristákkal agyonlövötte.” A következő, „A gyilkosok sorsa a vörös uralom után” rovatba ez került: „Lukács György szökésben, Saskói Miklós 8 évi fegyházra ítéltetett.” A harmadik, „Jegyzet” rovatban ez áll: „Budapesti kir. btó törvényszék 1920. jan. 13-án kelt 11438/1919. B. sz. ítélete. Egri kir. törvényszék 1920. dec. 6-án kelt B. 3106/920. sz. ítélete.” Első olvasásra ez az adatsor rendben lévőnek látszik: nevek, szerepek, helyszínek, minden megvan, s a két hivatkozott ítélet a forrást is megadja. A figyelmes újraolvasás azonban több problémát is felszínre hoz. Az első mindjárt a nyelv, amely különböző karakterű dolgokat megengedhetetlenül egymásba és kriminalizál. Itt az „elkövetők” saját, önmagukra vonatkozó nyelvhasználatát már nincs jelen, azt a hatalmi helyzetben lévő, az eseményeket utólag megítélő – külső – értelmező nyelvi ítélete írja felül, s így minden „gyilkossággá” lényegül át. Azzal pedig, hogy minden eszerint minősül, mindenki gyilkossá is válik. A homogenizálva kriminalizáló gyakorlat eszköze az általánosító „terrorista” megnevezés is. Más természetű problémára hívja föl a figyelmet az „állítólag” szó viszonylag sűrű használata. A kivégzettek „állítólag bpesti rendőrök” voltak, mondja a szöveg, majd egy másik megfogalmazásban „a megjelölt vöröskatonákat, kik állítólag budapesti rendőrök voltak”, Sárói Szabó „agyonlövötte”. S maga a tizedelés is, „állítólag Lukács György népbiztos parancsára” történt. Ez a szóhasználat két szempontból lényeges. (1) Jelzi, hogy valójában maga a tényállás is bizonytalan. Jogerős bírói ítélet ide vagy oda, a kivégzettek kiléte is, a tizedelés elrendelője is csak bizonytalanul, feltételezésszerűen volt meghatározható. Azaz (2) éppen a történet két kulcseleme egyáltalán nem biztos. S ami szempontunkból most a leglényegesebb, éppen Lukács tényleges szerepe az egyik ilyen, csak „állítólagos”-ként megnevezhető momentum. Megint más jellegű problémára hívja föl a figyelmet a szöveg önmagához való alkalmi következetlensége. Sárói Szabó Tibor például az egyik helyen „hadosztályparancsnok”, a másik helyen „zászlóaljparancsnok”. Ez, függetlenül attól, hogy Sárói Szabót ténylegesen leginkább a dandárparancsnoki cím illette volna meg, részben gondatlan (trehány) adatkezelésre vall, részben megint csak a rendelkezésre álló adatok hozzávetőlegességére hívja föl a figyelmet. De ha a parancsnoki megnevezések körüli következetlenséget hajlandók vagyunk is jóindulatúan kezelni, s egyszerű elírásnak, tollhibának tekintjük, ami bárkivel bármikor megeshet, bizonyos következetlenségekre ez a megengedő megközelítés már semmiképpen nem alkalmazható. A tizedelés értelmi szerzőjének és/vagy a döntést meghozónak a nagyon világos és pontos meghatározása ugyanis az egész kérdéskör meritumát alkotja. Sem erkölcsileg, sem politikailag, sem jogilag nem mindegy, kit milyen szerepkörbe állítunk bele. Márpedig itt megint homály van. Az egyik verzió szerint a „gyilkosságot” (tudniillik a szelektív kijelölésen alapuló

kivégzést) Lukács és Sárói Szabó közösen (mondhatnánk: azonos felelősséggel) „rendelte el”, a másik verzió szerint viszont a századot Lukács „parancsára”, de ténylegesen Sárói Szabó „tizedeltette meg”. Nem mindegy, hogy melyiket fogadjuk el. Ha például a második verziót fogadjuk el, akkor választ kell adni arra a kérdésre, hogy volt-e, lehetett-e ilyen hatalma a nem katona („civil”) Lukácsnak, s egyáltalán, hogyan lehetett képes érvényesíteni elhatározását? S a jogköröknek ugyanez az el- és összemosódó értelmezése jelenik meg abban is, hogy Váry, miközben bizonyos összefüggésekben nagyon is hangsúlyozta Sárói Szabó szerepét a történetekben, *„A gyilkosok sorsa a vörös uralom után”* rovatban csak Lukács (és Saskói) személyéről beszél – Sárói Szabót (és a lövéseket ténylegesen leadókat) említetlenül hagyja. Nem lehet tehát kizárni a feltételezést, hogy maga Váry Albert (s „forrásai”) sem tudták, mi s hogyan történt valójában. Csak ötlelteltek.

3

Váry Albert könyvének nyelve és „adatai”, mint a könyv hatástörténete mutatja, elegendőek voltak a Lukács-ellenes, antikommunista politikai folklór egyik verziójának megszületéséhez, de nem adnak megnyugtató választ arra a kérdésre, valójában mi történt s hogyan. A kérdés tisztázásához vissza kell nyúlni az elsődleges forrásokhoz, s meg kell próbálni rekonstruálni a történeteket.

Az egyik szál, amelyen elindulhatunk, a hadi helyzet legalább futólagos fölvázolása. 1919. május 1. a tiszai román offenzíva egyik fontos pillanata, Tiszafüred föladása és a Poroszlóra való visszavonulás. A térségben tartózkodó „vörös” egységek parancsnoka Sárói Szabó Tibor volt, a parancsnoksága alá tartozó egységek státusa azonban nehezen meghatározható – hol hadosztályként, hol dandárként emlegetik. Bizonyos iratokban pedig nemes egyszerűséggel csak „Sárói Szabó-különítmény”-ként. Ez utóbbi megnevezés persze hadrendi szempontból aligha szabatos, de tagadhatatlanul praktikus, s jól kifejezi azt a körülményt, hogy a parancsnoksága alá tartozó erők szervezeti szempontból meglehetősen ad hoc formációt alkottak, s összetételük is heterogén volt. A budapesti I. vörösserezd egyik zászlóalja (Lipkau Károly vezetésével), az úgynevezett „székely zászlóalj” (Verbőczy Kálmán vezetésével) vagy a debreceni vörös terrorcsapat (Nagy József vezetésével) például egyaránt ide tartozott, s alkotott igen kevésbé kompatibilis „egységet”. Azaz rendőrből katonákká átminősített átkatonák, románellenes, kemény székely nacionalisták és forradalmi küldetéstudatú, erőszak alkalmazására összeálló, öntörvényű szabadcsapat laza konglomerátuma vegyült „valódi” vöröskatonákkal. Ami közös volt bennük, az alighanem csak az volt, hogy valamennyien átmertek a világháború személyiségalakító véres tapasztalatain. A „Sárói Szabó-különítmény” május 2-án, délután 1 óra 30 perckor a következőt jelentette: *„Délen Tiszaszőlős, északon Csege-Egyek ellen egész éjjel támadtak a románok. Ezen támadások Csege-Egyek-Tiszafüredi vonal ellen reggel megismétlődtek.”* „Erős ellentámadásokat csak az északi csoport, székely törzsszázad és 39/I. zászlóalj intézett és kitartott, viszont a budapesti I. vörössereg 3. zászlóalja minden küzdelem nélkül otthagyta helyét. Ennek következtében az északi csoportot a teljes bekerítés és a visszavonulás elzárása fenyegette, miért is a Sárói-Szabó különítmény parancsnoksága a lehetetlen helyzet következtében elrendelte állandó utóvéd és nehéz utcai harc mellett a tiszai hídfő kiürítését.” (Közlve: Bánlaky, online.) Ezt a helyzetképet délután 4 órakor újabb jelentés egészítette ki: *„Csoportparancsnokság Dormándon; vörös őrzászlóalj Tiszavalk[on], tiszafüredi nemzetőrök Sarudon. Verbőczy csoport (400 fő) egy üteg (3 löveg) Poroszlón; 39/I. zászlóalj és egy üteg töredékei (150 fő) Tiszánánán. Tisza megfi-*

gyelés Dorogmától Kisköreig. Az ellenség a Tiszán nem kelt át. A tiszafüredi híd meg van rongálva. Ellenség ereje kb. 2 ezred.” (Közölve: Bánlaky, online.) A hadseregarancsnokság a beérkező jelentések alapján (még) 2-án, reggel 9-kor a szempontunkból érdekes helyzetet így foglalta össze: „Sárói csoport: a tiszafüredi hídfőt egész kiterjedésében V/1-jén de. 5 órától kezdve a románok erősen támadták. Mivel a déli szárnyon állott III. vörösőrszászlóalj állásait minden küzdelem nélkül otthagyta, a derekasan harcoló Verbőczy és 39/I. zászlóalj kénytelen volt, hogy a bekerítés elől meneküljön, visszavonulni. A hídfő kiürítése után a megmaradt csapatok Poroszlón gyülekeztek és átvették a Tisza megfigyelését Kiskörétől Dorogmáig. Jelenleg ezzel a csoporttal összeköttetés nincs.” (Közölve: Bánlaky, online. Vö. még: Vadász 1986)

Az idézett jelentések értelemszerűen nem adnak részletekbe menő, teljes összképet, de néhány dolgot egyértelművé tesznek. A történet negatív aktora a budapesti I. vörösőrezred 3. zászlóalja volt, amely megfutamodott, s lehetetlenné tette Tiszafüred védelmét. A cserbenhagyott két alakulat egyike a Verbőczy Kálmán (1888–1967) vezette székely zászlóalj („Verbőczy-csoport”), amely Poroszlóra vonult vissza, a másik pedig a 39/I. zászlóalj, amely (politikai biztosának, Karikás Frigyesnek [1891–1938] későbbi írásai, s az azokból készült film révén „39-es dandár”-ként híresült el) szintén visszavonulni kényszerült. A nagy retiráda, amennyire kikövetkeztethető, valamikor május 1-jén, hajnali 5 és 2-án, reggel 9 óra között történt meg, s a „megmaradt csapatok” először, ameddig az új védelmi vonalakat ki nem alakították, Poroszlón gyülekeztek. Legkésőbb 2-án, délután 4-kor azonban a 39-esek már Tiszanánán foglalták el új állásaikat. A minket érdeklő történet valamikor ekkor, tehát május 2-án, reggel vagy délelőtt, de még a 39-esek Tiszanánára való elvonulása előtt következett be.

Csak más forrásokból tudható, de tény, ekkor Poroszlón tartózkodott a Nagy József (1893–1921) vezette debreceni „vörös terrorcsapat” is.

A történetek első fázisát, érdekes mód, Karikás Frigyes (1960) némileg fikciósított, de éppen a számunkra fontos vonatkozásban nagyon plauzibilisnek látszó elbeszélése írja le és világítja meg. (Nem is véletlen, hogy egy kutató, Dancza János [1977] már autentikus forrásként idézte a leírást.) Eszerint a hídfő védelmét föladó vörösőrszászlóalj a hídon át Poroszlóra menekült, s a vasútállomáson arra készültek, hogy az első befutó vonatot lefoglalják, s azzal visszatérjenek Budapestre. Rendbe szedésük, harc készségük helyreállítása a dandár politikai tisztjének, Karikás Frigyesnek a feladata lett, ő igyekezett meggyőzni a bejedd embereket. Erről, s Nagy József csapatának szerepéről Karikás a következőket rögzítette elbeszélésében:

„Az állomásfőnök szobájában próbáltam rábeszélni a »rendőr elvtársakat« hogy tartsanak ki még egy kicsit, hiszen nem hajt olyan nagyon a tatár, de bizony az »elvtársak« nemigen hallgattak rám, sőt hazafias felbuzdulásukban annyira mentek, hogy már-már a földre tepertek, amikor a poroszlói állomásra Füzesabony felől befutott Nagy Jóska vonatja.

Az én rendőreim megálltak, fegyvereikhez kaptak, kifutottak mind a pályaudvarra, ahol már szépen sorakozott a híres debreceni kommunista terrorcsapat, Nagy Jóska parancsnoksága alatt.

Ezt a Nagy Jóska én már régebből ismertem. Olyan nekivadult-forma ember volt, aki a fékjét valahol a világháborúban elvesztette, és minden zabla nélkül vetette bele magát a debreceni katonamozgalomba, ahol hamarosan vezetőember-féle sorba került. [...] Jóska feszesen jelentkezett nálam, s a jókor jött segítség dacára is igen életuntan fogadtam őket. Nem vártam én tőlük semmi jót. Ez a Jóska olyan huszonhat-huszonhét év körüli tömzsi, hegyes emberke volt. A háború húzta ki a gyereksorból és tette a régi hadsereg őrmesterévé ezt a vakmerő debreceni mészároslegényt. Szerette a háborút, utálta a burzsoáziát – talán így lehetne röviden képet adni mindarról, ami Nagy Jóska jellemezte.

Feszesen állt előttem, mialatt a bandája szokatlanul fegyelmezetten sorakozott a háta mögött. Én magamhoz hívtam azokat a fiúkat, akiket már régebről ismertem, Nagy Jóska, Tóth Lajost, a Virág gyerekeket, megmagyaráztam nekik, hogy kutyaszorítóba kerültünk, és jaj nekünk, ha meg nem álljuk a helyünket, és most aztán megmutathatják a proletárállamnak is, meg a 39-eseknek is, hogy kommunisták, ha már egyáltalán azok. A fiúk feszesen tisztelegtek, és a következő pillanatban a száznegyvenhat emberből álló csapat két részre oszlott. Az egyik Tóth Lajos, a másik meg Jóska vezetése alatt két oldalról bekerítette az egész pályaudvart. A kis növéssű Nagy Jóska felállt egy vizeshordóra, a tenyeréből tölcseért csinált, és torkaszakadtából beleordított ebbe a lehetetlen rendőrsívajba.

– Vöröskatonák! Mindenki! Vigyázz!

Egy pillanatra csend lett, de csak azért, hogy a következő percben gúnyos kacagással tartítva még nagyobb zsvíj törjön ki. Ám Jóska sem volt rest, leugrott a hordóról, odaállott egy ágáló rendőróriás elé, s paprikavörösré vált arccal, sziszegve kiáltott rá: »Te csipás, te! Hát kinek magyarázok én«? – és akkorát ütött a fegyverével a feleselgetni próbáló rendőr derekára, hogy az abban a pillanatban leguggolt a földre. Ismét csend lett. A lezuillott emberek mintha egy pillanatra megértették volna, hogy tovább hepciáskodni nem lehet, és ez a kommandó, ami ennek a kis embernek a torkából fakadt, ez a magyar munkásosztály kommandója. Egy pillanatra csendben maradtak. De már a következő percben fenyegető mozdulatokkal próbálták bekeríteni Nagy Jóska. Én nem tudom, mi maradt volna Nagy Jóska, ha ebben a kritikus percben az állomásépület két sarkáról meg nem szólal a két Virág gyerek halálosan biztos géppuskája. Fűtyültek a golyók a tömeg feje felett, és nagyon érthetően adták tudtára mindenkinek, akit illet, hogy lehet lejjebb is engedni, ha éppen szükség van rá. De nem volt rá szükség. Dehogyan volt arra szükség! Hőfőhérré vált arccal állt ott mindenki, mintha odaöntötték volna. Dehogyan mertek megmozdulni, dehogyan mertek! A hatalmas pesti rendőrök, s a szűnyogderekű, girhes rendőrtisztek remegő ajakkal, halálos csendben túrték, hogy egynéhány debreceni meszterlegény lábuk sarkáig lefegyverezze őket. Nagy József szűrős, véres szeme nyílsebesen járta végig a tömött sorokat, miközben tekintete halálos fenyegetéssel meredt egy-egy véletlenül megmozdult emberre. Mikor valamennyi fegyver, szurony, tölténnyásként egy csomóban hevert, Jóska harsányan vezényelt: »Zászlóalj-, század- és szakaszparancsnokok hozzám!« A sápadt »tisztturak« snájdígan sorakoztak a debreceni meszterlegény elé.

– Tíz perc múlva kérek létszámmeljelentést, de pontosat ám! A zászlóaljat feloszlatom! A szakaszparancsnokok vezetésével a bandát sorkatonasághoz küldöm mórest tanulni. Az urak pedig a jelentés leadása után az én foglyaím, s mennek a nyavalyába, forradalmi törvényszék elé, Szolnokra! Meg vagyok értve?

– Igen – hangzott a gépies válasz.

– Na! Végrehajtani!

És végre is lett hajtvva...” (Karikás 1960: 37–40., idézi Dancza 1977. 20. és 21. rész.)

Ha ez igaz (ami nagyon valószínű), akkor ebben az első fázisban a dandár politikai tisztje, Karikás Frigyes, és a „terrorcsapat” parancsnoka, Nagy József játszotta a döntő szerepet. A „Sárói különítmény” parancsnoka és a Budapestről leküldött politikai megbízott, azaz Sárói Szabó Tibor és Lukács György már egy olyan, mondhatnánk kész helyzettel szembesült, amelynek dinamikája, belső logikája sok mindent előre meghatározott, s amelyet nem lehetett nem figyelembe venni.

De kérdés: hogy lett ebből tizedelés, és lett-e egyáltalán?

4

A tizedelésért (amelyet a politikai publicisztika ma Lukács György nyakába varr), a Tanácsköztársaság bukása után, az ügyeletes megtorlások idején, ahogy mondani szokás, egy Saskői Miklós néven ismert fiatalember (a 3. zászlóalj egyik századának parancsnoka)

„vitte el a balhét”. Ő állt bíróság elé, őt ítélték el, az ő perének (sajnos hiányosan fennmaradt) iratai (BFL – VII. 5. c – 11438 – 1919) tájékoztatnak leginkább a történetekről. Azt, hogy ezen iratok alapján minden megvilágosodna, természetesen nem lehet állítani, de kiindulási anyagként, jobb leírás híján, ezt célszerű elfogadnunk – s innen indulva érdemes fölfejteti a történet szálait.

Az ítélet szerint az első tanú Lipkau (későbbi nevén: Lipkay) Károly (1892–1946 után) százados, a zászlóalj parancsnoka volt. Ő a háború alatt a pécsi 52. gyalogezred kötelékében szolgált, többször megsebesült, 1915-ben hadnagy, 1916-ban főhadnagy volt, századosná váló előlépése időpontját nem ismerjük. Ő tehát nem egyszerű rendőr, hanem harctéri tapasztalattal rendelkező katonatiszt volt – valószínűleg ez predesztinálta a zászlóaljparancsnoki posztra. (Érdekes mód azonban utóbb, e pör után, már maga is rendőrtiszt, főfelügyelő lett – a „vörös” epizód tehát nem ejtett foltot karrierjén.) Vallomását az ítélet így rögzítette: *„Lipkau Károly, százados, a kérdéses zászlóalj parancsnoka vallotta a következőket. – A kérdéses visszavonulásnál ő is ott volt, a zászlóalj ellenállás nélkül futott el, majd az újabb állásban municióját ellővöldözve tovább futott visszafelé. – Poroszlónál Sárói Szabó a terroristákkal, a népbiztosok s a 39. székely zászlóalj várták őket, s megtizedeléssel fenyegették meg gyávaságuk miatt. – Zászlóalját lefegyverezték, a túlerő elől való visszavonulás mentességét elutasították, és Sárói Szabó kijelentette, hogy minden századból 8 embert fog kivégeztetni. – A vádlott még előző este eltűnt, s felelősségre vonatván azzal védekezett, hogy őt Lipkau Károly küldötte a zászlóalj tréningjének és konyhájának megmentése végett, ami nem volt igaz. – Sárói Szabó felhívására vádlott egy czédulára felírt 8 nevet s azt átadta. A többi 3 századparancsnok azonban ismételt felszólításra nem jelölt ki senkit. A 8 ember közül egy hiányzott, egynek pedig megkegyelmezték, a többi 6 embert Sárói Szabó kivégeztette.”* Amennyire megítélhető, ez a vallomás többé-kevésbé hiteles, nem szépít, legföljebb a többi, perbe be nem vont századparancsnokot menti. (Ez utóbbi gesztusa érthető és logikus, ám ezzel Saskói helyzetét természetesen nehezítette. Saskóit azonban a százados, érzékelhetően, nemigen becsülte, gyávának tartotta – föltehetően ezért hozta szóba előző esti „eltűnését”.) A vallomás lényeges adaléka, hogy felsorolja a jelenlévőket: Sárói Szabót, Nagy József „terrorcsapatát”, a „népbiztosokat” (azaz, nevük említése nélkül ugyan, de valószínűsíthetően Lukácsot és Karikást, esetleg még másokat is), a székely alakulatot (vagyis a Verbőczy-csoportot). A „rendcsinálásban” tehát valamiképpen ezeknek volt – többnyire természetesen passzív – szerepe. A tizedelés tervének előadója, Lipkau szerint, Sárói Szabó volt, akit erre, tehetjük hozzá, mint parancsnokot, helyzete predesztinált. Lipkau nem tudhatta, hogy ki volt a terv kiötlője, s értelemszerűen nem is beszélt erről. Egy azonban e vallomásból kimondatlanul is kiderül: a terv nem valami „bolsi” innováció volt, hanem a harcoló alakulatok „természetes”, de legalábbis konvencionális reakciója – a „vörösnek” nem nevezhető (vö. Gottfried 2008), de etnikai veszélyeztetettségük miatt különösen motivált székely (nacionalista) zászlóalj, amely a legnagyobb harcerőt képviselte, maga is részese volt a történetnek. (Ezt az összefüggést megerősíti, hogy akkoriban a világ sok hadseregében, így a világháború éveiben az osztrák–magyar „közös” hadseregben is bevett, s rendszeresen gyakorolt eljárás volt a „gyávaság” halállal való büntetése, pl. a tizedelés. Ahogy Takács Róbert [2014] írja: *„Gyávaság, parancsmegtagadás, dezertálás miatt több ezer katonát végezték ki a saját hadserege az I. világháborúban. [...] Franciaországban gyávaság, illetve parancsmegtagadás vádjával több mint hatszáz katonát végeztek ki – 612 főt a katonai bíróság ítéletével, 27-et szabályság tárgyalás nélkül.”* *„A soknemzetiségű Monarchiában ennél sokkal súlyosabb volt a helyzet, bár pontos adatok nincsenek, a becslések alapján a franciáknál legalább egy nagyságrenddel több katonát ítélték halálra, és a fronton szolgáló tisztek olyan bevett módon nyúltak ehhez a végletes fegyvelmező eszközhöz, hogy 1917 első felében elő kellett írni, hogy a halálos ítéleteket fel kell terjeszteni Bécsbe jóváhagyásra.”*)

Maga a vádlott, Saskői Miklós más hangsúlyokkal, de többé-kevésbé hasonlóan adta elő a történeteket. Vallomása ide vonatkozó részében elmondta: „A Károlyi forradalomkor munkanélkülisége folytán beállott a népőrségbe, ahol bizalmi férfi, a kommun kikiáltása után pedig vöröskatonává s a Vörös Hadseregben századparancsnok lett. – Április hó 27-én kiment a frontra, s május elsején a tiszafüredi vashídon zászlóalja a túlnyomó román erő elől Poroszlóig vonult vissza. – Poroszlón terroristák várták, kiknek parancsnoka, Sárói Szabó gyávaságukért leszidta őket, s felhívta a századparancsnokokat, hogy minden századból jelöljenek ki 8 embert, akiket elrettentő például agyon fognak löni. – E felhívás előtt már a községháza előtt beszélt Sárói Szabó erről a szándékáról. – Felhívására vádlott egy czédulára felírt 8 nevet az 52 emberből álló századából. – Miért írta éppen a kérdéses neveket, nem tudja, mert különös lelkiállapotban s félelemben volt amiatt, hogy az őket körülvevő terroristák és egy székely zászlóalj beváltják ellenkező esetben azt a fenyegetésüket, hogy megmukkanás esetén az egész zászlóaljat lekaszabolják. – A czédulát, mint a 12.-ik század parancsnoka elsőnek adta át, utána a 11. század parancsnoka adott át egy czédulát, miközben odajött Lukács György népbiztos, akivel Sárói Szabó László [!] suttogva beszélt valamit, mire Sárói Szabó a 11. század parancsnoka által adott czédulát összegyűrte és elhajította, s eltávozott, anélkül, hogy a 9. és 10. század parancsnokait megszólította volna. – A vádlott által összeírt 8 embert kiszólitották. – Ezek közül egy [már előzetesen] megszökött, egynek pedig megkegyelmeztek. – Hatot ellenben a terroristák körülfogtak s elvitték s a legnagyobb valószínűség szerint kivégeztek, mert azokat soha többet nem látta.” Saskői vallomása több szempontból is tanulságos. Fontos momentum, hogy megerősíti a székely zászlóalj fenyegető jelenlétét, s a megfélemlítést nem varrja kizárólag a „terroristák” nyakába. Állítása hitelét erősíti, hogy ez a tárgyalás idején (1920 januárjában) egyáltalán nem volt konjunkturális, „igazodó” gesztus a részéről – s akár hallgathatott is volna róla. Fontos momentum az is, amit a századparancsnokok szerepéről mond. Vallomása e pontja ugyan nem egyezik a többi tanú vallomásával, de ez, azt kell mondanunk, érthető, sőt kimondottan életszerű. Míg a többiek a perbe be nem vont többi századparancsnokot mentették, s hagyták, hogy a »balhét« a már amúgy is vád alá helyezett Saskői egyedül vigye el, Saskői vallomása nemcsak életszerű és árnyalt, de nem is árt senkinek parancsnoktársai közül. Hihető ugyanis, hogy nemcsak egyedül ő írt listát, s hihető az a magyarázat is, amelyet arról adott, hogy miért csak az ő listája lépett életbe. S ez a magyarázat, konkrétumai révén, egyéb, személyétől független vonatkozásban is fontos. Mindenekelőtt: ő beszél egyedül konkrétan Lukács György szerepéről. S figyelemre méltó, ahogy bemutatja e szerepet. Lukács eszerint konzultált („suttogva beszélt”) a tizedelési procedúrát irányító Sárói Szabóval, s e konzultáció eredményeként (bár magát a beszélgetést a jelenlévők természetesen nem hallhatták) fordulat állott be a procedúrában. Sárói Szabó összegyűrte és eldobta (azaz érvénytelenítette) a második listát, a kért harmadik és negyedik listát már nem is kényszerítette ki, s később sem számolt velük, ő maga pedig ott hagyta a helyszínt. S ami hasonlóképp fontos, az első (s egyedülként fennmaradó) listán szereplők létszáma is lecsökkent – a listáról nemcsak a már előzetesen megszökött, s így el nem érhető katona került le, de egy további is, aki „kegyelmet” kapott. (A „kegyelem” többek általi emlegetése arra enged következtetni, hogy – bár a peranyag hallgat erről – a kivégzés pro forma csakugyan valamiféle rögtönzött hadbírósaági döntés eredménye volt.) Azaz, a kivégzendők eredetileg tervbe vett létszáma négyszer nyolcra, vagyis 32-ről (!) hatra csökkent. A példastatuálás szándéka szignifikánsan enyhébb formát vett föl. S ez a fordulat nemcsak azt magyarázza meg, hogy három századparancsnok miképpen úszhatta meg a bűnrészességet, de maga a fordulat is minden jel szerint Lukács és Sárói Szabó menet közbeni konzultációjával függött össze, abból következett.

A további három tanú vallomása ezen az összképen nem változtat lényegesen. Részben megerősítik a már tudottakat (a jegyzőkönyv vezetője is csak azt jelzi, hogy „egyezően” vallottak az előzőekkel), részben, célirányosan, elmaszatolják a másik három századparancsnok szerepét az ügyben. Érdekes (s aligha véletlen), hogy mindhárom tanú (Molnár IV. Lajos, Scheffer István, Dér János) nem az érintett 12., hanem a 11. század kötelékébe tartoztak, s közülük legalább ketten (Molnár és Dér) csakugyan rendőrök voltak. Az olyasféle utalás, mint Molnáré, aki azt állította, hogy *„a visszavonulás azért történt, mert senki sem akart harcolni”*, valószínűleg igaz, de csak színezi az összképet. Lényegesebb, de igen kevésé meggyőző, amikor – egymással sem igazán összhangban – a három, ügybe be nem vont századparancsnokról beszéltek. Molnár például (saját századparancsnokáról) azt állította, hogy *„a 11. század parancsnoka azt mondta, hogy ő nem ad ki senkit”, a „másik két század parancsnokáról” pedig „azt hallotta, hogy ezek olyan embereket írtak össze, akik már megszöktek, s így kivégezhetőek nem voltak”*. Scheffer még nyilvánvalóbban apologetikus (és Saskóivel szemben rosszindulatú) volt. Ő azt állította, hogy *„a többi három szakaszparancsnok [!] kijelentette, hogy nem fog embereket adni”, a vádlott ellenben „azt a kijelentést tette, hogy akár egész szakaszt ad”. Dér azt mondta, „arról nem tud, hogy a 9. és 10. század adtak-e embereket vagy sem, de ezekből a századokból nem végeztek ki senkit”. Azt is állította azonban, hogy „előbb a 9–11. századok parancsnokait szólították meg, a vádlott volt az utolsó megszólított”. (Utóbbi állítást Saskói, Dér vallomására reagálva, cáfolta, s hangsúlyozta, *„hogy először ő kapott felhívást a kijelölésre”*.) Vallomásaik igazán lényeges eleme a kivégzésekkel kapcsolatos. Molnár azt állította: *„A kivégzésnél nem volt jelen, lövéseket nem hallott.”* Scheffer azt mondta: *„A kivégzésnél nem volt jelen, de lövéseket hallott, s az elvitt embereket soha többé nem látta.”* Dér az előbbi két vallomást kombinálta: *„Lövéseket nem hallott, de a 6 embert nem látta többé.”**

Érdekes, hogy előzetesen a vád még további három tanút akart beidézni. Kovács Gyula rendőrt (Palotaújfalu, Mayer R. u. 16.), Lippner Zsigmond házmestert (VI. Király u. 104.) és Kovács János kőművest (Erzsébetfalva, Török Flórián u. 60.) – nyilván ők is az érintett zászlóalj kötelékébe tartoztak. A tárgyaláson azonban ők már nem szerepeltek – nem tudni, miért. Föltűnő (s magyarázatot igényel), hogy a zászlóalj érintett négy századából háromnak a parancsnokát nem idézték be, sőt beidézésük még az előzetes tervekben sem szerepelt. Ez logikai s jogi anomália, semmiképpen nem igazolható, s alighanem az ügy „szelektív” és tendenciózus kezelésére vezethető vissza.

5

A vádirat és az ítélet egy – egyáltalán nem lényegtelen – kérdésre nem ad megnyugtató választ: megtörténtek-e egyáltalán a kivégzések? A vádirat, a tanúk vallomása mellett, hivatkozik bizonyos iratokra, ilyen iratok azonban nem maradtak ránk, így nem állapítható meg, mi volt azokban, maguk a vallomások pedig nem teszik kétségtelenné, hogy a kivégzések csakugyan megtörténtek. Az anyagban szerepel hat név (Váry Albert könyve ezt a hat nevet vette át), állítólag ezek voltak az áldozatok. Róluk azonban a nevükön túl csak annyi tudható, hogy a zászlóalj 12. századába tartozóknak mondják őket, s hogy – Váry kifejezésével élve – „állítólag” budapesti rendőrök voltak. (Jellemző, hogy Váry könyvének rovatbeosztása szerint a nevek mellett föl kellett volna tüntetni az áldozatok életkorát és foglalkozását is, az életkort azonban egyik név mellett sem találjuk meg, s a foglalkozás is csak, mint „állítólagos” adatik meg. Azaz, nemigen tudták, kik is voltak.) Ez így nem túlzottan nagy bizonyító erejű dokumentáció. Saskói Miklós védőügyvédje, dr. Lészay Béla védekezésük szövege is tette, hogy a kivégzések – „gyilkosságok” – ténye

nincs bizonyítva. S a Stocker Antal vezette „ötös tanács” ítéletindoklása ezt lényegében el is ismerte. „Foglalkoznia kell végül a törvényszéknek a védelemnek a tényállást támadó azzal a részével, mely szerint nincsen bizonyítva, hogy a hat áldozatot tényleg kivégezték” – mondja a szöveg. Majd elismeri: „a kivégzésre nincs sem tanúbizonyíték, sem boncjegyzőkönyv és orvosi vélemény sincsen”. De... s itt (konkrét bizonyítékok helyett) következik egy önigazoló, rabulisztikus logikai konstrukció, amelynek legerősebb eleme az, hogy „a köztudomás szerint a terroristák kezébe kerülni egyet jelent a legtöbb esetben a halállal”, s „hogy hasonló esetek abban az időben napirenden voltak”. A törvényszék szerint tehát a „gyilkosság” és a „gyilkosságban való bűnrészesség” konkrét bizonyítékok híján is „meglelte indoklását”.

Nem zárható ki természetesen, hogy a kivégzések csakugyan megtörténtek. De néhány tény elgondolkodtató, s továbbra is nyitottá teszi a kérdést. Mindenekelőtt, a poroszlói halotti anyakönyvekben nincs nyoma a haláleseteknek (sem az ismert hat név alatt, sem „ismeretlenek” megjelöléssel), és a sírok sincsenek meg. (Tóth Tamás temetőkutató szíves közlése.) Ugyanez elmondható a környék esetleg még szóba jöhető más települései, pl. Kisköre esetében is. S az is legalábbis elgondolkodtató, hogy a kivégzéssel megvádolt „terroristák” (Nagy József és csapata) elleni bírósági bizonyítás sem járt eredménnyel. Az egri kir. törvényszék, amely a pert ellenük 1920 végén lefolytatta és súlyos ítéleteket (halál, életfogytiglani fegyház stb.) hozott, a „hét államrendőr” Nagy József és társai általi meggyilkolását nem tudta bizonyítani. A tárgyalásról folyamatosan tudósító *Egri Népujság* beszámolóiból a vád, majd a bizonyítás kudarca szépen kiderül. 1920. november 25-én *A legnagyobb kommunista ügy az egri kir. törvényszék előtt* című cikk arról tudósított, hogy a vád szerint a vádlottak „május másodikán agyonlőttek 7 államrendőrt a poroszlói Tisza-hídfőnél”. A vádlottak, írja a tudósító, minden vádat tagadnak, holott „a vizsgálóbíró előtt egyszer már töredelmesen vallottak”. 1920. november 28-án a perbeszédeket ismertető *Ítélet előtt* című beszámoló azt adta hírül, hogy az ügyész szerint: „A büntető igazságszolgáltatás a jelen bűnügy szomorú és megrendítő adataival életre hívja az ártatlanul meggyilkolt Friedlander Miksa, Komáromy István, Kis Ernő, a 7 budapesti államrendőr, s a Tiszán átkelt, a terroristák által kémnek nézett ismeretlen egyén szellemét.” 1920. november 30-án, *A terroristák bűnpöre* című újabb törvényszéki tudósítás az „emberi fenevadakat” „tetemre hívó” ügyész szavait így reprodukálta: „Vádolja még külön Nagy Józsefet a karcagi malomigazgató, a 7 államrendőr és Komáromy István meggyilkolásával.” Majd tovább: „vádolja Szatmári Bélát 9 rendbeli gyilkossággal, mert ő is lőtt a 7 rendőrré”, valamint „Weisz Jenőt, Török Károlyt, Szathmáry Józsefet és Bodnár Lajost a 7 rendőrré való lövés miatt”. A bizonyítás azonban végül is nem sikerült. 1920. december 8-án *A bűnhődés* című, „Ítélet a 17 terrorista ügyében” és „Egy halál, 2 életfogytiglani fegyház” alcímű tudósításban ide vonatkozóan ez olvasható: „A törvényszék bizonyíték híján többeket felmentett a 7 rendőr sérelmére elkövetett gyilkosság vádjá alól. Szatmári Béla és még egynéhányan ennek köszönhetik az életüket.” (A debreceni „terrorcsapat” parancsnokát, Nagy Józsefet ugyan 1921. február 20-án kivégezték, a poroszlói rendőrgyilkosságot azonban őrá sem tudták rábizonyítani.)

Kérdés tehát: hogyan lehetséges, hogy egyetlen tanú vagy más konkrét bizonyíték sem volt előásható a poroszlói gyilkosságra?

Ha más oldalról próbáljuk megközelíteni témánkat, s arra a szereplőre koncentrálnunk, aki a legfixebb pontnak látszik, hiszen (egyedülként) bírói ítélet mondta ki bűnösségét, megint számos ellentmondásba ütközünk. Mert ki is volt Saskói Miklós?

A közkeletű adatok szerint a budapesti I. vöröskereszt 3. zászlóaljának egyik századparancsnoka, közelebbről a 12. század parancsnoka. 24 éves fiatalember, „civilben” autószerelő. Ha azonban megpróbáljuk összeszedni a rá vonatkozó adatokat, ez a kép mindjárt „bemozdul”, s komplikálttá válik. A fogolytörzskönyv (BFL – VII. 101. c – fegyenc I. – 4579), amely személyi adatait rögzíti, már nevét illetően is meglepetést okoz. Saskői neve ugyanis valójában nem Saskői volt, hanem Saskövy, a Saskői – az irat szerint – csak „álnév”. (Ezt, érdekes mód, az őt elítélő bíróság nem tudta, vagy tudatosan figyelmen kívül hagyta, – ami nem erősíti az eljárás hitelét, megbízhatóságát. Tudta viszont a tárgyalásról beszámoló *Budapesti Hírlap* [1920. jan. 14. 7.], amely – jól informáltan – már Saskövyként emlegette.) Személyleírása szokványos, de nem kimondottan „katonás” alkatot mutat föl. Magassága: „170 centiméter”, testalkata: „vézna”, arca: „ovál”, arcszíne: „sápadt”, haja: „barna”, homloka: „alacsony”, szemöldöke: „szőkés barna”, szeme: „szürke”, orra: „rendes”, bajusza: „nincs”, szája: „rendes”, fogai: „hiányosak”. Mindebben figyelemre méltó, de legalábbis szokatlan legfőljebb csak az utolsó adat – a hiányos fogazat ugyanis általában nem a fiatalok sajátja. (Nem lehetetlen, hogy előzetesen – ahogy később, 1958-ban állította – csakugyan „atroci-tás” érte.) A személyes viszonyait rögzítő adatok szerint Budapesten született, 1895. január 29-én. Utolsó lakhelye: II. Kenyeres u. 11. Anyanyelve magyar, de beszél németül. Tanulmányairól, némileg homályos megfogalmazásban, annyi került rögzítésre, hogy „kereskedelmi oktatásban részesült”. Vallása: „rk”, azaz római katolikus. Nős, egy fiúgyermek van. Szülei „nem élnek”. „Hivatása”, azaz foglalkozása „szerelő”. Egészségi állapotát illetően „tüdőcsúcsshurut” és „szervi szívbjaj” került följegyzésre. „Mostani” büntette: „gyilkosság”, a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának ideje: 1920. január 13-ától 1927. augusztus 12-éig. Szabadul: „1927. augusztus 13-án”. A nyilvántartás szerint 1920. május 27-én újabb, Kgy 4504/1920. sz. jogerős ítélet született vele kapcsolatban, amely „lopás bte miatt 8 (nyolcz) hónapnyi börtönre” ítélte. (NB. Mint más forrásból kiderül, ez a „lopás” voltaképpen az úgynevezett „rekvirálás”, háborús körülmények között eléggé általános gyakorlatának jogi minősítése volt.) 1920. július 9-én Vácra szállították át (azaz büntetését ott töltötte le).

Ez az adatsor, várakozásainkkal ellentétben, egy lényeges ponton még mindig nem pontos, mondhatjuk úgy is: hamis. Saskövy/Saskői ugyanis nem 1895-ben született, hanem jóval később, 1899-ben. (A poroszlói eset idején tehát alig múlt húszéves!) A születését regisztráló anyakönyvi bejegyzés (Bp. VII. kerület, 384/1899. folyószám) egyértelműen tanúsítja, 1899. január 29-én született. Anyja Pap Mária Malvina Emma Ilona, 17 éves budapesti lakos, apja Saskövy József 26 éves hatvani születésű székesfővárosi tanár (kispest-szentlőrincpusztai lakos). A gyerek házasságon kívül született, a szülők csak 1900. március 19-én kötöttek házasságot, s apja csak ugyanazon év november 20-án ismerte el gyermekeként. Megvan Saskövy Miklós saját házasságkötésének anyakönyvi bejegyzése is. A házasultak budapesti, VIII. kerületi anyakönyvében 1840/1919. folyószámon került bejegyzésre, hogy 1919. április 16-án Saskövy Miklós, aki „a vörös őrség tagja” s 1899. január 29-én született Budapesten (lakása Bp. Reviczky u. 4/a) házasságot kötött Nagy Terézia Franciskával, aki „élelmiszerárusnő”, s 1891. február 4-én született a Pozsony vármegyei Pereden (lakása Bp. III. Kenyeres u. 11.). E bejegyzés több szempontból is tanulságos. Érdekes mindenekelőtt a nagy korkülönbség, az újdonsült feleség nyolc (!) évvel idősebb volt, mint férje. Ez, valljuk be, nem szokványos, valami egyedi okra utal (talán úton volt már a fogolytörzskönyv regisztrálta fiúgyerek?!), s a házasságkötés ezt a helyzetet „törvényesítette”. Érdekes az is, hogy a házaspár a feleség lakásába költözött össze – a fogolytörzskönyv legalábbis Saskövy utolsó lakásaként ezt a címet adta meg. A bejegyzésből kiderül, a férj anyja, Pap Mária már „néhai”, azaz már

nem élt, apja azonban ekkor még élőként szerepel. S az irat egyik utólagos bejegyzéséből az is kiderül, ez a házasság nem sokáig tartott ki. A házasságot a budapesti kir. törvényszék 1922-ben, jogerős ítélettel, felbontotta. Ha tudjuk, hogy Saskövy 1919. április 16-án nősült, április 27-én kiment a frontra, május 1-jén a megfutamodók közt volt, május 2-án részese lett a tizedelési ügynek, június 8-ától augusztus 13-áig a forradalmi katonai törvényszék rendelkezése értelmében „vörös” fogságban volt, október 4-étől pedig a poroszlói ügy miatt előzetes letartóztatásban töltötte idejét, majd, perének ítélete után 1927. augusztus 12-éig fegyházbüntetését töltötte, – házassága de facto csak napokban, legföljebb hetekben mérhető.

Érdekes viszont, hogy a házassági anyakönyvben van egy „megjegyzés”: „A vőlegény a közéletben Sasköy néven ismeretes.” Ha itt az y-t az anyakönyvvezető számlájára írjuk (a bemondott nevet nyilván csak az iratokban szereplő név analógiájára írta y-nal), magyarázatot kapunk a Saskői névre – a „Saskői” a vörösörnek állt Saskövy afféle önkényes, »mozgalmi« neve lehetett. (Az eredeti név a kommün erőszakszervezetében túlzottan előkelősködőnek hathatott, nem volt stílszerű, a fordított arisztokratizmus új nevet választott vele.)

Itt merül föl az a kérdés, milyen ember lehetett ez a fiatal-, mondhatnánk: majdhogynem gyerekember? „Meggyőződéses” lázongó, aki szembefordult a régi rendszerrel, vagy az új körülmények közt helyét kereső konjunkturális igazodó? Az „ötös tanács” előtt, bírái számára azt mondta, azért lett népőr, majd vörösőr, mert munkanélküli volt. Ez lehetett védekezése része, de lehetett valódi megfontolás is. Ha elhiszük neki, amit ugyancsak bírái előtt vallott, hogy tudniillik 1916-ban és 17-ben „csak” a közös hadsereg egyik távirás-alakulatánál szolgált, s 1918-ban betegsége miatt szabadságolták is, akkor feltételezhető, nem sorolható az igazán katonás figurák közé. (Fizikai alkata, betegeskedése is ebbe az irányba mutat.) Az viszont, hogy különösebb katonai tapasztalatok nélkül, nagyon fiatalon a vörösőrezred (egyik) századparancsnokává emelkedett, valamiféle karrierambíció meglétére utal. Évtizedekkel később, 1958-ban, perének rehabilitációjakor (BFL – XXV. 4. a – 1840 – 1958) pedig azt tartotta fontosnak megemlíteni, hogy 1919-ben „Korvin Ottó egyik legközelebbi munkatársa” volt. Ez persze megint lehet igaz is, nem is (1958 egy másféle igazodás időszaka volt). Ha igaz, akkor ez magyarázat az életkora nem indokolta karrierjére a vörösörségen belül. Amíg ugyanis a vörösörség sok tagja önmagát a rendőrség től kényszerűségből átmentő megélhetési opportunistá volt, aki elég óvatos és/vagy gyáva volt ahhoz, hogy ne nagyon kompromittálja magát, azok, akik vállalták az egyértelmű politikai elköteleződést, lehetőséghez jutottak. S ha Saskövy/Saskői 1958-as vallomásával ellentétben az 1895-ös születési dátum nem véletlenül, hanem azért került forgalomba vele kapcsolatban, mert tudatosan öregítette magát, hogy „komolyabb”, tapasztaltabb embernek gondolják, akkor ez megint az ambíció és a helyezkedés bizonyítéka. Annyi mindenestre valószínű, helytállásra predesztinált, kemény karakter aligha lehetett – ahhoz pályája e szakasza túl sok esetlegességet mutat. Mindez (fiatalsága és tapasztalatlansága, ambíciója, valamint kevésbé katonás karaktere) azonban ideális balekká tette. Olyanná, akit könnyen elsodornak az események.

Saskövy/Saskői szabadulása után, 1927 őszén édesanyja családnevét vette vissza, életét Pap Miklósként folytatta (BFL – XXV. 4. a – 1840 – 1958). Erre nyilván az adott neki lehetőséget, hogy mint házasságon kívül született gyermek, eredetileg anyja családnevét kapta, s apja csak jóval később, 1900. november 20-án ismerte el saját gyermekeként. A névváltoztatás, vagy helyesebben név-visszaváltoztatás azonban aligha csupán az édesanyja iránti érzelmeinek dokumentuma, elsődleges indítéka nyilvánvalóan az elrejtőzködés, múltjának az életéből való kizárása volt. Ami az ő helyzetében teljesen természetesnek tekinthető, s utólag is megérthető. Tudjuk, nem muszáj hősnek lenni, ha egyszer nem lehet.

Saskövy/Saskói/Pap Miklós esetében az igazi (s jelenleg meg nem válaszolható) kérdés az, hogy a forradalmi katonai törvényszék valójában miért tartóztatta le és ítélte el 1919 nyarán, s ez az aktus valamiképpen belejátszott-e abba, hogy a poroszlói ügy szereplői közül éppen ő lett a budapesti törvényszék egyedüli vádlottja? Az ellenforradalmi, budapesti „ötös tanács”, amely dr. Stocker Antal kúriai bíró elnökleivel tárgyalta ügyét, erre persze adott egy választ, s ez a válasz a vád érdekeivel összhangban is állott. *„Hogy pedig az áldozatok kivégzése még a Vörös Hadsereg erkölcsi és szervezeti szabályai szerint is jogtalan volt, amit a vádlottnak, mint vörös századparancsnoknak tudnia kellett, bizonyítja az, hogy e miatt a cselekménye miatt vádlottat még a katonai forradalmi törvényszék is megbüntette.”* Majd az irat egy másik helyén azt is rögzítették, hogy Saskói Miklóst *„vád tárgyává tett cselekményeért [már] a forradalmi törvényszék 8 évi kényszermunkára”* ítélte, s emiatt *„1919. évi június 8-tól 1919. augusztus 13-ig letartóztatásban volt”*. Érdekes, sőt nem minden tanulság nélküli, hogy ez a letartóztatásban töltött idő – némileg talán meglepő módon – az „ötös tanács” ítélete szerint „beszámítás alá esik”, azaz az új rezsim által kiszabott büntetésbe is „beszámítják”. Mi több, a két ítélet, a forradalmi katonai törvényszéké és az „ötös tanácsé”, meglepő módon, lényegében egybe is esett: büntetésként mindkettő nyolc évet szabott ki Saskóire. (A forradalmi katonai törvényszék persze „kényszermunkára”, az „ötös tanács” pedig fegyházra ítélte.)

Ez a nagy egyetértés azonban az ügy ismeretében érthetetlen. Ha a vád alá eső „cselekmény” az volt, amit a budapesti törvényszék is a vallomások alapján megfogalmazott, akkor a forradalmi katonai törvényszéknek előzetesen már másokat is el kellett volna ítélnie, ilyenekről azonban nincs tudomásunk. S meglepő módon ez ügyben az „ötös tanács” sem ítélte el senki mást.

Valami gyakorlati összefüggés mégis lehetett a két eljárás közt. Mivel Saskói június 8-ától augusztus 13-áig (tehát jóval a Tanácsköztársaság bukását követően is!) letartóztatásban volt, őt, a foglyot a restaurációba kezdő új hatalom egyszerűen megörökölte. A fogva tartás pedig ráirányította a figyelmet, s lehetőséget adott a „büntető igazságszolgáltatásnak” egy politikailag jól hasznosítható, demonstratív per megrendezésére. A demonstrációhoz tálcán kínákozott egy bűnbak. Minderre egy körülmény még rá is erősíthetett. Ha igaz az, amit 1958-ban, az immár Pap Miklósként rehabilitációját kérő Saskói állított (BFL – XXV. 4. a – 1840 – 1958), hogy tudniillik őt „cselekményeiért” *„a fehérterror első napjaiban először rövid úton halálra ítél[t]ék és a Salm–Bibó különítmény a kivégzést tulajdonképpen végre is hajtotta”*, csak azt ő, bár súlyosan sebesülten, túlélte, s másodszor már csak gyógyulása után kerítették kézre, – akkor perének volt egy utólagos, az „atrocitást” legalizáló szerepe is. (Ismeretes – s ezt az ellene kiadott vádindítvány rögzíti is! –, „másodszor” csak 1919. október 4-étől volt őrizetben, illetve akkor már előzetes letartóztatásban. Ez a kronológia pedig önmagában is 1958-as szavai hitelét erősíti.)

Ha pedig a Saskói-ügyet Stocker Antalék csakugyan „megörökölték”, az némileg megmagyarázza a vádindítvány lyukasságát és ellentmondásait.

A nyugtalanító alapkérdést – csakugyan kivégezték-e a hat embert Poroszlón? – elvileg természetesen tisztázni lehet. Logikailag legalábbis van egy biztos módja. Rendelkezésünkre áll a hat név, a vád szerint őket végezték ki, s ha valóban hús-vér emberek voltak, valahol nyomuk van – születésüktől halálukig nyomot hagytak a világban.

S valahol ezekre a nyomokra rá is lehet akadni. Ez az elvi lehetőség azonban a tömegtársadalmak korában, amikor egyidejűleg nagyon sok ember él és ténykedik, nem könnyen realizálható. A nevek önmagukban túl kevés információt adnak az azonosításhoz, s e munka során túl nagy populációt kellene egyesével végig elemezni a sikerhez. Az olyan nevek, mint Tóth Lajos vagy Varga Károly például túlzottan szokványosak ahhoz, hogy a megfelelő személyre rábukkanjunk. (Egy Tóth Lajos, tudjuk, tagja volt még Nagy József „terrorcsapatának” is.) Annyi mindenesetre biztos: ha a hat név valamelyikét rendőrként (vörösőrként) tudjuk azonosítani, s kiderül, hogy még jóval 1919 után is élt, a kivégzési történet a legendák közé helyeződik át. Ha ellenben mégis egy 1919. májusi poroszlói elhalálozás igazolódik (például egy születési anyakönyvi bejegyzés úgynevezett „utólagos bejegyzése” révén), akkor a kivégzést megtörténtnek kellene tartanunk.

A hatból két név (Süick Emil, Csupor Lajos), a vélelmezhető viszonylagos ritkaságuk miatt, némi reményt ad – őket, ha szerencsénk van, a forrásokban valahol meg lehet fogni.

Süick Emil neve föl is bukkan egy 1925-ben emelt emléktáblán, a ceglédi gimnázium első világháborúban (1921-ig!?) elesett diákjainak névsorában. Maga az emléktábla szempontunkból kevésbé informatív, a gimnázium 1925/26. évi nyomtatott értesítője viszont referál a tábla avatásáról. Ahogy a közleményre rábukkanó Tóth Tamás mondja, *„hosszú és hazaffyas ömlengés az egész”,* de kiderül belőle, özvegy Süick Árminné 200 000 koronával támogatta a tábla fölállítását, s a 31-es sorszámú áldozat Süick Emil. Róla ez olvasható: *„Süick Emil – Ármin fia, született 1892. május 2-án, Nagykátán, r. kath., az intézet növendéke volt az I–II. osztályban az 1903/6 években, magánhivatalnok, a 38. gyalogezred káplára, ki 3 évig volt orosz fogságban, hazatérése után, 1919. május 1-én hazafias érzelmei miatt hat társával együtt a vörösök Tiszaporoszlón agyonlőtték.”* (Pro Patria, 16.) Majd a bemutatást ez a mondat zárja: *„Világháború hősi halottjai között helyet foglalnak ennek a harcnak a mártírjai is.”* Nem kétséges, a kor uralkodó ideológiai igényei szerint szelektált és stilizált szöveg ez, nem beszél például arról, hogy Süick Emil vörösőr volt, s mint ilyen, a Vörös Hadsereg tagja, s némi groteszk bája van annak, hogy az országot megtámadó románok elől való megfutamodást „hazafias érzelmekké” változtatja át. A poroszlói kivégzésről viszont expressis verbis beszél. Az anyagot összegyűjtő két ceglédi tanár (talán az életrajzi adatokat is szolgáltató özv. Süick Árminné információi alapján) Süick Emil halálát félreérthetetlenül Poroszlóhoz köti, s kivégzésként kezeli. Bizonyos kétely azonban, sajnos, ennek az adatnak az ismeretében is megmarad a kivégzéssel kapcsolatban, könnyen lehet ugyanis, hogy ennek az állításnak a végső forrása is Váry Albert (1922) közkezen forgó könyve volt. (A gyanút az kelti föl, hogy tévesen, itt is hét kivégzetre történik utalás, mint Váry könyvében, ám ha volt, „csak” hat kivégzés volt.) Akkor pedig ahhoz képest újabb adatot, megerősítő igazolást nem jelent. (Az mindenesetre bizonyos, Süick Emil 1925/26-ban már nem élt – ha élt volna, édesanyja nem ambicionálta volna, hogy neve fölkerüljön az emléktáblára.)

Csupor Lajos személye, akit neve alapján, előzetesen, szintén jó eséllyel azonosíthatónak gondolhattunk, még kevésbé egyértelmű szempontunkból. A budapesti lakáscímejegyzékben a számításba veendő években van ugyan egy Csupor Lajos, s jelenléte folyamatosan, 1914-ben, 1922/23-ban és 1928-ban is megfogható. 1914-ben a IX. kerületi Lónyay u. 58.-ban, 1922/23-ban az I. kerületi fehérvári út 34.-ben, 1928-ban a IX. kerületi Ráday u. 9.-ben lakott (Címtár 1914: 1377., 1922/23, 2. rész 191., 1928, 2. rész 122.). Ez a Csupor Lajos azonban nem rendőr, hanem a címtárak sorrendjében magántisztviselő, magánhivatalnok, majd ny. főtisztviselő volt. Elvileg persze lehetett ő a mi emberünk, nem elképzelhetetlen, hogy 1919-ben a budapesti vörösörség tagja lett, s mint ilyen, Tiszafüredre és Poroszlóra is elkeveredett. Ha azonban ő a Váry Albert listájában szereplő Csupor Lajos vörösőr, akkor kivégzésére Poroszlón nem került sor. Az „ötös tanács”, majd

Váry csak a nevét használta föl, s neve a fikció hitelesítését szolgálta. Ez azonban, hangsúlyoznunk kell, egyáltalán nem bizonyos, ez legföljebb csak föltevés lehet, és igazolásához – egyelőre? – nincsenek bizonyítékok. S az is tény, előzetes várakozásainkkal ellentétben, maga a Csupor név egyáltalán nem volt ritka, a budapesti lakáscímjegyzékben is több viselője szerepel. Többek között egy detektív (!) is, aki 1928-ban már detektív-főfelügyelői rangban volt. (Az ő lakása 1914-től mindvégig: VIII. Alföldi u. 18.) Ez a Csupor azonban nem Lajos volt, hanem József. A poroszlói eset szereplőjeként tehát semmiképpen nem jöhet szóba, hiába tartozott a rendőrség állományába. Magyarán: Csupor Lajos poroszlói kivégzését a címtár (a maga eleve indirekt módján) sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudja. A kérdés tehát e nyomvonalon haladva nyitva marad.

Egy másik Csupor Lajos (anyja neve Kóbor Erzsébet) 1921. október 29-én született Budapesten, s – ami személyét számunkra is érdekessé teszi! – apja neve is Csupor Lajos volt. (Vö. BFL – XXV. 4. a –1961 – 1789, Perczel Olivér szíves közlése.) A születési anyakönyvi bejegyzés, amely az apáról, az idősebb Csupor Lajosról is fölvilágosítást adna, sajnos egyelőre jogilag védett irat, csak speciális engedéllyel kutatható. Ha azonban kiderülne, hogy az apa 1919-ben vörösőr volt, az azt jelentené, hogy állítólagos poroszlói kivégzése – a Saskói-per vádindítványában foglaltakkal ellentétben – 1919-ben nem történt meg. 1921-ben, fiút nemzván, még élt.

A kétségbenvonhatatlan bizonyossághoz tehát e szálon sem jutottunk el.

Egy mindazonáltal bizonyos. Akár megtörténtek a kivégzések (Gerencsér Miklós „vörös könyve” [1993] még a „hevenyészett sírokat” is emlegeti, persze, minden bizonyító dokumentáció nélkül), akár nem: a megfélemlítő funkciójú nyilvános tizedelési procedura (egészen a kiszemeltek elviteléig) tény. S ez, akárhogy nézzük, kivégzés nélkül is a mentális erőszak, ha úgy tetszik, a „terror” megnyilvánulása volt. Hosszú távú szimbolikus hatása pedig talán még a nyers fizikai erőszaknál is rombolóbb. E ponton azonban, s ezt, akár tetszik, akár nem, a mai értelmezőknek mindenképpen le kell szögezni, itt – a szimbólum cseréje, „átfestése” ellenére – voltaképpen csak a fölszámolni szándékozott, de tovább élő múlt hatalma érvényesült.

A poroszlói tizedelési esetet az antikommunista publicisztika a „komcsiellenes” folklór színezésére és „igazolására”, valamint, valahányszor a helyzet úgy kívánja, Lukács diszkreditálására használja. E gyakorlat mögött, tudattalanul, de jól kikövetkeztethetően ott van egy előföltevés: egy absztrakt „kommunista” képe, melyre, mivel az ellenség szimbolikus figurájának van szánva, ráaggathatók a világban létező bűnök. Ha azonban magát a poroszlói esetet vesszük szemügyre, kiderül néhány dolog. Mindenekelőtt: a szereplők és a történések (ha egyes szereplőkben élt is a régi világtól való radikális distanciálódás vágya), szignifikáns mértékben a „rég” világ termékei voltak – a „rég” világ habitusa és logikája érvényesült bennük. Maga a tizedelés gyakorlata sem valamilyen „vörös” lelemény volt, e „megoldás” a folytatás, és nem a speciálisan „vörös” újítás jegyében született. Aki a poroszlói tizedeléseket nehezményezi, a régi, 1918/19 előtti világ gyakorlatát (s problémamegoldó, fegyelmező elveit) kell, hogy nehezményezze. S a történet szereplőit, még maguk a „terroristák” is, abban a világban álltak benne, annak a világnak a szocializáltjai és szociokulturális termékei voltak, amellyel a háborút megélve szakítani próbáltak. (L. idevágóan pl. Nagy József Karikás [1960: 37–38.] adta jellemzését.) Ha pedig egy olyan, szimbolikus jelentőségű intézményt, mint a Vörös Hadsereget vesszük szemügyre, kiderül, az nem egy minden ízében új, monolit ellenhatalom erőszak-

szervezete volt, hanem – horribile dictu! – egy genezisében és szerkezetében teljességgel heterogén, inkább a bomló régihez, mint a teoretikusan anticipált s önmagát megszervezni próbáló újhoz tartozó szerveződésnek kell tekintenünk. S benne a „rendőr elvtársak” szerepe is nemcsak azért érdekes, mert a legtisztább, mondhatnánk, ideáltipikus formában képviselték az „új” viszonyok közé önmagát átmenteni próbáló régit, hanem azért is, mert a „régí” normák szerint is negatív szerepet töltöttek be: gyáván megfutottak. S velük szemben nemcsak az önmagukat valami új entitásként meghatározni próbáló, de a régi világ öntőformáiban megképződött, s olyanként egzisztáló „terroristák” álltak, hanem az újként föllépni próbáló világhoz semmiképpen nem tartozó, de addigi életük „természetes” kereteit az előtörténet durva anomáliái miatt elvesztő, etnikai és szociális létükben megrendült „székelyek” is, akiket a hazátlanra válás fenyegetett. Bizony, tesszik vagy sem, de nem az antikommunista sztereotípiák szerinti alkalmi koalíció volt ez! (Semmiképpen nem véletlen azonban, hogy még évtizedekkel később is „élt” ennek az alkalmi szövetségnek a nyoma. 1951-ben, a kitelepített Verbőczy Kálmán érdekében Lukács támogató nyilatkozatot adott, hangsúlyozva, *„hogy Verbőczy Kálmán, mint az úgynevezett székely zászlóalj parancsnoka egy ideig az én hadosztályom (mint a Sárói-Szabó-féle önálló dandár [...] része) működött. Ez idő alatt nemcsak megbízható és kötelességtudó, hanem rendkívül bátor parancsnoknak bizonyult, aki kritikus időkben, például a Tiszafüredi hídfe kiürítése alkalmával hidegvérrel és elszántságról tett tanúbizonyságot.”* [ÁBTL 3. 1. 5. 09975/3. 230. fol.]

Lukács pedig, az antikommunista retorika érvkészletével ellentétben, Poroszlón valóban maga is ambivalens szerepet töltött be. Kényszerűségből, jobb híján, önmagával is ellentétbe kerülve a „régí” gyakorlatot vette át és folytatta, olyasmit csinált, amivel, mint teoretikus, legalábbis szemben állt, s aminek megváltoztatására törekedett. Ez valódi ellentmondás, utólag sem simítható el. De, s ez végképpen nem illik bele az antikommunista retorikába, menet közben éppen ő volt az, aki – mint kiderült – enyhített az átvett gyakorlat brutalitásán. (Harminckettő helyett „csak” hat kivégzendőre szűkítve az eljárást.)

Ugyanakkor, s ez is szignifikáns része a történetnek, a poroszlói esetet „elítélő” (valtaképpen a saját céljaira fölhasználó) megtorló hatalom, a „büntető igazságszolgáltatás” szerepében föllépve, nem végezte el még a történések hozzávetőlegesen pontos rekonstrukcióját sem – s úgy ítélkezett. Ám a cselekmények jogi (át)minősítésével, inadekvát módon, az eseményeket kriminalizálta. S ezzel, egyáltalán nem mellékesen, a maga részéről is erőszakosan lezárta a társadalmi önkorrekció lehetőségét és folyamatát, a változtatni próbálókat pedig – általánosító, univerzalisztikus érveléssel – stigmatizálta. Igazságszolgáltatás helyett a fölbomló és súlyosan deformálódott rendszer restaurációjának indirekt igazolását adta.

A poroszlói eset tehát, ha tárgyyszerűen rekonstruáljuk, nem, vagy nemcsak Lukács Györgyöt „kompromittálja”, hanem magukat a hajdani s mai stigmatizálókat is. Az viszont tény, ez az eset (is) felhívja a figyelmet a modernitás viszonyai közepette realizálható történeti cselekvés mélyen antinomikus természetére. S ennek az összefüggésnek az érvénye alól így vagy úgy sem a viszonyokat rögzíteni, sem a viszonyokat megváltoztatni akarók nem vonhatják ki teljesen magukat. Maga a lehetséges cselekvés szükségképpeni szervezete és dinamikája feloldhatatlanul ellentmondásos.

Források

- A budapesti államügyészség 45163/1919. 6. ü. sz. vádindítványa Saskói Miklós ügyében. BFL – VII. 5. c – 11438 – 1919
- A budapesti büntető törvényszék K. gy. 11438/1919. sz. ítélete Saskói Miklós perében, 1920. jan. 13. BFL – VII. 5. c – 11438 – 1919
- A Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. Fegyenc-törzskönyvek (1920). BFL – VII. 101. c – fegyenc. I – 4579
- Pap (Saskói) Miklós rehabilitációs ügyének iratai (1958). BFL – XXV. 4. a – 1840–1958
- Pap (Saskóvy) Miklós születési anyakönyvi bejegyzése. Bp. VII. ker. 384/1899. folyószám
- Saskóvy Miklós és Nagy Terézia Franciska házasságkötési anyakönyvi bejegyzése. Bp. VIII. ker. 1840/1919. folyószám
- Lukács György támogató nyilatkozata Verbóczi Kálmán kérvényéhez (1951) ÁBTL 3.1.5.09975/3. 230. fol.

Irodalom

- A *bűnhődés*. Ítélet a 17 terrorista ügyében. Egy halál, 2 életfogytiglani fegyház. Egri Népujság, 1920. dec. 8. 2.
- A *legnagyobb kommunista ügy az egri kir. törvényszék előtt*. Egri Népujság, 1920. nov. 25. 2.
- A *megtizedelt zászlóalj*. Budapesti Hírlap, 1920. jan. 14. 7.
- A *terroristák bűnpöre*. A királyi ügyész tetemre hívja az emberi fenevadakat – Halálbüntetést kér [a] bűnösökre. Egri Népujság, 1920. nov. 30. 1–2.
- Bayer Zsolt 2015: *Morál és tudomány*. Magyar Hírlap, júl. 13.
- Bayer Zsolt 2016: *Tűrhetetlen* (6.) Magyar Hírlap, márc. 4.
- Bánlaky József 1928/1942: *A magyar nemzet hadtörténelme I–XXII*. Bp. Online változata: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0024/3038.html>.
- Címtár 1916*: Budapesti cím- és lakásjegyzék. Kiad. a Franklin-Társulat. 1916. Huszonhetedik évfolyam. Bp.
- Címtár 1922/23*: Budapesti cím- és lakásjegyzék. Kiad. a Franklin-Társulat. 1922–1923. Huszonnyolcadik évfolyam. Bp.
- Címtár 1928*: Budapesti cím- és lakásjegyzék. Kiad. a Franklin-Társulat. 1928. Huszonkilencedik évfolyam. Bp.
- Dancza János 1977: *Két mártír*. 19–21. r. Népujság [Eger], máj. 4. 4., máj. 5. 4. és máj. 6. 4.
- Gerencsér Miklós szerk. 1993: *Vörös könyv 1919*. Lakitelek: Antológia Kiadó
- Gottfried Barna 2008: *Kurucok és internáltak*. Székelyek a vörös és a nemzeti hadseregben, ill. román fogságban 1919–1920. Székelyföld, 1. sz.
- Ítélet előtt*. Perbeszéd a monstre kommunista bűnpörben. Valamennyi bűnös gyilkossággal vádolva. Egri Népujság, 1920. nov. 28. 1.
- Karikás Frigyes 1960: *Nagy József*. = Uő: *A harminckilences dandár*. Válogatott elbeszélések. Bp.: Szövetkezetek Országos Tanácsa, 36–52.
- Lukács György 1987: *Forradalomban*. Cikkek, tanulmányok 1918–1919. Bp.: Magvető
- Lukács György 1989: *Megélt gondolkodás*. Életrajz magnószalagon. Bp.: Magvető

- Mesterházi Miklós 2016: *Szörnyalaktani vizsgálódások*. Lukács György, 1919. május 1. Élet és Irodalom, ápr. 15. 7–8.
- Pro Patria*. Hősi halált halt diákjaink emlékezete tablóval. = A Reálgimnáziummá átalakuló Ceglédi M. Kir. Állami Kossuth-Főgimnázium értesítője az 1925–26. iskolai évről. Cegléd, 1926. 3–22.
- Takács Róbert 2014: *A Monarchia hadserege volt a legveszélyesebb a saját katonáira*. HVG, nov. 16. (Online verzió)
- Vadász István 1986: *Az „őszirózsás forradalom” és a Tanácsköztársaság Tiszafüreden (1918–1919)*. = Füvessy Anikó és Szilágyi Miklós szerk.: *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből*. Szolnok (Tiszafüredi Tanulmányok 2.)
- Váry Albert 1922: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján. Vác: A szerző kiadása

Kabdebó Lóránt

A hangtalanság hangjai

(Milyen kort jellemeznek Tőzsér Árpád „összes” versei?)

*Művirág gyökerét ne keresd, ne áss:
földre plexi-lét nem emlékezhet.
Nincs visszatérés, se örök, se más:
mű-istenekben nincsen kezdet.*

*Leomlott Rómaként a nagy Trade Center,
helyén mítosz és mély hold-árok. –
Lehullt a rózsza, és lehull az ember,
tükkörcserép közt műgyopárok.*

Két találkozás. A hatvanas évek legelején egy kezdő miskolci tanár a pedagógus-szakszervezet szervezésével – így juthattunk akkor csak „külföldre” – egy hajó kabinjában pár napot töltött Pozsonyban. Láttam az akkor még középkori lepratelepre emlékeztető óvárost, melyből mára már csak a kiglancolt Jó Pásztor ház büszkélkedik, és megkerestem a magyar nyelvű magazin, a *Hét* szerkesztőségét. Egy-két kritikám talán már meg is jelent akkorra, de folyóiratunk, a később Tandorit és Oravecz Imrét, meg Ágh István *Harangszó a tengerészért* című poémáját Magyarországon először közlő Napjaink még nem létezett. Két költő beszélgetett el velem bizonytalankodva, Ozsvald Árpai (aki egy Arany János-kéziratot mutatott, én nyomtatott reprónak véltem, de utóbb itthon kiderült, eredeti, és az Arany-kutató Sáfrán Györgyi régóta kereste hollétét) és Tőzsér Árpai, akit több magyarországi költővel hoztam össze már magam is szerkesztő koromban. Aztán valahogy elkerültünk egy életen keresztül egymást. Idén, a Könyvfesztiválon találkoztunk újra, ahol a 80 éves költőt köszöntötték az évfordulások műsorában. Sose írtál rólam – panaszkolt; sose küldtél könyveidből – fanyalogtam. Elkérte címemet, és nemsokára érkezett „összegyűjtött versei”-nek gyűjteménye. Szerencsés kézzel, a címet követve nyitottam ki a kötetet, kezdtem olvasni, és felfedeztem, hogy természetesen kapcsolódik ahhoz a költői mezőhöz, amellyel az utóbbi évtizedben magam is foglalkoztam, valaha egy tanulmánnyal nyitva a sort, amelynek rövidített változatát épp az a folyóirat közölte, amely számára most készülök egy Tőzsérről készített portrét alakítani.¹ „Ebben a percben érkezett meg szépen csomagoltan a könyved. Nem álltam meg, a címet követve beleolvastam, és persze körülötte. És hallom századunk emberi panaszát és ellenreményeit. És visszhangzom: »Hamlet királyfi, én?« Sajnálatos lett volna, ha írásaim közül kimaradsz. Nagy szövegek ezek a versek. Melyeket fájdalmasan követtem századunk lírájában. (A mi, a huszadik századunkat értem, aminek átélését figyelem az új korba. Kor?) / Kedves Árpád, szóval köszönöm, jó lesz ez a szöveguni-verzum és magatartásvizsgálat ezzel a hőhullámmal szemben, ami a következő napokban vár ránk. Köszönöm a kötetedet. Éppen ezt vártam mostanában. Jó lesz írni róla. / Szeretettel, L-t.”

1 A huszadik századi költészet nagy pillanatai, Forrás, 2009. 10. szám, 35–80.

Írni róla? Nemzedékünk helyt nem találásáról, mégis kort jellemző sajátosságairól. Észrevenni, hogy az európai líra poeticája és pozíciója változik meg éppen ekkor. Megtalálni azt a kötődést, amivel Tőzsér Árpád részese és tudatosítója lesz mindennek.

Nem véletlenül szerkeszti az „összegyűjtött versek” mellé legfontosabbnak tartott kritikusaiknak vélekedését is. Olvasni segít? Magyarázni akar? Tükrökben láttatni magát? Szerintem azért, amit Németh Zoltán nyitómondatában mondott ki róla: „Tőzsér Árpád kivételes alkotója a magyar költészetnek, életművében a 20. század második felének legtöbb lényeges irányzata, stílusformája, nyelvezetési problémája kimutatható.” És mindegyik kritikusa hasonló rányitással él, elhelyezve-szembeítve korában poétikai, etikai, etnikai, filozófiai pozícióját.

Nyitva lenne a költészetéhez vezető aranykapu? Sok nyitott kapu gyűlt imigyen – de maradt még kapu, amelyen én az utóbbi évtizedben nemzedékünk költői mezőjébe ki-be járok. Talán kísérhetem Tőzsér Árpádot ezen keresztül is. Úgy hiszem? Remélem.

* * *

Erről az Euphorboszról beszélnek. Ki ez az Euphorbosz? Sarokba állított alakja a századvégről kihívóan válaszol vissza a századelő nagy felfedezésére. Azt T. S. Eliot fogalmazta meg, de tudta ezt Ezra Pound, Gottfried Benn, Blaise Cendrars, Kavafisz, de hát erről szólt valahai tanulmányom.

*Am an attendant lord, one that will do
To swell a progress, start a scene or two,
Advise the prince; no doubt, an easy tool,
Deferential, glad to be of use,
Politick, cautious, and meticulous;
Full of high sentence, but a bit obtuse;
At times, indeed, almost ridiculous –
Almost, at times, the Fool.²*

Csak hogy közben eltelt majdnem egy század! Kiderült, hogy ha meg akarod érteni a huszadik századot, akkor tudnod kell, hogy ez a Prufrockék százada. Előbb Prufrock furcsa, maszkos alakjának megjelenése, utóbb majd a „prufrockok” jellegzetessé válásának kora. Tőzsér cím- és névhasználatával: Euphorboszék, a köztes emberek ideje. Ahol a meghatározó célszemélyt és a célzóknak esetleg megkegyelmező császárt, az Augustus-féle figurát egyként „a történelem majd talán inkább »sunnyinak« nevez, s nem »isteninek«”. Ahol a lényegét „körülbeszélésben” lehet megjeleníteni. Lehet? Minden esetben körül kell beszélni. Mert csak így lehet korunkat (korunkat?) bemutatni. Minden történetben minden akár feje tetején is állhat. Például Euphorbosz, az éppen nemrég felszabadított rabszolga lehet egy dugába dőlt állam-merény kezdeményezője? És minden maszkos-rangos szereplő csak résztvevő benne? Élén a császárral?

Persze a huszadik század első felében, még a nagy háború előtt, amikor Eliot Prufrockot fogalmazta, meg amikor Szabó Lőrinc 1932 táján a *Te meg a világ* című kötetében az emberi személyiség felbomlását fájlalta látomásaiban, akkor még mindez átmeneti állapotnak látszott. Amikorra Tőzsér Árpád Euphorboszt mintázza, már a század második felében élünk, láthatjuk a teljes tájképet csata után. Az emberi történelem bizonyossá vált bizony-

2 Vas István fordításában: „Csak a kíséretből egy úr, ki épp annyit tehet: / Egy csoportot növel, elindít egy-két jelenetet, / Tanácsot ad a hercegnek: no, nem éppen kolonc; / Alázatos, örül, ha kell valahova, / Politikus, eszélyes, vigyázat a szava, / Nagyon szentenciózus, de egy kissé mulya, / Olykor szinte komikus figura – / És szinte – olykor – a bolond.”

talanságait összegezheti. Sőt, az emberi létezés iróniáját is át kell élnie. A teljes szerepcserék korszakát. *Szerep nélkül*:

*Másokból felül, belőled alul lebeg ki
a lélek. Elleng, belevesz
a kórházi bidék gödrébe. (Stilizáld
szelleted, így lesz hiteles!)*

Valóban „szerep nélkül” maradnak az emberek? Tőzsér éppen Szabó Lőrinc *Vezér* című versét boncolja, hogy eljusson idáig. Az élet, a történelem átalakul komédiává, amelyet költők megírnak, a tömegemberek életük során nézőivé válnak. Yeats ezt szinte fordíthatatlanul fogalmazza a maga pontosságában:

*Hector is dead and there's a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.*

És amint a költők eljutnak a „tragic joy” szemléletbe, máris egy újabb fokozatba siklik szemlélődésünk. A szereptelenség lefokozódik a szerepcserébe. A vezér „sunyi” császárként mutatkozik, a rabszolga pedig az egész római birodalmat gondolkozásában tovább tájoló szellemként jelenik meg. Ekkor már szereptelenül vannak jelen a versekben bemutatható szereplők. Tőzsér életműve egésze, az ő sajátos „tájképe” címéül joggal választhatja ezt a verset: *Erről az Euphorboszról beszélük*.

*Panthoosz fia, Euphorbosz afféle
adalékanyag a trójai hadak keverékében.
Mindig másban van jelen,
s más tehetségével vegyülve
jeles dolgokra is képes. Többnyire
Hector pajzsa mögül lövöldöz.*

*Ő abban mester, ahogyan
mások szándékát jó előre megérzi,
s az idegen indítékokat sajátjaihoz
adagolja. Így nyilazza le Protesziláoszt,
az első, trójai partra ugró akháj, később
Patrokloszt is így sebzi meg – orvul.*

*Hectornak aztán a sebesült görögöt
leteríteni már gyerekjáték.
Erről az Euphorboszról beszélük, hogy
a lélekvándorlás hitét is ő csempészte be
Hellászbá, Ázsiából, s ő maga később
Püthagoraszban s másokban öltött újra testet.*

Ezzel kapcsolódik bele a huszadik század második felének teljes valóságmezejébe Tőzsér Árpád költészete. Kora süllyedtségét bemutatni fürkésző iróniával tekint szerte a világ történetében. Minden lefokozodottságra érzékeny tekintettel. Kitűnő érzékelőkészséggel, „Múzejumot” gyűjtő magaelszánással. És pontos magyarázóképeszséggel feltárva a lényeg lényegtelené válásának pillanatait. A szerepcserék embert kiszolgáltató

jeleneteit. Alapvető költői adottsága: a megsemmisülés elmagyarázásának nagyszerű verssé alakítása.

* * *

De hogyan lehet ilyen – világtörténelmileg teljes – „tájképet” beilleszteni a századvég költői szeletébe? Hogyan jön létre Tózsér sajátos kis „köztes”-sége ebben a nagy „köztes”-ben? A témabeli bizonytalanság poétikai biztosságtudatát meg tudja-e találni? A hangtalanság hangjait hallhatóvá tudja-e varázsolni? Lényegében: képes-e saját költészetet formálni, és ugyanakkor részt venni kortárs költők kórusában?

A nyíltság fedezete: nyíltan ki meri mondani, hogy mi az, amit tud, és mi az, amit nem. Hihetően. A semmit nem tudás hitelesítője. Lezárja a múltunkat. Sajnos bele is zár mindnyájunkat. Egy nem létező valóságba. Amely mégis létezik. A maga megírt ironikus poézisében.

Hiszen aki éppen a lezáratlanságát fogalmazza-magyarázza, formálja verssé, az hogyan tudna önmagáról mint egészről hitelesen beszélni? Ezt a létet csak körülbeszéléssel formálható hangtalan hangokon lehet megszólaltatni. Egy-egy maszkos „beszélő”-re bízva jelenlévőségét ebben a világban. Hogy pályává alakuljon, ezért kell Tózsér Árpád költészetéből kilépnie a változatos „maszkos” beszélőknek. Egymásra utalva, egymást kiegészítve-magyarázva, de minduntalan a továbbalakulást is biztosítva. Ezért is beszélhet „Tózsér Árpád poétikái”-ról Németh Zoltán.

Ezek a beszélők viszik tovább, éltetik Tózsér pályáját. De a költő – ez közmegegyezés – nem azonos teremtményeivel. Kívülük áll. Mégis pályája a rá szabott létezés mozaikjaiból rakható össze. De összerakható-e? Ha sikeres költészetet formál.

Itt kínlódom Tózsér pályaképével. Ő egy életen át ezt a hiteles biztosságtudatot veszíti el a maga meg-megújuló formáltságával. Nemzedékével együtt. Elveszíti tudatosan, hogy föléje kerüljön: öntudatosan. Meri vállalni a másságot önmagán belül. Élni egy életrajzot, megszólalni különböző maszkos szövegekkel, és mindezt belehelyezni a teremtett világ egészébe. Heideggerül szólva: a most-pontokra-szakadt történetet szembesíteni az abszolút idővel.

És itt jön segítségemre egy másik rátekintés a mi korunkra. Páskándiból indul. Amikor a vallatótisztje azt mondja, *„Beszéljen, mert már úgyis mindent tudunk magáról.”* És Géza azt írja: *„Mit tudtok mindent? Hisz én sem tudok magamról semmit.”* És hogy ez jó, de triviális. Vagy legalábbis bizonyos gondolkodási modellben ez kevés, elvárható. (Önbizalom, elhivatottságtudat – és örök kétkedés együtt. Utóbbi lehet bevallott vagy titkolt.) De lehet rajta még egyet csavarni. *„Beszélj, úgyis mindent tudunk, amit tudni akarunk. Felépítettünk már. Az vagy, akinek akarunk, akinek mondunk, akire szükségünk van.”* Illetve: *„Nem tudom, ki vagyok, mert amíg zajlik a játszma, a vallató-vallatott idegőrlő-félelmetes-kínzó-bujócskázó fejbensakkjátszmája, addig én sem tudom, hogy ki vagyok.”* Így lesznek Tózsér „beszélő” maszkjai kitalált szereplők. Azok, amiknek kitalálják magukat.

Igaz és kitalált, és a kitalált (vagyis nem igaz) igaz lesz, mert megvalósítják. Megélik. Ez a mi nemzedékünk alapbaja a világgal. Hogyan fogalmazzuk meg a magunk számára a magunk létezését. Amikor magunk sem tudjuk: melyik mozdulatunk segíti előre a világot, melyik fogja vissza. És ugyanez a kimondott szóra, a leírt mondatra érvényes.

Míg a (huszadik)századelőtől az irodalmi hős írott szereplővé lefokozódásával, Hamlet prufrockizálódásával a hősi lét feláldozását gondolja át a poétika, addig a század második felére éppen a hőstelenítés eseményességével telítődik a világ poézise. A tragédia felváltódik elégiára, a rosszal való szembeszállás tragikus szépségét a túlélés megszervezésének „alakos”, „maszkos” változata váltja fel. Mentés és önmentés. Szervezés és etikai átgon-dolás. Esztétikum: amely a hősi alakzatot és az ironikus önfelmérés hol kétségbeesett, hol

azt korrigálni akaró változatait próbáltatja nem az egyes emberrel, de az emberiséggel. Ezt a poétikában elkövetkezett szerves változást jeleníti meg a most boncolásra kerülő kötet Csehy Zoltán szemében legsikerültebb verse („*minden idők egyik legjobb Tózsér-szövege*”), a *Panem et circenses*, amely megtalálja a most-pontokra-szakadó történeti világban az abszolút idő pillanatát, azt a jelenetet, amely a tragédiából átvezet az elégiába. Az időváltás átélése és megképzése, képpé formálása éppen a huszadik század második felében. A pillanattól az állapotba való átlépés 0 formája. „*Egy intermediális értelmezhetőségre nyitott, kép és szöveg viszonyát is tematizáló, homokóraszerű konstrukcióként jelenik meg*” (Csehy Zoltán):

Panem of circenses

*A polai amfiteátrum innen felülről 2005-ből
nézve jókora zérusnak látszik Nem tudni
mikor emelték A bedekkerék szerint
Augustus idejében 0 táján s Vespasianus
70-ben bővítette ki a vadállatok elé
dobott őskeresztények üvöltésével
Lehet hogy éppen akkor rakták le
az alapjait mikor egy reggel
az, ágyából kikelő Augustus
meghökkenve látta hogy
a lába helyén is fej van
s az időszámítás előtt
és időszámítás között
húzódó egyenes úgy szeli
ketté akár a kártyák királyait
a felező vonal Így lett a
0 formájú amfiteátrum*

*kezdete múltnak
s jövőnek zérus
egy kétfelé mutató
számsor közepén
A cavea legalsó fokán
állva kiáltom Panem
et circenses s nézem a kövek
mohos arcát földérül-e az
ismerős szóra Az arénában
két gladiátor vív pontosabban
az egyik immár hálóbba kötve fekszik
a másik a fekvő mellén térdel
a felsőből az alsóba reménytelenség pereg*

És ha ezt – esztétikai problémává formálva – megképzí, a kötet következő versében le is fordítja egyszerre az ókori ezüstkor és a Biblia nyelvére.

Néhány fő probléma az ezüstkori Jeruzsáleméből

„...phthenszomai problémata ap arkhész
Szeptuaginta, 77. zsoltár, 2. nk

1.

A szanhedrinben konok főpap, a zsigereiben vad szikariosz s a forumokon higgadt Róma-barát Kajafás fő problémája Pilátus: Ha a cinikus helytartó szabadon engedi a szentenciáinak láncáról Jézust, a zelóta csürhe vérszemet kap, s fellázad. Pilátus csak ezt várja: azonnal beavatkozna, cohorsait ráeresztené templomainkra, maradék történelmünkre, és zsidó kultuszaink is végső veszélybe kerülnének.

2.

Pilátus fő problémája a felesége, Barbata asszony, akinek kedvenc ékköve a topáz, s vág a nyelve, mint a hentes bárdja. A helytartó, a közeledő húsvéti ünnepek előtt, több tisztjével s a tisztek asszonyaival a betlehemi tavakhoz készül kikocsizni, s Barbata kikötötte: erre az alkalomra Jeruzsálem legszebb ékkövét kéri. Pilátus a nyakék árát Kajafásékból igyekszik kisajtolni, cserébe a kegyért: Jézust mégiscsak megfeszíti.

3.

Barbata asszony fő problémája. Heródes Antipasz felesége, a koromhajú és -lelkű Heródiás, aki férjét, a papucs tetrarkhát már jóval a betlehemi lakoma előtt Alexandriába zavarta, hogy a legjobb ötvösmesternél négy tallérért valódi smaragdot, másik négyért pedig görög himationt vásároljon öles, de amúgy tetszetős alakjára. Barbata, nyakában Kajafásék olcsó kövével, testén egy közönséges római ronggyal, már előre szégyenli magát.

4.

Heródes Antipasznak s asszonyának, a koromhajú Heródiásnak a jelen pillanatban Jézus a legfőbb problémája, akit a tréfás kedvű Pilátus mint Antipasz unokaöccsét s ekképpen jogos trónkövetelőt küldött hozzájuk. A gyáva Antipasz felfelé, Heródiás lefelé licitál: ha Jézus eláll a trónköveteléstől öt, négy, nyolc, hét, tíz tallért kap. Jézus nem válaszol, messze néz, Antipasz azt hiszi, kevesli a pénzt, Heródiás, dühében, királyi maskarába öltözteti Jézust: legyél hát király!

5.

Jézus fő problémája: Múlják el tőlem a keserű pohár, de ne általam, hanem az Atya által! Jézus úgy érzi a kereszten, ő most Ábrahám s Ízsák is egy személyben: Ábrahám a hitben s Ízsák a gyötrelemben. Az utolsó pillanatig várja a kóst, amelynek majd, helyette, az Atya a vérét ontatja – hiába. A feltétlen hit működése egy személyben talán nem elég szemléletes! A mindig képekben szóló Jézus torkából most pörén tör fel a legfőbb probléma: Én Istenem, miért hagyta el engem?

A 0 pont. Két felől nézve. A tragikus szempontot követve, a pusztulás heroikusságát az iróniával fűszerezve. És az új kezdet megidézését, a Megváltást, mely bevezetett az iróniába, belőle mégis kivezethet. Én ezt a Tőzsér-verset tartom a legfontosabbnak. Eliot *Mágusok vonulásának* folytatásaként. Beteljesítéseként. Alkalmazásaként egy evilági poétika elkezdődéseként. A hősök korának zárása, a „maszkos” beszélők világának megjelenése. Magam poétikai metaforájával: Hamlet királyfi és Prufrock korának váltása, Arany János fordítói bölcs előrelátásával: „A többi, néma csend.”

Olyan vers, amelyet mindazon magyarul verselő költők életművéből idézhetnék, akikkel, mint „klubtársaira”, egymásra vonatkoztathatja saját költészetét Tőzsér Árpád.

* * *

Az ő felsorolásában: Tandori, Tolnai, Oravecz Imre, Orbán Ottó, Cselényi, Szilágyi Domokos. Miként látja önmagát megjelenni ebben a mezőben?

*Ha én azokra a bizonyos „hatvanas évekre” gondolok,
nagy, kopaszodó, szögletes homlokot látok,
a féltékenység zöld szeme vizslatja alóla
Prága, Varsó, és Párizs költői iskoláit.
A homlok s a szem enyém, s enyém a féltékenység is –
Koncát féltő kutya módjára morogtam mindenkre,
akiben több költészetet sejtettem, mint magamban.
A legféltékenyebb természetesen magyar
nemzedéktársaimra voltam,*

És miként szövi közéjük magát, a mezőt egyeztetve, már önmaga köré kötözve befejezve verses összerelő seregszemléjét:

*Elégtétel számomra viszont, hogy egykori virtuális
jalousionistáim híre-neve a hatvanas évekkel
távolról sem múlt el, sőt gloriolájukban
mintha éppen most fénylene föl úgy istenigazában a fémgőz.
Egy keserű homéroszi kacaj kíséretében azonban
kénytelen vagyok e „jalousionistákat” arra is emlékeztetni,
hogy minden nemzedék az Isten igazába való távoztában
szokta önmaga méreteit robbanásszerűen telenőni.*

Tőzsér Árpád beérkezése megérzésének pillanatában, ironikus székfoglalójában „jalousionistáknak” titulálja a kor (kor?) poétikájának megértésére alkalmas társait – magam a „prufrockok térhódítására” berendezkedő poétika vállalóiként tekintek rájuk. Akik sajátos kettős látásra kényszerültek: egyrészt látják, amint Prufrock egyszeri sajátos szereplehetőségből tömegjelenséggé szaporodik, másrészt ezt a menekülési hullámot poétikai gyakorlattá váltak költőként alkalmassá formálni. Tematikailag: kétségbeejtő állapot elúrhodását jajongják; poétikájukban: megszólalási lehetőséget nyitnak ennek a „maszkos”, ortegai áramlatnak. A tragikus szemlélet váltását érzékelik elégiai hangnemekben: fájdalommal keresik az emberi létezés folyamatosságának derűjét, és közben éppen a maga iróniára csábító kiábrándulásában tekintenek a világtörténelem embert megalázó jeleneire. Derűvágy és ironikus sunyiság. A Finnegan álmát keresők a Tőzsér által „Múzejumnak” nevezett homályban botorkálnak. Mintha Rudolf császár elvarázsolt Prágájában.

Hogyan, miért képes éppen Tózsér Árpád ennek a költői formálásmódnak a tudatosítására. Legyen példázat a *Faustus Prágában* című dialógokba és jambusokba szedett története. 2005-ös megjelenési dátuma ellenére éppen az önmagára találás 0 pontjától jellemezhető a tózséri költészet egészének jellemzője, végül is összegezhetője. Ebben a művében sikerült megjelentetnie egész vállalt és formált költészete, poétikai váltásának felszabadult hangnemet: a kiszolgáltatottságot, a kórházi környezetet, a nemzeti és történelmi bizonytalanságot. A poétikai levitálást. Annak egyszerre patetikus és ironikus kifordítottságában. Ennek egyszerre hívó és hezitáló változatát egymásba öltetni. Megmutatni, a most-pontokra-szakadó jeleneket bambán jelenetezni, és ellenében egy-egy pillanatra az abszolút időt felcsillantani: visszaemlékezni az elveszett paradicsomra. De kétségbeesetten látni Kain világát az Édentől Keletre. Élni ebben a „köztes” világban. Miként azt Madách elindította a nyolcadik színben. A Prágai Szín a legalkalmasabb az átváltás megformálására a tragikus és az elégikus hangoltság között. Benne még a történelem generálta összes probléma, a teremtettség világmindenség értelmezése, a tudás, a női eszmény mint tragikumot hordozó gyűanyag, és a mindezzel szembeforduló, ironikusan az életet, tudományt, nőiséget átértelmező életmódfelfogás között. A hit és tudás súlyos dilemmái és az üzletté váló csillagjósolás és udvarlás váltásának bemutatathatósága. Mindehhez Tózsér Árpád hozzáadja az etnikai szembenállások közép-európai konglomerátumát. A madáchi Kepler hordozta tudósi és udvaronci szembesülést, valamint a (Szenczi) Molnár Albert, valamint a pfalziak szerepeltetésével behozott, a reformációt kihasználó nemzetiségi problematikát. Bocskai árnyképének és az angol forradalomnak a cseh nemzeti törekvést felizgató jelenlétével fel is emeli, le is fokozza a tragikus szintet törölő formáltságúvá a narratíváját a verses tájképnek. És miután mindebbe belehoz egy lefokozott Faust-történessorozatot, ezzel az európai történet magas pontja ellenében egy közötte-életlehetőségre törekvést kiformáló, a személyes cselekvést elhagyó, a kiszámítottan élni kívánó átélési szindrómát telepít verseszéde meghatározó formáltságába.

Mindezzel Tózsér Árpád verseszédével a világtörténelem bármely szögletében érvényes élet-lefokozást tesz lehetővé. Nem azért, hogy az ember jelentőségét lefokozza, hanem, hogy a tömeggé válásban az értékvesztés felmutatásával éppen hogy a túlélési esélyek lehetőségét helyezze poétikája meghatározó szempontjává.

Tózsér Árpád emberképe nem az egyetlen vállalásért küzdő személyiséget emeli a hősi cselekmény meghatározó erőcentrumába, hanem éppen a tömegemberré átalakuló személyes megjelenések „maszkos” tehetetlen korlátozottságát hangsúlyozza. Nem mintha mindezt elfogadná. Sőt! Mindezzel szembefordulva éppen az emberi kicsinyesedés kényszerét hangsúlyozza. A kényszer és az általa oly igen hangsúlyozott menekülésszinten való életvitel elfogadásának fájdalmas iróniáját teszi költészete állandó formameghatározó alakulásává.

Nevek, történesek utalásszerű megjelentetése emlékeztet az emberi kreatúra meglévő lehetőségére. A megváltottság értékes állapotára. Hogy azután a verseiben éppen mindennek a lefokozódását sirassa, kacagja, szenvedje el. Ezért fedi maszkkal a költőt: aki éppen az ő korára kompromittálja a költészet által eredetileg megjeleníteni hivatott valahai emberi nagyságot.

Az őáltala összegyűjtött költők elégiai hangneme egyszerre a fájdalmas nosztalgia és a kétségbeesett, túlélésre játszó eltömegesedés állapotának megsiratása. Végül is az ő elégiai hangneme nem az Univerzummal összhangba kerülő ember megváltottságát kereső reménykedése, hanem éppen az ezzel szembemenetelő megalázottság fájdalmas elsiratása. Annak bemutatása, miként adja fel az ember mindennapi életmenetében a teremtés pillanatában magába szívott nagyság lehetőségét. Minden egyes verse az ember lehetőségének elvesztését magyarázza el. Ezzel fel is mutatja ugyan magát az önmagában megformálható

lehetőségeit, de éppen ennek fokozatos feladását, kicsinyessé alakulását mutatja fel, mint egy „Múzejumban”. Miként azt az általam legfontosabb kötetének érzett *Finnegan halála* címűben fájdalmas öniróniával elmagyarázza. Ez az oktató-magyarázó hangnem a legsikertelenebb korszakjellemező ebben a költészetben. Tehetetlenségünkre ébreszt, mégis ott élnek oktatásában az emberi nagyság lehetőségei. Egy másfajta elégia épülésének igényét táplálja ezáltal önmagába, és ezzel olvasóiba. Van lehetőség a lehetetlenség világában? A menekülés ezáltal válhat a „talán” kidalolásává. A hit benne él szövegében, de verse a kort mutatja fel, amely éppen ennek mond ellene. A túlélés – az általa értelmezett elégia – éppen ebben a feszültségben feszkei meg magát. Ars poeticává, avagy csak a menedék reményévé. Mindenesetre gúnykacaj kíséri, amint jellegzetes hangnemévé alakul.

A köztesség, a kisebbségi függelem Tőzsér Árpád költészetében poétikus formált-ságot szervező erővé vált. Tematikai lefokozottsága nevet is szervezett köré: Mittel Ármin. Aki korát meghaladóan világtörténelmi figurává alakította önmagát: akiről, mint Euphorboszról beszélnek ebben a szöveguniverzumban. Dr. Mittel Ármin-Euphorbosz függelmében a hangtalanság hangjaira szolgál rá. Cselekvéselés emberi létezése helyett a függelem körülbeszéltségét hordozza létezéseként. A cseh és szlovák satuba fogott magyar, katolikus és protestáns függőségben kiszolgáltatottan pusztulásra készen tekintget szerte. Mert ez a függőség csak egy kis példázat az időben szétterülő nagyvilágban, az eljátszott aranykort követő másodlagosság ezüstkorában. Valójában Mittel Ármin is, Euphorbosz is maszkjai – millió társaikkal együtt – annak a Tőzsér-Keplernek, aki kilátva ebből a függelmi rendszerből, átgondolva egyfajta teljes világ- és emberképet, mégis beleidomul ebbe a függelmi rendszerbe.

Kepleri tekintettel az Univerzum lényegét áttekintve hogyan lehet a túlélésre várva függő kreatúrákként vállalni ezt az ironikusan számba vehető életlehetőséget? Madách Prágájában élni Párizsa, de még Londonja nélkül is. Megrekedten. Az Euphorbosz-létbe zárva. És tudva, hogy ez nem is egyetlen költői megnyilatkozás formáltsága, de kora (kor?) költőinek kórusa (ő ironikusan így nevezi: „jalousionisták”) egyben. Leírás és reprezentáció. Fájdalmas és ironikus társskereső jelenlét egy biztonságát veszítő világban.

Fekete J. József

Sándor Iván utóbbi könyveiről

A tiszaezlári per és 2015

Sándor Iván 1973-ban tényfeltáró riportútján kerekedett az 1883-as tiszaezlári per eseményeinek nyomába, a per iratait fölhasználva igyekezett tisztázni Solymosi Eszternek a zsidók általi meggyilkolását, rituális fölláldozását állító vád és védelem, ez utóbbit Eötvös Károly látta el, tényeit és a vérvádnak a település lakóira nehezedő hatását, illetve következményeit, ami nyomán megalakult az Országos Antiszemita Párt, amely rövid időre ugyan, de bejutott az Országgyűlésbe is. A per és Eötvös kiállása az ártatlanul megvádoltak mellett országos fölháborodást váltott ki, mert azok kapcsán nemzetközi fórumok vették nyelvükre a korabeli magyarországi igazságszolgáltatást és a közéleti állapotokat. Később jeles magyarországi gondolkodók, közírók arról a fölismerésükről számoltak be, hogy az ország köztudatában a történelemtanítás nyomán hamis berögződés él a hajdani eredményekről és hőstettekről, amivel szemben él egy folyamatosan szított ellenségtudat, egy rágalomtechnika, ami ugyancsak hamis és téves alapokról gerjeszti a nemzettudat negatív tartalmait.

Az eset rövid története, hogy 1882-ben az akkor 14 esztendőös Solymosi Eszter cselédnek szegődött, miként akkoriban sokan mások, majd hamarosan nyoma veszett. Anyja követelésére vizsgálat indult, ami során egy kiskorú kikényszerített vallomása alapján a helyi zsidóságot vádolták meg, hogy a lány nyakát elvágták, hogy vérét belesüssék, belekeverjék húsvéti pászkaájukba, a legenda folytatása szerint a lányt talán befalazták a Zsinagógában. Sándor Iván könyvterjedelmű esszéjében leszögezi, hogy *„a zsidó rítus nem ismeri az emberáldozatot”*. (50.) A nyomozás során egymás után következtek a lefogások, minden vádlott ártatlannak vallotta magát, végül fölmentő ítélet született. Csakhogy időközben fölborult az ország toleranciás tűrőképessége és az erre reagáló nemzetközi közvélemény. A tiszaezlári per jelentős időn át a sajtó figyelmének középpontjában állt, az Egyesült Államoktól Japánig.

A vádlottak védője protestáns hitének üldöztetéséből kiindulva a mindenkori kisebbség, így a zsidóság mellett kötelezte el magát, előrelátón jelezte, hogy rossz irányba vezet a vallási-faji megosztás minden, de főleg a kormány által támogatott vagy eltúrt változata.

A vérvád, vagyis a zsidókra irányuló dühkompenzáció voltaképpen a társadalmi állapotokkal elégedetlen közösség indulatos megnyilvánulása, Sándor Iván szerint ez a vétségáthárítás, amiről könyvében így ír, módosult ugyan, de érzelmi manipuláltsága századunkban se veszített erejéből: *„Minél több kudarcot él át egy nemzet, minél kielégítetlenebbek igényei, annál inkább van szüksége rá, hogy történelmét valamilyen módon kompenzálja. Múltjának idealizálása, mitizálása a fennmaradás pszichikai erőforrása lesz. Sikertelenségeire*

mondvacsinnált ürügyeket keres, kudarcélményeit, felgyülemlett indulatait erőszakos kitérőkkel, hamis vádakkal próbálja levezetni. Keserves történelmi tapasztalatokról önszépítéssel tereli el a figyelmet. Kitér a szembenézés, a döntés felelőssége alól; nem lelkiismeret-vizsgálatot vár, hanem kódosítást a reális nemzeti önismeret szellemének elterjesztése helyett, hazát mentő hőroszokat, mindig túlereje miatt győztes ellenfeleket kreál; az »árulókat, cselszövőket«, a belső ellenséget, amely végső soron »minden baj« forrása, a »megbízhatatlan idegenek« közül választja, a »nehéz múltból«, a »rögös jelenből« önszépítéssel menekül.” (24.)

A tiszaezlári „gyilkosság” nem bűnügy, hanem politikai esemény. Sándor Iván egy Kossuth-idézettel nyomatékosítja, hogy az egész ügynek politikai háttere van, amely a középkor tévképzetei nyomán a zsidókat teszi meg bűnbaknak a kortárs társadalomban. Utána részletesen taglalja, hogy minden korban, minden társadalomban adott volt a kiközösítés, amelyek során szörnyű vádak mellett váltak a fanatizmus áldozatává nép- és vallási csoportok tagjai, mert – Kossuthot idézve – „A nép érzi a nyomort, de nem tud magának okairól számot adni” (50–51.), ennek a feszültségnek a levezetésére születnek a téveszmék és balítéletek, amelyek fanatikus bántalmazásba torkollva terelik el a figyelmet a valós problémákról. A szerző a későbbiek során általánosságban is visszatér a kirekesztés-megtorlás társadalmi problematikájához, annak mechanizmusához, de a tiszaezlári per nyomozási iratait, jegyzőkönyveit, ügyészi és védőbeszédeit áttekintve egy összetett, szerteágazó, több szinten működtetett retorziós módszertanról rántja le a leplet, egyben pszichológiai szempontból is fölmutatja az ember morális tartásának motorját is. A vérváddal terhelték mindvégig tagadták az ellenük fölhozott koholmányokat, ehhez erkölcsüket, a zsidóság őszövétségi történetét, törvényeiket, rítusaikat hozták föl tanúbizonyságként, de mindez bizonyára kevés lett volna, ha nincsen elszánt és végtelenül alapos védőjük Eötvös személyében: „Elnyomó gépezetek, koholt perek, uszító kampányok áldozatait önmaguk akarata ellenére csak véletlen körülmények menthetik meg. De a pusztítást, a manipulációs gépezetek működését akadályozó eszmék, erők, emberek küzdelme is arra összpontosul, hogy az áldozatokat passzív méltóságukból »keserűséggel, de bizakodással viselt« helyzetükből kiragadja, és szembefordulásra ösztönözze, szabadulásuk esélyét nyissa meg előttük. Mi lett volna a tiszaezlári per ártatlan vádlottjainak sorsa, ha nem Eötvös védi őket, ha nem ébreszti fel aktivitásukat, nem szilárdítja meg legtöbbjük elhatározását?” (85–86.) – veti fel a költői kérdést Sándor Iván.

A tiszaezlári per, bizonyítja a továbbiakban a szerző, mindössze egy állomása volt az Európa zsidótlánítását célzó eszme burjánzásának. A perről szóló könyv, amely 1976. május végén jelent meg, későbbi kiadásaihoz írt előszavak teret adnak a szerzői intimitásnak is. A könyv megjelenését megelőzően kilenc évvel a témáról *Tiszaezlár* címmel drámát is írt Sándor Iván, amit 1967. március 10-én mutatott be a Miskolci Nemzeti Színház. A dráma a mostani kötetben olvasható, miként a drámaszöveg kapcsán készült interjú is. Nemkülönben fontos a kötet utószava – címe is szokatlan: „Kossuth nemes, szabad Magyarországa...” –, amiben ugyancsak figyelemre érdemes gondolatokat fejt ki „a lejtőre sodort országról”, „a manipulált emlékezetéről”, a kirekesztés politikájának újbóli erőre kapásáról. „2015-re a parlamentarizmus liberális változatában kifakadó fertőzési góccok hatására stabilizálódtak az újabb struktúrát formáló események. A zsidókat, cigányokat, bevándorlókat érintő stigmatizáció összekötődik a lakosság kormányzati politikával egyet nem értő jelentős részének a nemzetből való kitagadásával. Az újabb fertőzési góccok újraroncsolják a népesség mentalitását.” (235.) Végül: „Hosszú a múlt árnyéka – írtam 2014-es naplómban. Tiszaezlár árnyéka ehhez a múlthoz tartozik. Ha az időre vonatkozó kérdések értelmét kereszük, nem szabadulhatunk attól, hogy a jelen árnyéka is hosszú (lesz).” (236.)

(L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2015)

A történelem gépangyala – válogatott esszék

Talán a fentebbi írásból is kiviláglik, Sándor Iván egyszerre országban és nemzetben gondolkodó író, aki a regényírás mellett terjedelmes esszékben nyúl a témáihoz, a magyarsághoz, a zsidósághoz, az állam egykori és mai politikájához, az általa észlelt jelenségeket igyekszik elhelyezni a világpolitika palettáján, többműfajú szerzőként nem csupán publicisztikájában, de az erre irányultságára is érdemes figyelni egyéb könyveiben is.

Sándor Iván válaszokat keres, ugyanis felvetődő kérdésekből nincsen hiány, ráadásul a múlt és a jelen megértése mellett a (közel)jövő problematikájára is kíváncsi. Jelen kötetében az utóbbi három évtizedben írt esszéinek egyharmadát válogatta össze, hogy szólhasson a *Régmúlt* fejezet cím alatt a parancsuralmi terror okozta következményekről, majd a jelentős magyar gondolkodókról a *Gondolkodó magyarok* fejezetben, utána a kortárs Európa-képről az *Ezredforduló* fejezetben, a kötet gerincét képező Bibó István-i gondolkodás mentén születtek a kötet záró *Új évszázad* című fejezet kortárs világunkat elemző esszéi. A még zárolt anyagként olvasott Bibó-életmű meghatározó jellegű Sándor Iván esszé-írásában, politikai és társadalmi gondolkodásában, korábban kötetnyi terjedelmű esszét jelentetett meg a gondolkodóról (*Leperegnek a nyolcvanas évek. A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka*, 1988), hogy nem titkoltan a „*még maradandó s a már meghaladandó gondolatai alapján mérlegeljem a jelent*” (251.) – írja a szerző. Tapasztalatai elszomorítók. Kuroszava filmjéből idézve: „*Amióta világ a világ, ölte az ember... mindig ugyanazt az utat járja.*” (255.) Emiatt igazi bolondság értelmesnek tartani a világot, hiszen „*nincs kezdet és vég. Minden újra indul és folytatódik.*” (254.) Ezen megállapítás tükrében Sándor Iván látja a jövőt. De nem váteszként, jós látnokként, hanem a múlt és a jelen analitikus földolgozása nyomán, bizonyára ezért nevezte a kötet előszavában (*Egy palackposta üzenetei*) Földényi F. László Sándor Ivánt „*íróttörténész*”-nek, aki itt szépíróként történelmi esszéket – tegyem hozzá: politikai esszéket – közöl, mintha alkotóműhelyébe hívná olvasóját, hogy fikciómentesen tárja föl előtte a huszadik század történetének a magyar nemzetre (is) kivetülő elszürkülését, erős megfogalmazásában: a tények elhazudását, vagy bár elhallgatását, és a következmények arcátlan fényezését, az önámítás intézményes generálását, „*a félresöprés hangyaszorgalmát*”. (13.)

A történelemkutató analitikus alaposságával tekinti át a korabeli dokumentumokat a Don-kanyarban történt tragédiáról, a 2. magyar hadsereg – amely egyébként nem szerepelt a Magyar Királyi Hadsereg korabeli hadrendjében – elképesztő embervesztéséről, amit az állami propagandagépezet sunyi és naiv módon azzal próbált eltussolni, hogy a bakákat nagyon sok településről sorozták be, 2–3 ember hiánya ugyanis ugyanúgy nem tűnik föl egy faluban, mint ahogy 15–20 eltűnté sem egy nagyobb városban. Ez a félrevezető, félretájékoztató, elhallgató (dez)információs politika arra szolgált, hogy az országban féken tartsa az indulatokat. Értésülések nélkül – akinél az információ, annál a hatalom, tenném hozzá – az ország értelmisége voltaképpen nem is szembesült az ifjú magyar férfiakat megsemmisítő orosz vágóhídról, amiről ennek következtében sem a lil-lafüredi, sem a szárszói értelmiségi tanácskozáson, az említett tájékoztatatlanság hiányában, érdemi szó nem esett. Az akkori, bizonyára rosszul választott politikai oldal igyekezett magát kivonni a következmények alól, sietett hirtelen minden ablakot becsukni, lesötétíteni a jelent, egyben a múltat, vele megkerülhetetlenül a jövőt. Aki a múlt föltárására vállalkozik, annak „*a tényemetőt kell kiforgatnia*” (37.) – észrevételezi Sándor Iván, most gondolkodóként, máshol történetkutatóként vagy szépíróként. „*Az intézmények a háborús részvételt, a katonai akciokat mint a fasiszta hadvezetőséggel szövetségben végrehajtott cselekedeteket kezelték, ami tény volt, ám az általános tény és a rossz oldalon vívott háborúba belekényszerítettek személyes sorsa, helyzete között semmiféle különbséget nem tettek. Holott*

nyilvánvalóan többségben voltak azok, akik ha kezdetben talán nem, de a frontvonalakba való megérkezés után, s főképpen az 1942-es őszi-téli összecsapásoktól kezdve kételkedtek abban, hogy az ország határait több mint ezer kilométerre kell megvédeni.” (35.) Az ehhez hasonló elvakultság, a szembenézés igényének, a megfelelő reagálásmechanizmusnak a hiánya vezetett félmillió magyar zsidó megsemmisítéséhez is – írja Sándor Iván. A háború többszörösen átejtette az európai embert, ennek következménye lett a később turista-látványossággá vált/tett Auschwitz, a Gulag, 1956..., ezekről külön esszéikben értekezik a szerző, aki szerint akkor érte újabb sokk a túlélőket, amikor úgy gondolták, hogy 50 millió halottal meghozták a kellő áldozatot a történelem előtt. Ekkor merült föl a kérdés: hogyan tovább? Tadeusz Borowski lengyel író idézve, miszerint Európában szinte mindenki ölt, vagy éppen őt igyekeztek elpusztítani, ezek után képtelenség volt félelem nélküli jövőről álmodni, a remények elpárologtak a háború realitásával szembesülve. A módszeres emberirtás fölvetette morális csőd kollektív élményét egyéni lebontásban tárgyalja Borowski és a lágereket megjárt íróársai sorsa és alkotásaikban fölvetett erkölcsi kérdések nyomán. A Gulagról szóló esszé („*Aki onnan vissza tud térni...*”) ugyanígy az egyéni sorsot emeli az egyetemes félelem, kilátástalanság és elveszettség fekete drapériái elé, Lengyel József életét és munkáit nyomon követve. Az esszé Lengyeltől idézett zárata, 1971-es feljegyzés visszautal mindazok egyéni sorsára, akik emberként, értelmiségiként lágerbe kerültek, megölettek, emigrációba vagy belső emigrációba kényszerültek a múlt század harmincas-negyvenes, illetve negyvenes-ötvenes évek fordulóján: „*Eljön-e / Eljön-e egyszer a kor, mikor érthetetlené válik / amitől féltünk.*” (74.)

Az 1956-os magyar népfölkeléssel, forradalommal három esszéjében is foglalkozik, kettőben analitikus módon, történelmi és politikai elemzéssel, a harmadikban személyes hangütéssel, noha az egyéni tapasztalat, az események személyes megélése az előző két szövegben is helyet kap. A magyar forradalomnak a nemzetközi közvélemény általi pozitív megítélését abból vezeti le, hogy a még közeli, világháborús események által gerjesztett félelem és lefojtás alatt álló, biztonságérzetét porrá zúzó emlékezete által megvert európai ember képtelen volt megfelelő alternatívát vizionálni a gyilkos fasizmus és a diktatórikus bolsevizmus között, az 1956-os magyar forradalomban Európa a reményt, az Énben föllángoló, főlzabadító reményt ünnepelte. A forradalmi események és mindmáig indázó szövődményeiről írt elemzésének szándékát a következőképpen foglalta össze: „*Próbáltam arról beszélni, hogy milyen, csak a magyar társadalomfejlődésre jellemző, és – mögötte – milyen, az egész európai helyzetre jellemző kérdések, illetőleg a múlttal és az újabb apóriákkal való szembenézési hiányok alakították a mai történelmi-tudati szituációt.*

Próbáltam egy »peremtörténetben« univerzalizásokat megpillantani. A közös emlékezni tudás általános megoldhatatlansága nem csak a lelkiismeret, a felelősségvállaló szellem mai megrázó élménye. Belekódolódik az európai ember elfojtásaiba, neurózisaiba, önszembenezésre való képtelenségébe, revánsvágyaiba, indulataiba, s így »megy át« az új nemzedékkel a jövő századba is.” (85–86.)

Ezzel az átörökített problémával két fejezetben is foglalkozik Sándor Iván: az *Új évszázad* és az *Ezredforduló* címűekben. A *Történelem AIDS-virusa* című írásában Szálasi Ferenc és nyilasai 1944. október 15. utáni „tevékenységéről” szólva a szerző dokumentáló és a dolgok mögé néző szándékán átsüt a szépírói narratíva: „*Áll Szálasi Ferenc Budapest terepasztala előtt. Két uja közé csippenti a kelléktárgyakat. A sárga színűekből lesznek az Óbudai Téglagyárból Hegyeshalomig hajszoltak, onnan a gázkamrákba hurcoltak, a budapesti rakpartokon a Dunába lótt, a gettóban legyilkolt zsidók. A terepszínűekből lesznek a parancsmegtagadó honvédek, a felkoncolt katonaszökevények, a tarkón lótt, felakasztott ellenállók. A szürke színűekből lesznek az elpusztuló városlakók.*” (195.) A summa csupán egy része a háborúban elpusztult százezer budapesti magyar névsorának. Ehhez járul a 400.000 vidéki

zsidó származású magyar deportálása, a Don-kanyari katasztrófa számolatlan áldozata, a megtorlások során kivégzettek sora, ami az ország szeme láttára történt, de Horthy németbarát kormányzása alatt, mindezek ellenére, ténylegesen vak lelkesedéssel rohant vesztébe a magyarság. Szálasi rémuralma csupán tragikus végjátéka volt a korábbi politikának, amely, miként az AIDS, gyengítette a társadalom immunitását, olyannyira hatékonyan – írja a szerző –, hogy a magyarság ma is képtelen szembenézni múltjával, dialógust folytatni történelmével. Mert számára a XX. század eseményei a kiüresedést, az univerzális következtetések elmaradásának tapasztalatát hozták, a történelem számára metaforikusan egy képkeret, amiből hiányzik a kép, illetve hamis képeket csempészték helyébe. Ezt a dermesztő amnéziát igyekeztek feltörni a *Gondolkodó magyarok* fejezet példái, köztük a megkerülhetetlen Babits Mihály, Bibó István, Poszler György és Balassa Péter, illetve mások. Fölöttük Sándor Ivánnak az „ismeretlenbe szubverzíven behatoló esszéírás”-a. (233.) (L'Harmattan Kiadó, 2013)

A kő visszahull. Napló 1989/2014

Az alcím ellenére nem egy folyamatos naplót vehet kezébe az olvasó, Sándor Iván ugyanis a regényírástól egy-egy remek, nagyívű esszé megírásáig kedvetlenül ugyan, de intellektuális készletéből mégis vállalva a bölcseledést, kilépett korábban is a fikcióból az esszéírás terepére, a napló is hasonló módon, valamilyen elszakadást képez a szépirói munkától. A demokratikus váltás előszelei után, 1988-ban fogott naplóírásba, miként a főntebb említettekből is kitűnik. Azért, mert ebben a sejtethető, eleve kételkedéssel fogadott módosulásban fölismerete az antidemokratizmus sarjadó csíráját, a nyugati demokráciához történő asszimilálódás lehetőségét, illetve annak történelmileg generált lehetetlenségét. Ezeket a naplójegyzeteket, amelyeket voltaképpen három éven át vezetett, folyamatosan közölte a *Forrás* lapjain, majd könyvekben is, a mostani kötethez, egy 2014-es, csonka naplót is csatolt, mintegy zárszóként a korábbi meglátásai mellé. A *Napló* voltaképpen hónapról hónapra írt esszésorozatot, amiben a bevezető szerint a szerző nem a megtörténttel, a megképződötttel foglalkozik, hanem azzal, ami (ki)alakulóban van.

„Ma sok író csinál mást, mint amit ő tud-tudna a legjobban csinálni. Sok író csinál olyant, amit egy szervezesebben kialakult, nem örökösen félformákba torzuló társadalomban másoknak (politikuskoknak, jogászoknak, publicistáknak) kellene csinálni” – írja 1989 februárjában, majd leszögezi: „Az író számára a perc és a végtelen kapcsolata mindig konstans állapot.” (20.) Később: „Egy esztendő és húsz esztendő, egy esztendő és száz esztendő között nem olyan nagy a különbség, mint amilyennek látod, miközben leírsz két egymástól ilyen távoli számot.” (109.) Ez a konstans állapot ad számára készletet a múlt megértésére és a jelen vizsgálataira, a sorjázó „miért”-ek megfogalmazására. De nem a politikai csatározásokban: „Nem tisztességes mestere szakmájának az olyan író, aki ma nem érzi magát egyre inkább kontárnak a politikában. Az író-gondolkodó (szerencsés esetben) messzebbre lát a hétköznaphoz, a szuverén szellem képviselője, a politikai harc mindennapi lövészárkaiban viszont csak akkor lehet eredményre törni, ha az ember a lába elé is néz, látja a vele együtt menetelőket, a vele szembe menetelőket mozdulatait, és (akarja, nem akarja) ehhez igazítja a lépéseit.” (39–40.)

Pontosan látja, hogy az ideológia kéz a kézben jár a kontraszelekcióval, mind a hatalom, mind az ellenzék esetében, és a Kelet-, illetve Közép-Kelet-Európában dúló hatalmi hisztéria közepette valakinek kenyeret kell sütni, cipőt készíteni, gyereket nevelni, gépeket tervezni, vagyis szakmai tudásra van szükség, ennek megszerzéséhez viszont szellemi felemelkedés, oktatás, művelődés kell. Ott, ahol a politika artikulációja csupán félformákban létezik, a szellemi felemelkedés is hasonló alakzatokba kényszerül, vagyis

elveszíti hatékonyságát. Ennek megakadályozását, a megalapozott szakmaiságot biztosító képzés, a társadalmi felépítmény érdemleges működésének megteremtését – egyszerűen fogalmazva – ezeknek a politikai frontvonalak alóli kivonásában vizionálja, természetesen a történelmi tapasztalatok ismeretében a majdani, többpárti képviseleti demokráciában (1989 márciusában írt sorai szerint) is kételyekkel övezve tudja elképzelni.

A *Napló* visszatérő csomósodási pontjai 1918–1919, 1944, 1956, 1989, Poszler György, Balassa Péter, Lengyel József, Lengyel László, Tamás Gáspár Miklós, Johan Huizinga és Julien Benda, illetve más gondolkodók írásai, a vizionált utak végén fölbukkanó zsákutcák, az elhallgatások és elhazudások, a vállalások és elutasítások, a derékba tört akarások, a „szisztematikus zűrzavar”, ezek köré vonja be az adott hónap politikai eseményeit, a szerző aktuális és korábbi olvasmányélményeit, híradásokat és újságcikkeket, amivel számos irányba indítja töprengéseinek vezérszárait. 1989-es naplójának végén az illúziót-lanságát fogalmazza meg: „A kérdés: lehet-e még diófákat ültetni?” (107.) Ettől a gondolatától folytatja egy költői kérdés felvetését 1990-es naplójának elején: „*hogyan lehet egyszer a végét vetni annak, hogy örökösen mindent mindig előről kell kezdeni*”. (113.)

Sándor Ivánt igazolják a 2016. március 15-i, Budapesten történt események: ünneplés az egyik oldalon, tüntetés a másikon, az ellenzéki pártok egymástól eltérő állásfoglalása. A miniszterelnök a nemzet egységéről beszél, az ellenzék szerint Orbán Viktor és kormánya hátat fordított a nemzetnek, elárulta a magyarságot. Úgy vélhetnénk, politikai patronpuffogatás az egész, de nem az, hanem azoknak az okoknak a folyománya, amelyeket Sándor Iván esszéiben történetvizsgálata, a történelemtapasztalatok, hatásmechanizmusok abszolválása és társadalompszichológiai elemzése, politikatörténeti analízise nyomán origóként tapint ki. Leegyszerűsítve a *másság* köré vonja gondolatmenetét, ami a múlt században lángoló antiszemitizmus után a nemzetállamok létrehozásának óhaja mentén nemzeti, faj vallási stb. intoleranciába csapott át, a mindenféle *mássággal* szembeni türelmetlenségbe, miközben ezen mozgalmak működtetői szem elől tévesztették, hogy ők maguk is a *mások* kategóriájába jutottak, ebből következően, a zsidók kirekesztése elvének mentén maguk is „zsidókká” váltak, a zsidó kirekesztettség és a zsidó félelem eluralkodott egész Európán, hiszen mindenki „zsidóvá” vált valamilyen szempontból, külön tekintettel a külhoni magyarságra. A *mássággal* szembeni türelmetlenség tehát egyfelől vakság, mert nem látja önnön *másságát*, ami valamilyen szinten, valamilyen szférában megkülönböztettként, gyűlölendőként mutatja magát. Van-e esély a homogenizálódásra, a történelem során választott, bedőlt magyar utak egységre vezető harmonizálására? Az eddigi tapasztalatok alapján nincsen, zanzásíthatnám Sándor Iván bőven kifejtett választát: „*Valami nem tud véget érni, miközben valami elkezdődött.*” (171. o.) Bővebben: „*Végre lehetne okulni százötven esztendő magyar történelméből. De mintha aligha... A személyes történelmi-metafizikai lét egysége visszavonhatatlanul széttört. Lélek és tudat ebben a magárahagyottságban ronszolódik tovább.*” (167.)

George Orwell 1949-ben megjelent, 1984 című disztópiájában leírta, hogy a Párt, vagyis a mindenkor hatalom metonímiája képes visszanyúlni a múltba, s onnét eseményeket töröl ki, tesz érvénytelenné vagy manipulálja azokat saját jelentéstartalmukkal ellenkező megnyilvánulássá. Ezt a tapasztalatot, amit a fasizmus és a kommunista diktatúra közel-múltja hozott, Sándor Iván a mára kivetítve igyekszik megérteni, illetve a mából vett példákkal élve megértetni olvasójával, megfeleltetve egymással a múlttá minősült és a megélt történelmet. A kétségeket és reménykedést, a kiábrándulást és az elkeseredett megoldáskeresést megfogalmazó 1989–1991-es naplókra, esszékre 25 év után reflektáló, csonka 2014-es napló alapgondolata, hogy voltaképpen ismét mindent újra kell kezdenünk, képtelenek vagyunk megtalálni a módját ennek a kényszerű előről kezdések

meghaladásának. „Az idő körkörös, mondta a Törpe, minden földobott kő visszahull” (255.) – idézi Nietzsche *Zarathustráját*, egyben értelmezve kötetének címét.

Sándor Iván megírta nagyívű politikai esszéit, de nem azért, hogy beavatkozzon az aktív politizálásba, mert az a politizálás, professzionalizálódása óta, az nem az író föladata, ám az író nem mehet el a politikai jelen történései mellett. Írói alapállásának megfogalmazását a 2014-es naplója legvégén adja: „A Horthy-rendszerben nőttem fel. Valószínűleg az Orbán-rendszerben fejeződik be az életem. Kafka azért ebben a században is segít szavakat találni: velem minden mindörökre megtörtént.

Reggelenként kilenc óra körül magam elé húzom a kéziratpapírt. Választok a tollaim közül. A Jelenések könyvéből idézett mottóm szerint munkába kezdek.”(285.) A kötet hátsó borítóján olvasható mottó pedig a következő: „Írd meg tehát, amiket láttál: amik vannak s amik történni fognak ezek után...” (Jelenések könyve 1,2)

(L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2014)

Fleisz Katalin

Névtelen alakok, közös sorsok

Háy János: Hozott lélek

Háy János novelláit olvasva a kritikusnak nehéz dolga van, tudniillik az az érzése, hogy a szövegek mindent elmondanak arról, ami az emberi kapcsolatokról egyáltalán elmondható. Ráadásul a kapcsolatok eredendő hiányára, lehetetlenségére való kihegyezettség mintha egyetlen nagy mondanivaló variációinak mutatná a novellákat. A szövegek erős üzenete az olvasó etikai érzékenységet mindenképpen mozgósítja, elgondolkodhat a saját életén, számára is rejtett problémákat hívhat elő. A Háynovellák fényében saját életünket mindenképpen kritikusabban olvashatjuk. De a szövegeknek épp ez az erős üzenete kelt valamiféle hiányérzetet: mintha már e legelső mondatokban megjelenne a mondanivaló, amiért a novellák egyáltalán megszülettek – különösen a sokadik történetet olvasva. A ráismerés monotóniája kevés helyet hagy a meglepetéseknek, ami – tegyük hozzá – minden értelmezés termékeny talaja.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, vajon ez a hiányérzet nem az iskolásan belénk nevelt forma elvárásának tudható-e be. Vagy inkább *egyfajta* forma elvárásának. Nem lehet, hogy a szövegek szándéka épp az olvasót közvetlenül érintő megszólítás-vágy, az, hogy az életünk épp olyan, amilyen; s hogy ez az üzenet nagyot szóljon, minél kevesebb áttételes megszólalás a kívánatos. Bár, hogy mi számít áttételesnek, képszerűnek, az is sokban saját elvárásunk, értelmezésünk függvénye. Az ismétlődés mint alapélmény nem lehet-e forma is egyben? Ugyanis a monotónia, a *mindig ugyanaz* unalma lehet öntudatlan és nagyon is vállalt. Háynál személyes tragédiák hétköznapiakba fulladtságának megteremtéséhez nem épp ez az ismétlődés szükségeltetik-e? Nincs értelme tehát – különösen ebben a korpuszban – a tartalom-forma túlhaladott szembenállásához visszatérni. A tárgy mindenképpen valahogy formát ölt, formaként jelenik meg, ha szikáran, lecsupaszítottan, akkor az már jelentéssel teli forma; hiba volna tehát olyan artistikumot számon kérni a szövegektől, ami azoknak nem lehet sajátjuk.

Háy János legutóbbi kötetének 48 novellája közül tartalmilag vegyes, különböző tematikájú szövegek között válogathat az olvasó. Összefűzi őket viszont, hogy – az írótól megszokott módon – majdnem mindegyikük az emberi kapcsolatok útvesztőit járja körül. Az első tematikus blokk a férfi-nő viszonyt, az elhidegülő házasságok, a szeretőhöz folyamodás vagy szeretővé válás kérdéseit boncolgatja. Frappáns, a dolgok elevenébe vágó, feszítő problémaérzékenységgel megírt novellák ezek. Talán ennek tudható be a sodró, élőbeszéd-szerűség hatását keltő írásmód, amit – az immár az író védjegyévé vált – szabad függő beszéd is megerősít.

Maga az élőbeszéd-szerűség viszont nem élőbeszéd. Az írott szöveg legfeljebb hasonlíthat az élőbeszédhez, és ez már a metafora tükrözéséhez, megkettőzöttségéhez vezet. Az elbeszélő hang ebben a kettősségben mutatkozik, amikor bár szenvtelen, külső nézőpontból megszólalva, a felvázolt életsorsokhoz nyelvileg is idomulva, mintegy belülről mutatja meg azokat. (Az egyes szám első személyű elbeszélők esetében, amikor azok saját történetüket mondják, a belső nézőpont megmutatása közvetlenebbnek tűnik, ugyanakkor az elbeszélők egy nagyon is közös nyelven beszélnek. A szleng, a divatos „pesties” kifejezések egy nagy közös nyelvbe olvasztják a személyest.) A jelöletlen szereplői szólamok, azaz a szabad függő beszéd a már említett kettős tükröknek köszönhetően válik feszültséggel telivé. És ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy a narrátor a felvázolt életek bonyolultságát és ballépéseit magától értetődő természetességgel, minden kommentár nélkül tárja elénk, ez már értelmezésre csábító manipuláció. Mert az olvasás folyamán csakhamar áldozatul esünk az elbeszélő hang csábításának: ami mellett a mindennapi életben elmegyünk – köznapi banalitásnak, életünkkel velejáró ügyes-bajos, vagy egyenesen megoldhatatlan problémának tűnik –, az szöveggé válva sugározni kezd, értelem felé kiált anélkül, hogy valamilyen megoldást kínálnának fel. Ennek a mélyben lapuló problémamagnak a körüljárása teszi ki az egyes novellákat, amikor is a problémamag lokalizálhatatlan, de épp elég ahhoz – vagy épp ez kell ahhoz –, hogy egy történetet összetartson, formát adjon. Es akkor újra itt vagyunk a forma problémájánál. A hiányként, csakis körülírásában megjelenő problémaközpont centripetális erőként ad ritmust, sodrást a szövegnek – mintha a sodró prózaritmus tartaná fenn magát a problémamagot. Ebben az erős, mégiscsak a megkomponáltság érzetét adó prózaritmusban – ami a beszélt, mindennapi nyelv nyersségét, eleveenségét használja fel – a novellák szereplőinek története nagyon sokunk története lesz.

Ezt az általános jelleget erősíti fel, hogy az elbeszélőknek, szereplőknek nincs nevük. Őnaguk számára is ismeretlen sorsrugóra járó nők és férfiak, anyák, lányok, feleségek, férjek, szeretők történetei elevenednek meg a lapokon; személyek helyett kapcsolataik meghatározta névtelen alakok. Névtelenség, valamint a történet magját adó negatív rejtélyes változás: egymást erősítik. Nem tudjuk például, hogy a *Nyolc év után* című novellában a saját történetét elbeszélő alak élettársa egy reggel miért mond nemet a további közös életükre, és költözik el végérvényesen. „*Szokványtörténet*” (...) „...az én esetem sem más” – valamiféle sápadt általánosításként, következtetésként vonja le a narrátor, de ez a megállapítás a történetek mindegyikére érvényes. A novellák szándéka: felmutatni egy nagyon erős, a szereplők által már uralhatatlan helyzetet, mindenfajta magyarázat és lélektani mélyfúrás nélkül. Egy-egy esetben a családi minta ismétlése mögött valamiféle egyénen túlnövő sorsszerűség dereng fel (A lány, aki hozott lélekből dolgozott).

Személyességből gyúrt, általánossá növesztett novellák a Háy Jánoséi. A *Tiszta lap* című történetben az elhagyott feleség monológja, miszerint az elköltözött férjének úgysem sikerül maga mögött hagynia múltját, akár szájbarágós kioktatásnak is tűnhet. „*Azt hiszi, hogy ő annyira más, mint én, pedig nem más. Minden feleség ugyanolyan, ahogyan minden férj is ugyanolyan, minden kapcsolat ugyanoda fut ki, hogy már csak azt érzi az ember, hogy kibírhatatlan a másik mellett élni, hogy minden perc fogság abban a lakásban, amit olyan boldogan rendeztek be valamikor, amikor még boldogok voltak.*” De épp azzal, hogy a sorok mögött ott van az indulatokkal fűtött, elhagyott feleség, a szöveg rögtön két póluson kezd el oscillálni: a közhelyesen általános mon-

datok mögött egy torzóban hagyott családtörténet dereng fel. És épp ez a kettősség teszi izgalmassá a novellákat: a mindig ugyanúgy felőrlődő sorsok nyelvileg is közös – ha úgy tetszik –, közhelyes fordulatokkal válnak közölhetővé, habár az egyes alakok számára egyedi, változást hozó eseményekről van szó.

A nyelvvel, nyelvi mintákkal, műfajokkal való játék amúgy is fontos szervezőelve a szövegeknek. A kötet egészét átszövik azok a novellák, amelyek meseként ültetik át az élet „felnőtt” kérdéseit. A mesemondás alaphelyzete is megvan: legtöbbször egy apa a fiának meséli. Kettős síkon mozognak ezek a novellák: a mesetartalom és az elmondás egy zsongítóan képzeletbeli világba vezet, ennek a fiktív világnak viszont a fonákja, a negatívja a valóság nagyon is elevenbe vágó kérdéseiből áll. Az egyik történet névtelen kisfiúja a hallgatott mese után hiába kérdezi apját, hogy érte lehozná-e a hegyről a drágakövet – akárcsak a mesében –, csak egy felnőtt, okoskodó, „maszatólós” választ kap, ami épp apja iránta érzett szeretetével hagyja kétségben (*A karbunkulus torony*). Ugyanakkor nem mindegyik novella egyforma színvonalú. A *Ciprián, a repülő barát* címűben ugyan izgalmas az apa és a fiú eleven párbeszéde, azonban a vége a képzelet és a valóság ellentétéről reflektálatlan közhelyességbe fullad. Frappánsan humoros viszont a hétköznapiokból komponált mesei világ a *Villanylovag és gázvítész* címűben, aminek befejezése – miután a kislány elaludt, és kárpótlásul „igazi” mesékkel álmodik – a család körülményeinek taglalásával szerencsésen kiszélesíti a mesetéma értelmezését. „*Felkapcsolta a konyhában a villanyt. Egyedül volt. A férje ezen a héten éjszakás. A városba jár az elektromos művek központjába. (...) Röghöz vannak kötve, mint a jobbagyok, gondolta, emlékezett, tőriből tanulták, szerette a történelemtanárt, aztán, hogy de legalább az ő férjének van munkája, s nem a kocsmában lopja a napot, mint a Kerekcs Béla, meg a Banda Lajos, meg a Herda Pityu, akik már reggel ott kötnek ki, s egész éjszakáig maradnak, hogy ne otthon pazarolják a villanyt, a gázt és persze a minden fájást, még a fogfájást is elmulasztó pálinkát.*”

A kötetben külön tematikus egységet képeznek a vidéki életet felvillantó, valamint az öregség témájához, kiszolgáltatottságához köthető novellák. A vidéki novellákban a névtelenség eltűnik, visszatérő szereplők körül forognak a történetek, úgymint többek között Herner Feri és Banda Lajos – bár itt épp a nevek által is lesznek zsánerszerűek az alakok, stilizált vidéki figurákként. Időben is visszalépnek ezek a novellák: valamikor a 70-es, 80-as évek kommunizmusa idején járunk (tévesz, népművelő körök, kocsmázások), de a magvuk mégis az emberi dráma. Ugyan itt az indulatos hang eltűnik, az érzelmek festésében inkább a balladásan szagztatott vagy távolítóan ironikus hanghordozás a jellemző. A *Gázagyerek* című novella különösen szépen követi végig, ahogyan az enyhén értelmi fogyatékos fiatal férfi munkatársai durva tréfájának áldozatává válik. A *Két összeillő ember* főcím alá tartozó két egymáshoz kapcsolt novella (*Kovács Emőke, népművelő, Németh Öcsi, téeszelnök-helyettes*) erős vonásokkal, frappáns humorral két egymáshoz futó életutat vázol, amiben épp az összefoglaló főcím (*Két összeillő ember*) kerül ironikus tükörbe. „*Szóval pisálni akart kimenni, s megfogta a másik szék karfáját a felálláshoz, de azon a karfán volt már egy kéz, a Kovács Emőke keze. A helyi kultúros épp ott ült, mellette az elnökhelyettesnek, s épp erre a pillanatra várt, hogy ez a kézfogás megtörténjen, kapva kapott az alkalmon, a nyakába omlott az egyensúlytal küzdő férfinak, az meg, nem volt mit tenni, hogy mielőbb szabaduljon, s elmeheessen pisálni, megcsókolta a kicsit már koros, ám a téeszelnök-helyettes korához képest mégiscsak rendkívül fiatal nőt.*”

Az öregség vagy az öregedés novellái egyes szám harmadik személyű, külső nézőpontból megírt történetek, amellyel a véghez közeledő ember hiányérzete, életterének beszűkülése még inkább általános érvényűvé nő. Az *Elem* címűben különösen érdekes, hogy a feledékenység banális helyzeteket generáló hétköznapi helyzete egy olyan párbeszéd szituációba ágyazott, amikor is az elbeszélő a vitában szereplő házaspárt „néni”-ként és „bácsi”-ként emlegeti. Habár a megnevezés kissé suta, de a szöveg szándéka így is átjön: akárkikről van szó, akik mégis valakik, hiszen mögöttük van egy együtt leélt élet – habár egy újabb távolításként már arra sem emlékeznek, hogy szerették-e egymást vagy nem. Talán ezek a szenvtelen hangnemben elmondott öregségtörténetek még inkább képesek a hiányt megmutatni, mint a sokszor eleve lemondó hanggal, indulatokkal átjárt párkapcsolatot tematizáló novellák. A hiány ezekben a novellákban lokalizálhatatlanabb; érezzük, hogy itt már semmiféle kötelék, kapcsolat sem segíthet.

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 2015)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
N Y O M D A K F T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap
támogatja.